

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ, ՆՈՅԵՄԲԵՐ, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2009

Յովհաննես

Երուանդ

Լեւոն Շաւրթ

◆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

◆ ԱՐՈՒԵԱՏ

◆ ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրումց (Լիրանան)
Սարգիս Կիրակոսեան
(Լիրանան)
Սոլսես Երկելեան (Լիրանան)
Հրանդ Սարգսրեան
(Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան
(Շայաստան)
Յարութիւն Պերպերեան
(Քանադա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան
(Լիրանան)
Ջաքար Բէշիշեան (Լիրանան)

Գեղարուեստական մկարներու
ընտրութիւն՝ Սոլսես Ծիրանի

Էջադրում՝
Անի Փեղիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakln@hamazkayln.oom
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
ռպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկը՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
lmphamaz@lnoo.oom.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ,
ՆՈՅԵՄԲԵՐ,
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2009
ԽԷ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

♦ **ԶՐՈՅՑ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ԵՒ ՉԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ՀԵՏ - 1**

♦ **ՉՈՐՍ ԱՆԳԱՄ 140ԱՄԵԱԿ - Ը - 3**

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ ՅԱՐՈՒԹ ՖԱԶԼԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ ԿՈԱՒՏԱՍԻ ԴԵՐԻ ԵՒ ԱՐԺԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ - Բ. - 4, ԱՆԼՈՒԷԼԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ - ՊԱՐՈՅՐ ՍԵԻԱԿ - 7, ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԱՐՏԱՑՈՒՆԻՄ,
ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԼԱԻԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ - ԱՐՔՍԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ - 8, ՄԱՅՐԱՍՈՒՏԻՆ
ԹՈՏՈՐԻ - ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԱՆ - 15, ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ
ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ - ԱՆԻ ՇԱՐԱԶԱՐԵԱՆ - 16, ՇԱՆԹԻ ՀԵՐՈՍՈՒՅԻՆԵՐԸ - ՄԱՐՈՒՇ
ԵՐԱՄԵԱՆ - 22, ԿՈՍԻՏԱՍԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ - ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԱՆՑ - 26

♦ **ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ**

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 33, ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ - 35, ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 38, ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ.
ԳԼՆՃԵԱՆ - 42

♦ **ԱՐԶԱԿ**

ԱՆԱՆՈՒՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ ՇԵՐՏԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 45
ՊԵՍԱ - ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ - 55
ԵՍ ՀԱՅ ԶԵՄ, ԵՍ ԻՆԿ ԵՄ - ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ - 60

♦ **ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ**

ՄԱՐՏ - ՎԱՐԷ ՄԱԼՃԵԱՆ - 64

♦ **ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ**

ՄԱՅԸ ԵՒ ԹՐԱԼԱԼԱՆ - Մ. ՔՈՒՆՏԵՐԱ - ՀԱՅԱՑՈՒՑ Յ. Պ. - 79

♦ **ՄՇԱԿՈՅԹ**

ԹՈՐԻԿԵԱՆ - ԹԱՍԼԱՔԵԱՆ՝ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒՆԾՈՒՄԸ - ԶԱՔԱՐ ՔԵՇԻՇԵԱՆ - 81
ԿԱՐԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ - Լ. Գ. - 85
ԲԱԳԻՆԻ «ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ» ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐԸ - 86

♦ **ԱՐՈՒԵՍ**

ԽԱԶՔԱՐԻ ՀԱՅՐԵՆԻ ՎԱՐՊԵՏ ՊԱՐՈՅՐ ՊԱՐՈՅՐԵԱՆԻ ՀԵՏ - Բ. - 87

♦ **ՆԱՄԱԿԱՆԻ**

ՆԱՄԱԿ՝ ԲԱԳԻՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ - ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԼԵԱՆ - 91

♦ **ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ 2009 ՏԱՐԵՇՐԶԱՆԻ 1, 2, 3, 4 ԹԻՒԵՐՈՒ**

♦ **ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 96**

Կողքի մկար
«Մեծն Կոմիտաս»՝ Մերուժան Խաչատրեանի

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՃԱՆԿԱՐ»

(Դաշնամուր - 2 սկալառակ)

ԿԱՍԻԼԱ ՔԵՇԻՇԵԱՆ

Երեւան, 2009

**«ԳՐԱԿԱՆ-ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»**

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

Հրատ.՝ Գ. Մելիտինեցի գրական մրցանակ, թիվ 70

Անթիլիաս, 2009

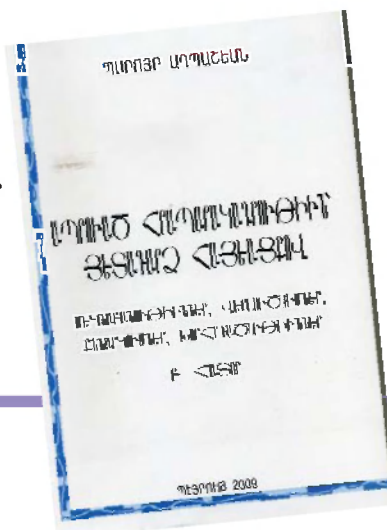

**«ԱՊՐՈՒԻՆԵ ԵՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝
ՅԵՏԱԴԱՐԶ ՀԱՅԵԱՅԵՐԿ»**

(Բ. հատոր)

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Պեյրուք - 2009

«ԵՍ ԲԱՌ ԵՍ ԴԱՐՁԵԼ»

(Բանաստեղծություններ)

ՆԱՅԻՐԱ ՀԱՍՐԱՐԶՈՒՄԵԱՆ

Հրատարակություն՝ «Լուսակն»

Երեւան, 2008

ԶՐՈՅՑ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ԵՒ ՉԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ՀԵՏ

Չընթերցողին հետ զրոյց ունենալու կախարդական միջոցը ինչպէ՞ս գտնել...

Զրոյց՝ գրականութեան, հայերէնի, որակի, ընթերցման, հրատարակութիւններու, համացանցային էջերու եւ գրելու ցանկութիւն ու փառասիրութիւն ունեցողներու մասին:

Կան ընդհանրապէս գիր-գրականութեամբ հետաքրքրուողներ. ընթերցողներ, գրողներ: Նաեւ, հակառակ բացասական ազդակներու: Ոմանք գործնապաշտութեամբ ահագանգ կը հնչեցնեն. հայերէն ընթերցողներու թիւը կը նուազի, նաեւ՝ գրողներու: Հայեր կը դառնան դէպի օտարալեզու գրականութիւնը, գրողները, հայածնունդներ կը գրեն բաբելական բոլոր լեզուներով, արդիւնք՝ մեր տեղատուութիւններուն: Տասնեակ տարիներ առաջ կ'ըսէինք այլասերում, հիմա կը մշակենք շփոթը քարոզչականի, քաղաքականի, ստեղծագործականի եւ գրականութեան:

Ինչո՞ւ իրատեսութիւն եւ գործնապաշտութիւն կը տանին տեղատուութեան, այլասերման յանգոյ: Ինչ որ ընթացքի մէջ է, կէս դար առաջ, դիպուկ կերպով բանաձեւած էր մտածող եւ գրող Վիգէն Խեչումեան, անձանօթ դարձած հեղինակ մը: Անոր միտքն էր՝ նորը պիտի չըլլայ հինի շարունակութիւնը, այլ սկիզբ տարբեր բանի...

Գտնել եւ կարդալ **ԳԻՐՔ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆԸ...**

Այս մտածման խորացումը, անմիջականի պատեհապաշտութիւններէն անդին, ազգի գոյութենական հարցերու ըմբռնման կ'առաջնորդէ, եթէ պատմութեան մը եւ մշակոյթի մը պատկանելու առաքինութիւնը ունենանք: Ան որոշիչ կ'ըլլայ ազգի իրա՛ւ եւ հեռանկարային - ոչ կարկտանային - վերականգնումին համար:

Գրականութիւն եւ արուեստ, երբ կու գան հարազատութենէ, ազգի ապրումները կը բերեն եւ կ'ոգեշնչեն զայն: Հայ գեղանկարիչ մը, որուն կտաւները հաճելի էին, Երեւանէն եկաւ Փարիզ, սկսաւ նկարել փարթամ ծաւալներով կիներ, Թուլուզ Լոթրէք յիշեցնող: Եզրակացութիւն. դադրեցաւ հայ գեղանկարիչ ըլլալէ, դարձաւ հայածնունդ բայց օտար գեղանկարիչ: Սիլան Զունտերա չէի գրող էր

երբ իր լեզուով կը գրէր եւ իր գործերը կը գումարուէին իր ժողովուրդի ժառանգութեան վրայ: Երեք տասնամեակէ ի վեր ապաստանած է Ֆրանսա եւ կը գրէ ֆրանսերէն, իր գործերը կը հարըստացնեն ֆրանսական գրականութիւնը, ինք չէիւ է բայց իր գրականութիւնը օտար է չեիւին համար: Լեսլի Այվազեանի անգլերէն թատերական երկը, «Նայն Արմիներնզ», յուզիչ է, հայը եւ անոր խնդիրները կը ծանօթացնէ, բայց ամերիկեան գրականութիւն է: Ռիչըրտ Զալինսքիի «Գազանը լուսնի վրայ» երկը հայկական բովանդակութիւն ունի, բայց հաւասարապէս ամերիկեան է:

Հայ գրականութիւնը հայերէնով կը ստեղծուի, քանի որ բառերը իրենց հետ կը փոխադրեն իմաստ, մթնոլորտ, դարերու վրայ ձգուող կապեր: Հայը պէտք է որ ծանօթանայ շրջապատի եւ աշխարհի գրականութեան, բայց իր ձգողական առանցքը հայ գրականութիւնն է, ան ի՞ր հայելին է: Հայ գրողը, ազգի ժառանգութեան վրայ գումարուելու համար պիտի գրէ հայերէն: Խուսանաւում եւ որձեւեզ բացատրութիւն, որոնք սոսկ մարդոքութիւն են, չեն առընչ-ւիր գրականութեան:

Այս մտածումներու լոյսին տակ հարկ է մօտենալ նորերուն, անոնց որոնք դեռ արմատներուն հաւատարմութեամբ կ'ուզեն հայ գրականութեան ծառայել: Բոլոր գրողները հանճար չեն, պիտի չըլլան մեծ, ժամանակները պիտի չորոշմեն, բայց պիտի ըլլան ենթահող, առաւել կամ նուազ պարարտ, ուրկէ պիտի ծլին մեծերը, որակը: Երբեմն կ'իմանանք որ այս կամ այն գործը, էջը, գիրքը, ուշագրաւ որակ չունին: Դատումը ճիշդ կրնայ ըլլալ, թէեւ միշտ պէտք է մտածել որ ժամանակն է դատաւոր: Ոչ գրողը պէտք է մտածէ եւ ոչ ալ ընթերցողը ակնկալէ որ լոյս տեսած ամէն էջ գլուխ-գործոց մըն է կամ պէտք է ըլլայ: Մանաւանդ մեր պայմաններուն մէջ, երբ կան հայերէնի տեղատուութիւն եւ չիրացուած ազդեցութիւններ՝ որոնք կապկումներ կ'ըլլան:

Նախ պէտք է գրել, կրկին: Լողալ չենք սորվիր ծովափին կանգնած, պէտք է ջուրը մտնել: Ընթերցողին ներկայութիւնը, աչքը, դատումը, նեցուկը, գրականութեան սնուցիչ են: Այս ձեւով պէտք է մօտենալ խնդիրներուն, գրականութեան հասցէին եւ որակին:

Գրական հանդէսը, մանաւանդ մեր պարագային, ալշիմիստի գիտաշխատանոց է, ուրկէ պիտի ծնի թերեւս փնտռուած թանկագին մետաղը...

Բ.

ՉՈՐՍ ԱՆԳԱՄ 140ԱՄԵԱԿ

Հազար ութ հարիւր վաթսունին թուին
Հայոց այգիներն ի՞նչ պտուղ տուին,
Հայոց արտերում ի՞նչ բերք է հասել,
Դժուար է ասել:

Պ. ՍԵՒԱԿ

Չորս են անոնք. հայ մշակույթի բեղուն բերքը՝ 1869 թուի: Բանաստեղծութեան եւ արձակի կալուածէն՝ Յովհաննէս Թումանեան, թատերագութեան՝ Լեւոն Շանթ, երգիծական սեռէն՝ Երուանդ Օտեան, հայ երգարուեստի՝ Կոմիտաս Վարդապետ: Չորս մեծեր, չորս մեծութիւններ, չորս տարբեր անհատականութիւններ, ծննդեան չորս 140ամեակ: Հայ մշակույթի անկապտելի բերքը՝ 1869 օրհնեալ թուականի:

Իւրաքանչիւրը՝ ինքն իր մէջ ամբողջութիւն մը, ամէն մէկը՝ իր կալուածին մէջ նոր բարձունք հաստատած նոր գագաթ մը: Մէկը՝ իր հայրենաշունչ եւ համամարդկային անկրկնելի քերթուածներով ու արձակային վարպետութեամբ, միւսը՝ կեանքի ու մարդկային արժէքներու իր բարձրաթուիչ ընկալչութեամբ, երրորդը՝ ընկերութեան յուր երեւոյթներն ու բարքերը արուեստով ձաղկելու իր նուրբ երգիծանքով, չորրորդը՝ հայ երգին նկատմամբ իր ցուցարբերած անձնդիր նուիրութեամբ:

Համաստեղութիւն մը, որուն ստեղծած արժէքային համակարգը նորովի արժեւորեց հայ մշակույթի դարաւոր բերքը եւ իրրեւ այդպիսին սիրուեցաւ, գնահատուեցաւ, այլեւ հայօրէն ու մարդկօրէն զգալու, չնչելու, ապրելու եւ ապրեցնելու խորիմաստ ապրումով վարակեց ամբողջ սերունդներ՝ հայրենի աւաններէն մինչեւ հեռաւոր վայրերը Սփիւռքի:

ԲԱԳԻՆ գրական հանդէսի 2009 տարեշրջանի վերջին՝ չորրորդ թիւի հետագայ հատուածը սրտի պարտք մըն է, զոր կը մատուցենք հայ մշակույթի երախտաւոր զաւակներէն այս ՉՈՐՍին, անոնց ծննդեան 140ամեայ յորելեանի յիշատակումը կատարելու արդար ուրախութիւնը կիսելով նաեւ մեր ընթերցողներուն հետ:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ ՅԱՐՈՒԹ ՖԱԶԼԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԴԵՐԻ ԵՒ ԱՐԺԷՔԻ ՄԱՍԻՆ

Երաժշտութիւնը ժողովուրդէն ծնած եւ միշտ դէպի ժողովուրդը բացուող արուեստ է: Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր մարդիկ երգած են՝ զգացումներու եւ բնութեան գաղտնիքներուն հետ հաղորդուելու համար, աղօթած են երգով: Հայ երգի եւ երաժշտութեան մեծ երախտաւորն է Կոմիտաս, որուն կեանքին եւ գործին մասին շատ գրուած է: Իր ծննդեան 140ամեակին առիթով, ուղեցիկնք լսել նորերու կարծիքը: Ժամանակակից երիտասարդ եւ տաղանդաւոր երաժշտագէտ ու խմբավար Յարութ Ֆազլեանի հետ ունեցանք զրոյց:

Կոմիտասի ժառանգութիւնը հական նշանակութիւն ունի հայ արուեստի աշխարհին մէջ: Կր սիրենք Կոմիտասը՝ աւանդութեան մը պէս: Հայ կատարողներ իրենց յայտագրին մէջ ընդհանրապէս Կոմիտաս չեն ունենար, բայց յայտագրէն դուրս Կոմիտաս կը նուագեն: Կր մտածեմ որ մեծերուն բաղդատած փոքր է ան: Կամ ի՞նչ տեղ ունի՝ մեծերու շարքին:

Յարութ Ֆազլեան մեր զրոյցի ընթացքին արտայայտեց ուշագրաւ տեսակէտներ, կարծիքներ, ըրաւ գնահատումներ: Կարելի հաւատարմութեամբ խմբագրեցինք իր միտքերը, զորս թերեւս օր մը պէտք է ընդլայնել մասնագէտներու միջեւ կատարուած հրապարակային կլոր սեղանով մը կամ՝ ինչո՞ւ չերագել՝ գիտաժողովով մը:

«Կոմիտասի մեծութիւնը երգեցողութեան մէջ է: Դաշնակի գործերը մշակումներ են, զորս կատարած է ինք՝ մեկնելով երգերէն: Կոմիտաս մշակած է երգերը, իսկ Ասլամազեան գանոնք վերածած է քառեակի: Ինք երգ չէ յօրինած, կամ շատ քիչ, բայց ժողովրդային երգերը հաւաքած է, նօթագրած եւ մշակած: Ուշագրաւ է որ պահած է նաեւ տարբերակները, ըստ ժամանակի եւ աշխարհագրական շրջաններու: Հայ ժողովրդական երաժշտութեան մէջ երգը աւելի տեղ կը գրաւէ քան նուագը: Եթէ Կոմիտաս որակով ներկայացուի, օտար հասարակութիւնը կը ծանօթանայ եւ կը գնահատէ: Կոմիտասի խմբերգային մշակումները գլուխ-գործոցներ են: Անոնք կարծէք ստեղծագործութիւններ են: Նաեւ այն պատճառով որ մեր երգարուեստը բազմաձայնային (polyphonique) չէ: Կոմիտաս ինք այդ երգերը մշակած է եւ դարձուցած է բազմաձայնային: Մենք բազմաձայնային երգ չենք ունեցած»:

Մենք միշտ մեծ կարեւորութիւն տուած ենք Կոմիտասի գործին: Յստակ հարց մը կայ. Կոմիտաս միայն հաւաքող եւ վերարժեւորող է, թէ նաեւ միաժամանակ ստեղծագործող: Այս մասին Յարութ Ֆազլեան կ'ըսէ.

«Այդ երեքն է միաժամանակ. հաւաքող, վերարժեւորող եւ ստեղծագործող:

Կոմիտաս հաւաքած է հայ ժողովրդական երգը, եւ զայն արժեւորելու համար նոթագրած է արեւմտեան նոթաներով, քանի որ ոչ ոք պիտի հասկնար մեր խաղերը: Երաժշտութիւնը գուտ հայկական է, որպէս խորք եւ ինքնուրոյնութիւն: Արամ Խաչատուրեան մեկնելով հայկական խորքէ կատարեց իր յօրինումները՝ այժմէականացնելով եւ եւրոպականացնելով, առանց կորսնցնելու հայկական շունչը եւ մեղեդին: Խաչատուրեան հայ երաժշտութիւնը բերաւ միջազգային բեմ»:

Խորհրդային շրջանին, եւ Սփիւռքի մէջ, Կոմիտաս եղած է եւ կը մնայ հայ երաժշտութեան ներակայացուցչական աւագ դէմքը: Բայց այսօր ի՞նչ կը պարտին հայ ստեղծագործողները Կոմիտասի: Կոմիտասի «դպրոց» կա՞յ: Յարուժ Ֆազլեանի բացատրութիւնները լոյս կը սփռեն կացութեան վրայ:

«Արագ գնահատումով կրնանք ըսել որ եղած է երկու «դպրոց»: Այսպէս, կայ կոմիտասեան «դպրոց»ը, եւ կայ Խաչատուրեանի «դպրոց»ը: Այսօր խառնակ վիճակ է: Հիմա, Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ, դասական երաժշտութիւն յօրինողները մասամբ գիջած են, թէ եւ հարազատութեան ուղիով ընթացողներ կան: Զարմանալի կրնայ թուիլ, բայց խորհրդային շրջանին աւելի հայկականութիւն կար արուեստի մէջ, այդ ճամբով ընդդիմութիւն կը ցուցաբերուէր»:

Ամէն տարի, Փարիզի մէջ կը կազմակերպուին Շոփէնեան օրեր, այդ ընելու համար ամեակներ չեն սպասեր: Հայաստանի Հանրապետութիւն եւ Սփիւռքներ, Կոմիտասի համար, նման նախաձեռնութիւն կրնա՞նք ունենալ եւ միջազգային հրապարակ գալ:

«Կոմիտասի գործը համամարդկային տարողութիւն ունի: Կարելի է փառատօններ կազմակերպել Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ, թէ արտասահման, իսկ աւելի լաւ՝ միջազգային տարողութեամբ մրցոյթներ, ինչ որ մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծէ երաժշտական լայն շրջանակներու մօտ եւ ծանօթացման մեծ հնարաւորութիւն կ'ընծայէ»:

Որքան որ ալ հպարտ ըլլանք, հայերու փոքրամասնութիւն մը Կոմիտաս կը լսէ, մեծամասնութիւնը կը նախընտրէ «ճագ»ը կամ ինքզինք կրկնող ազգային համարուած երգը, եւ կամ պարզապէս ինչ որ կը կոչուի show: Ի՞նչ ընել որ Կոմիտասը, բայց նաեւ Կանաչեանը, հայ մարդոց առօրեային մաս կազմեն եւ ոչ միայն պաշտօնական հանդէսներու առիթով լսուին: Տաթեւիկ Յովհաննէսեան Կոմիտաս կ'երգէ «ճագ»ով:

«Ի հարկէ իւրաքանչիւրը իր տեղը ունի: Խնճոյքի ընթացքին Կոմիտաս կամ այլ դասական համարուած երաժշտութիւն կարելի չէ հրամցնել, թէ եւ մենք ունեցած ենք եւ ունինք խրախճանքի մաքուր եւ գուտ հայկական երգեր: Բայց պիտի գիտնանք որ հայ ժողովրդական երգերը ամէնէն հարազատներն են, մեր ժողովուրդի երաժշտական մշակոյթը շատ բարձր է, հայ գիւղացին որ զանոնք երգած է ունեցած է երաժշտական բարձրորակ ըմբռնում, այսինքն, երաժշտութեան տեսակէտէ, օժտուած ազգ ենք: Որպէսզի այս երգերը ամէնօրեայ դառնան, հարկ է զանոնք առնել եւ մշակել ժամանակակից ըմբռնումներով եւ ոճով, օրինակ «ճագ»ով: Լիբանանի մէջ Այլին Խաչատուրեան հայկական երգե-

րը կ'առնէ եւ կը մշակէ heavy rock ոճով: Հայ երգը բեմ հանուած տարագներով չէ որ ժողովրդական կը դառնայ եւ կ'այժմէականանայ: Կարեւորը այն է որ երգը չխորթանայ իր խորքին յարաբերաբար»:

Կոմիտասը հայկական շրջանակէ դուրս հանելով եւ զայն այլապէս արժեւորելու համար միջազգային symposium մը կարելի՞ է կազմակերպել, միջազգային երաժշտական շրջանակները բաւարար ըսելիք եւ գնահատելիք կ'ունենա՞ն: Մեր սէրերը եւ ստեղծագործութիւնները կ'ենթարկուի՞ն միջազգային գնահատումներու:

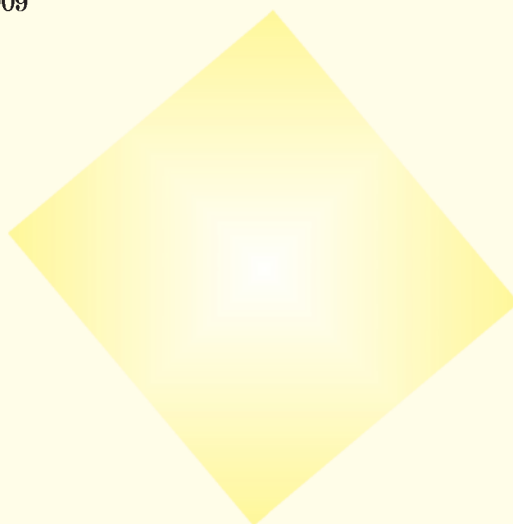
«Միջազգային symposium կարելի է կազմակերպել եւ արդիւնքը դրական կ'ըլլայ: Symposiumին զուգահեռ կարելի է կազմակերպել կոմիտասեան օրեր, փառատօներ, մասնակցութեան հրաւիրելով օտար երգչախումբեր: Ի հարկէ միջոցներու եւ կազմակերպութեան հարց է: Հայ երաժշտութեան շնորհիւ կրնանք միջազգային բեմերու վրայ տեղ ունենալ, դասական երաժշտութեան բեմերու վրայ, մեծերու կողքին: Պիտի գիտնանք որ հոն հասնելու համար համաշխարհային չափանիշով որակ պէտք է, ինչ որ ըրաւ Կոմիտաս: Պարտք է հոս յիշել որ Յովհաննէս Զէքիճեան յաջողեցաւ Կոմիտասի խմբերգները բարձր որակով ներկայացնել միջազգային բեմի վրայ եւ գնահատուիլ: Բայց ընդունինք որ Քառնեկի Հոլի բեմը առանց բարդոյթի կրնանք բարձրանալ Կոմիտասով»:

Յարութ Ֆազլեան, եզրակացնելու համար, ցանկութիւն յայտնեց որ մեր զանգուածային լրատուամիջոցները, ձայնասփիւռ եւ հեռատեսիլ, տէր կանգնին Կոմիտասի ժառանգութեան, զայն մատուցեն զանգուածին, որպէս ազնււացնող արուեստ:

Կոմիտասի ծննդեան 140ամեակը առիթ կ'ըլլա՞յ ազգային խորքով արդիականացած որակի զարգացման՝ հոն ուր հայեր կան:

ԲԱԳԻՆ

21 Սեպտեմբեր 2009

ԱՆԼՈՒՆԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ

(Հատուած)

Հազար ութ հարիւր վաթսունին թուին
Հայոց այգիներն ի՞նչ պտուղ տուին,
Հայոց արտերում ի՞նչ բերք է հասել, -
Դժուար է ասել:

Սակայն այդ թուին Մայր Հայաստանի
Արգանդը եղաւ սրբօրէն բեղուն:
Մի մանուկ ծնուեց Լոռուայ Դսեղում□
Նա յետոյ պիտի դառնայ պատանի,
Ե՛ւ երիտասարդ, ե՛ւ այդ իմաստուն,
Անբախտ Մարոյին լացով սպանի,
Մեր Հառաչանքը հասցնելի Աստծուն:
Մրմուռից դաղուած նրա բերանով
Մարոյի նանը պիտի ողբ ասի,
Մտայ գօրքի հետ Դաւիթը խօսի,
Գիշորը կանչի. «Էստի՛ համեցեք□»:

Նա պիտի երգի՝ ինչ է կամեցել
Իր մոխրակալած - հրակեզ հոգին,
Եւ՝ ռոքան տրտում, նոյնքան կենսագին՝
Տարիներ յետոյ նա պիտի դառնայ
Մի ժողովրդի ազնիւ կենսագիր□

Պարոյր Սեւակ

ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄ, ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԼԱԻԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Յովհ. Թումանյանի բանաստեղծության օրինակով)

Թումանյանագիտությունն արդեն կարելի է նուաճումների և հասել բանաստեղծի ստեղծագործության ուսումնասիրության ասպարեզում թէ՛ հորիզոնական (ընդհանուր), եւ թէ՛ ուղղահայեաց (խորքային) փլանով: Սակայն, եթէ նկատի ունենանք, որ ուղղահայեացը ենթադրում է նոր հորիզոնականներ արդեն իր ներսում, եւ այդ նոր հորիզոնականներն էլ նոր ուղղահայեացներ, սրանք էլ իրենց հերթին նոր հորիզոնականներ եւ այսպէս շարունակ, ապա պարզ կը դառնայ, որ յատկապէս խորքային շատ կարելի է հարցեր կարօտ են լուսաբանման: Ասպարեզում եղած ուսումնասիրությունների քննությունից պարզւում է, որ միշտ Թումանյանի բանաստեղծությունից (հորիզոնական փլան) առանձնացուել ու քննուել է հայրենասիրական բանաստեղծությունը (այդ հորիզոնականի ուղղահայեաց փլան) ընդհանուր: Միջանկեալ նշեմ, որ հայրենասիրական բանաստեղծութիւն տարազումը չի ընդգրկում հարցի բուն էությունը, եւ եթէ հետագայ շարադրանքում կ'օգտագործեմ դա, ապա՝ առ ի չգոյէ այլ յարմար բնորոշման: Այս առումով, միանգամայն տեղին է Հր. Թամրազեանի այն դիտողությունը, թէ՛ Թումանյանի ստեղծագործության մէջ «հայրենիքն ամէնուր է, եւ քաղաքական երգի, եւ բնականի, եւ տառապող մարդու արցունքի, եւ փրկսփայական խորհրդածությունների մէջ»¹: Ահա թէ ինչու կարելի է համարում ընդհանուրի աստիճանական մասնատումը, նրբերանգների տարրորոշումը. իսկ վերլուծութիւնը պէտք է կատարել դրա արդիւնքում ստացուած նիւթի շուրջ:

Այս յօդուածում փորձել եմ Թումանյանի բանաստեղծությունից (հորիզոնական փլան) առանձնացնել եւ քննել հայրենասիրական բանաստեղծության (այդ հորիզոնականի ուղղահայեաց փլան, որն իր հերթին է վերածւում է նոր հորիզոնականի) ուղղահայեացներից մէկի՝ հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայի պատկերման որոշ ձևեր: Շատ չխորանալու եւ յօդուածը չծանրաբեռնելու համար հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան պատկերման թու-

մանեանական ձեւերից առայժմ առանձնացնենք երկուսը՝ տարբերակելով քաղաքական ողբերգութեան մասին գրուած բանաստեղծութիւնը այն արաացոլող բանաստեղծութիւնից, եւ, ընդհանրապէս, մասինը՝ արաացոլումից: Անշուշտ, դրանք ունեն շփման կէտեր, բայց աւելի շատ են տարբերութիւնները:

Իր ստեղծագործական կեանքի սկզբնական շրջանում Թումանեանը քաղաքական ողբերգութեան թեմային անդրադառնում է գլխաւորապէս մասին ձեւով: «Վերջին խօսք», «Այդ ինչ սրաամաշ ախրութիւն է քեզ», «Տարօնի առաւօտը», «Տարօնի գարունը» եւ այլ բանաստեղծութիւններ, «Ալեք», «Մեհրի» պոեմները արեւմտահայութեան ծանր կեանքի մասին են եւ ոչ երբեք այդ կեանքի արաացոլումը: Դա նշանակում է դէպքերի, իրադարձութիւնների պարզ պատմում՝ առանց հոգեբանական յագեցուածութեան, եւ սրտաշարժ բառապաշարի ընտրութիւն, որն ընդհանրութեան մէջ կորցնում է իր յուզական իմաստը եւ, հետեւաբար, արժէքը: Ահա մի բնորոշ հատուած «Ալեք» պոեմից.

Ալին ծեծեց... Ալին տարաւ...

Ալին այսօր թալան արաւ.

Ալին երէկ մարդ սպանեց,

Ալին սարիցն ապրանք քշեց.

Կրակ տուեց սրա դէզը,

Խլեց նրա մի լուծ եզր.

Ալին հանդում քաղուոր ճանկեց,

Մի նորահարս առեւանգեց.

Ալին ծեծեց... Ալին տարաւ...

Ալին խլեց... Ալին կերաւ...²

Դրանում ստեղծագործական անփորձութեան հետ մէկտեղ, անշուշտ, դեր է խաղացել այն հանգամանքը, որ Թումանեանը չգիտէր բո՛ւն իրականութիւնը: Այս կապակցութեամբ այն կարծիքը, թէ Թումանեանն արեւմտահայութեան ծանր կեանքին «ծանօթ էր... Բաֆֆու վէպերից եւ... մամուլում հրապարակուող յօդուածներից»³, վերանայման կարիք չունի: Դժուար է միանշանակ կարծիք յայտնել «Հին կռիւ» պոեմի կապակցութեամբ, որովհետեւ նրանից միայն առանձին հատուածներ են պահպանուել: Այնուամենայնիւ, այդ հատուածները վկայում են, որ այս պոեմը եւս մասին ձեւով է գրուած. ուստի այստեղ չեմ կիսում Մկրտիչ Մկրեանի եւ էդուարդ Ջրբաշեանի ոգեւորութիւնն այդ պոեմի վերաբերմամբ⁴: «Հին կռիւ» պոեմի մասերից է «Հայոց լեռներում» կոթողային բանաստեղծութիւնը: Նկատեմ մի փարատօք. իր գոյութեամբ «Հայոց լեռներում» ուժեղացնում է «Հին կռիւ» պոեմը եւ այն մօտեցնում արաացոլումի, սակայն պոեմի համաթեքսթում այդ բանաստեղծութիւնը, եթէ չի վերածւում մասինի, ապա՝ նկատելիօրէն թուլանում է:

19րդ դարավերջին գրած բանաստեղծութիւններից միայն «Տրամութեան սաղմոսներից» շարքն է, որ ոչ թէ նկարագրում, այլ արտացոլում է հայրենիքի քաղաքական ողբերգութիւնը, քանզի համազգային ցաւն ստանում է հոգեբանական երանգաւորում ու յագեցուածութիւն, եւ այդ ցաւն անցնում է բանաստեղծի սրտի միջով՝ ծնունդ տալով փիլիսոփայական խոհերի ու ընդհանրացումների: Սակայն շարքի վերնագիրն արդէն յուշում է, որ այն ինչ-ինչ առընչութիւններ ունի աստուածաշնչեան սաղմոսների հետ: Եւ իսկապէս, ոճաւոր-

րումը լրիւ սաղմոսներից է ներշնչուած, դա ցոյց է տալիս նոյնիսկ թեթեւակի համեմատութիւնը: ԺԲ. սաղմոսն, օրինակ, սկսւում է այսպէս. «Մինչեւ յերբ, Տէր, մոռանաս զիս ի սպառ, մինչեւ յերբ դարձուանես զերեսս քո յինէն: Մինչեւ երբ դնեմ զխորհուրդս յանձն իմ, եւ ցաք սրաի իմոյ զաւուրս»: Թումանեանի բանաստեղծութեան սկիզբը.

Տէ՛ր, մինչեւ երբ մեր աչքերը քեզ մնան,
Մեր գոյժն հասաւ հեռու՝- հեռու ազգերին...

Իսկ ահա առանձին տողեր գրեթէ բառացիօրէն «արտագրուած» են սաղմոսներից: Համեմատենք. «Սպառեցան որպէս ծովս աւուրք իմ եւ ոսկերք իմ որպէս խոի չորացան» (սաղմոս ԺԱ): Եւ՝

Աստուա՛ծ, ինչպէս ծուխ օրերս անցան,
Ոսկերքս, ինչպէս խուլ չորացան...⁵

«Տրամութեան սաղմոսներից» շարքի գրութեան ստեղծագործական շրջանը թումանեանագէտները բնորոշում են որպէս «անցած գրական ուղու վերագրանահատման եւ նոր շրջափուլի նախապատրաստման տարիներ»⁶, ու նաեւ որպէս Թումանեանի համար ի զուր չանցած ստեղծագործական «ճգնաժամի» շրջան⁷: Այս բնութագրումները, կարծում եմ, խօսու են:

Դարասկիզբը եւ հետագայ տարիները Թումանեանի ստեղծագործութեան մէջ նշանակալից եղան ոչ միայն ընդհանրապէս ստեղծագործական թռիչքներով, այլեւ հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայում մասին-ից դէպի արաւացումը անցումով: Հր. Թամրազեանն, առանց անունը տալու, նկատում է այդ անցումը, եւ դա դիտարկում ազգային ողբի մէջ անձնական տառապանքի սրուած ներկայութեան տեսանկիւնից, որն, ի վերջոյ, վերածւում է այնպիսի համաձուլուածքի, որ գրականագէտը ղեկարանում է կողմնորոշուել, թէ «որտե՞ղ է Թումանեանն աւելի անձնական, ազգային ողբի՞, թէ՞ անհատական տառապանքի մէջ»: Այստեղ կողմնորոշուելու կարիք չկայ, աւելին՝ այդպիսի խնդիր նոյնիսկ չպէտք է դրուի, որովհետեւ համազգային ցաւի թումանեանական նման ընկալումը բխում է հենց իր անձնական տառապանքից: Այլ խօսքով՝ եթէ չլինէր անձնական տրաման, Թումանեանի հայրենասիրական բանաստեղծութիւնը չէր ունենայ այն որակը, որն ունի: Եւ պատահական չէ, որ Թումանեանն իր անձնական քնարերգութեան գլուխ-գործոցը՝ «Տրաունջը», գրելուց յետոյ միայն (1902թ., Օգոստոսի առաջին օրեր) գրեց հայրենիքի ողբերգութիւնն իսկապէս արտացոլող առաջին բանաստեղծութիւնը՝ «Հայոց վիշաք» (1902թ., մինչեւ Հոկտեմբերի վերջեր), որին պիտի յաջորդէին այդ կերտուածքի ուրիշ բանաստեղծութիւններ եւս: Բացի այս, անհատական տառապանքի ու ազգային ցաւի համաձուլուածքով է պայմանաւորուած հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայում մասին-ի եւ արաւացումն տարբերութիւնը: Այդ կերտուածքի բանաստեղծութիւններում հայրենիքի ողբերգութիւնը դրսեւորւում է սոսկ որպէս յղացման պատճառ, իսկ բուն թեքսթը ներկայացնում է դրան սերտօրէն աւելնչողող, բայց եւ դրանից տարբեր գեղարվեստական համակարգ: Այս առումով Թումանեանի բանաստեղծութիւնում ամենաբնորոշ օրինակը «Խորհրդածութիւն Հայկական հարցի վրայ» բանաստեղծութիւնն է: Այստեղ միայն վերնագիրն է յուշում յղացման պատճառը, իսկ թեքսթը բացում է ոչ թէ հայրենիքի, այլ՝ մարդու ողբերգութիւնը, որը,

ածանցուելով նախորդից, իր մէջ ներառում է նաեւ այն:

Վերնագրից ընկալուող տառապեալ հայրենիքը բանաստեղծական թեքութեամբ ստանում է մարդկային բնաւորութիւն, դառնում մարդ, որն աշխարհից իր կեանքը, պատիւն ու գոյքն է պահանջում:

Հողմերի առջեւ ցրուած, հալածուած,
Քարէքար զարկուած, տանջուած ու հիւծուած,
Ի՞նչ է ուզում նա դալուկ շրթունքով,
Անվերջ բողոքով, անգոր խնդիրքով...

Բանաստեղծութիւնը կառուցուած է վիճակ-հիասթափութիւն-հաւատ յաջորդականութեամբ, որն արտայայտուում է «ամօթ-ափսոս», «ո՛չ, հանգիստ, հոգիս - կայ վերջ, հատուցում» միաւորներով: Մարդը մարդուն տանջում է ու ստորացնում, մարդը տեսնում է այդ ամէնը եւ հիասթափուում իր մարդ լինելուց: Այստեղ քնարական դիպաշարի զարգացման նույն տրամաբանութիւնն է, ինչ Սիամանթոյի «Պարը» քերթուածում, թէպէտ Թումանեանի բանաստեղծութիւնը չունի վերջինիս անօրինակ շիկացումը: «Մեր սարսափին ականատես» գերմանուհու շուրթերով է Սիամանթոն ճշում իր յայտնի դատավճիռը՝ «Ո՛վ մարդկային արդարութիւն, թող ես թքնեմ քու ճակատիդ»: Իր ես-ը գերմանուհու կերպարով արտայայտելը Սիամանթոյի համար ունէր գեղադրատական նպատակ, որի կարիքը Թումանեանը չունէր: Եւ նա ինքն է ստում խորը հիասթափութիւնից ծնուած դաժան խօսքը:

Ո՛վ, ամօ՛թ, ամօ՛թ... ամօ՛թ ամէնքին,
Ամօ՛թ եւ մարդուն եւ ժամանակին:
Շունն էլ չըպիտի էն խնդրէր շանից,
Ինչ մարդ է խնդրում իրեն նմանից...

Յաջորդ քառատողում հիասթափութիւնը խորացնում է «ափսո՛ս» բառի յարակրկնութեան եւ մարդ-բնութիւն հակադրութեան միջոցով:

Ափսո՛ս էն պայծառ, պարզ արեգակին,
Ափսո՛ս էն գառվառ ծրլին ու ծաղկին,
Ափսո՛ս դաշտերին, լեռանց երկնահուպ:
Ինչպէ՞ս սրանց մէջ ծնան հրէշներ
էսքան մարդատեաց, անխիղճ ու անսէր...

Տրամադրութիւնների զարգացումը կտրուկ շրջադարձ է կատարում՝ հիասթափութեանը միանգամից յաջորդում է հաւատը՝ ինչ-որ «մեծ, գուարթուն, իմաստուն ոյժի» հանդէպ, որ՝

«մութն աշխարհքից տանում է մարդուն
Գէպի լոյս աշխարհք, սէր, եղբայրութիւն...

Սակայն շրջադարձն այնքան կտրուկ, այնքան յանպատրաստից ու անբնական է, որ աղարտում է բանաստեղծութեան համոզականութիւնը՝ ընկալման տեսանկիւնից: Միւս կողմից՝ սկսում ես կասկածել Թումանեանի լաւատեսութեան անկեղծութեանը: Իսկ լաւատեսութիւնը աւանդաբար համարուել է Թումանեանի աշխարհայեացքի էական յատկանիշներից մէկը: Սակայն դա այդպէս չէ. Թումանեանը ոչ թէ լաւատես, այլ յուսահատութեան ու հիասթափութեան պայմաններում յոյսը չկորցնող բանաստեղծ է: Իսկ դրանք տարբեր բաներ են: Դրանում համոզուելու համար անհրաժեշտ է ոչ թէ կառչել ինչ-ինչ

բառերից ու արտայայտություններից, այլ՝ հետեւել տուեալ բանաստեղծութեան ներքին ու արտաքին տարրերի զարգացման ընթացքին ու տրամաբանական հանգուցալուծմանը:

Յոյց տալու համար թումանեանի լաւատեսութիւնը, սովորաբար, որպէս ամենաբնորոշ օրինակ բերում են «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան վերջին վեցեակը.

Ու մեր աչքերը նայում են կարօտ
Հեռու աստղերին
Երկնքի ծերին,
Թէ երբ կը բացուի պայծառ առաւօտ
Հայոց լեռներում
Կանաչ լեռներում:

Կենտրոնանալով այս վեցեակի վերջին՝ «Կանաչ լեռներում» տողի վրայ, եւ դա դիտելով որպէս նախորդ վեցեակների վերջին տողերի՝ «Դաժան լեռներում», «Բարձր լեռներում», «Արնոտ լեռներում», «Սուգի լեռներում», հոգեբանական կշիռն ու տրամաբանական հանգուցալուծումն իր վրայ կրող միաւորի, թումանեանագէտներն անտեսել են վերջին վեցեակի միւս տողերի, բառերի, արտայայտությունների իմաստային խորքը, դրանց դերն ու արժէքը: Վերջին վեցեակը սկսւում է ու շաղկապով, որը քնարական դիպաշարին հաղորդում է տեւականութեան, շարունակականութեան արժէք, այսինքն՝ նախորդ վեցեակներում պատկերուածի պէս է նաեւ ներկան: Ու շաղկապը նաեւ տողի (Ու մեր աչքերը նայում են կարօտ) «Նայում են» միաւորին, որ գործածուած է ներկայ ժամանակով, հաղորդում է նաեւ անցեալ ժամանակի իմաստ, այսինքն՝ մեր աչքերը նայել են ու նայում են: Նոյն տողի կարօտ միաւորն արդէն արտայայտում է ցանկութեան չյագեցուածութիւնը, նպատակի հեռու լինելը, որն աւելի է խորացւում «Հեռու աստղերին», «Երկնքի ծերին» շարահիւսական կառոյցների միջոցով: «Հայոց կանաչ լեռներում» պայծառ առաւօտի բացուելու հեռանկարի հաւանականութիւնը համարժէքելով տիեզերական չափումների (Հեռու աստղեր, երկնքի ծեր) անչափելիութիւնը, թումանեանն արտայայտում է իր յոյսը, որն, ըստ էութեան, անյոյս յոյս է, ինչը լաւագոյնս արտայայտւում է «Թէ երբ կը բացուի պայծառ առաւօտ» անորոշ հարցադրմամբ:

Առաջին հայեացքից էլ նկատելի է, որ ոճական ու կառուցուածքային նմանութիւններ կան «Հայրենիքիս հեա» բանաստեղծութիւնների միջեւ: Գրանք պայմանաւորուած են առաջին հերթին բովանդակային աւրնչութիւններով: Նոյնիսկ կարելի է ասել, որ այն ամէնը, ինչ խտացւում էր «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան վերջին վեցեակի ու շաղկապն իր իմաստի ու արժէքի մէջ (գործողութեան տեւականութիւն, անցեալի ու ներկայի նոյնականութիւն), այստեղ բացւում, տարածւում է: Սակայն լինելով «Հայոց լեռներում»ի ու շաղկապի ընդարձակուած գեղարուեստական կառոյցը՝ «Հայրենիքիս հեա»ն իր մէջ ներառում է «Հայոց լեռներում»ի ամբողջ իմաստաբանական ու գաղափարական տիրոյթը: Միեւնոյն ժամանակ, «Հայրենիքիս հեա»ն ինքն իր մէջ է, այսպէս ասած, աճում, հիմնականում շնորհիւ բայց շաղկապի իմաստային տարողունակութեան: «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան մէջ «չէկ անապատի սեւ օրդուների» յիշատակութիւնն առկայ է նաեւ «Հայրենիքիս հեա»ում:

Խառնուում են մտքիս հանդէպ բանակաները անհամար,
Տրորում են քո երեսը, քո դաշտերը ծաղկավառ,
Ու ջարդարար վոհմակաները աղաղակով վայրենի,
Աւարներով, աւերներով, խնջոյքներով արիւնի,
Որ դարձրին քեզ մշտական սեւ ու սուգի մի հովիտ...

Նաեւ՝ «չփոթ, սոսկահար, թալանուած, ջարդուած» Հայոց քարաւանի յիշատակութիւնը. «Ու գաղթական գաւակներիդ լուռ շարքերից ուժասպառ...»: Սակայն, ի տարբերութիւն «Հայոց լեռներում»ի, «Հայրենիքիս հետ»ում այս ամէնին տրուում է ոչ թէ շարունակականութեան ու տեւականութեան բնոյթ, այլ՝ տարանջատում է՝ դիտուելով որպէս անցեալ ու անցեալացող ներկայ, որին հակադրուում է «Հանութիւն կեանքի վառ հագած արշալոյսի» հանդէպ բանաստեղծի հաւատը: Այս առումով բանաստեղծական կառոյցում մեծ է բայց շաղկապի իմաստային արժէքը, որը փաստօրէն բանաստեղծութիւնը բաժանում է երկու մասի, եւ դառնում թուամանեանական հաւատի մեկնակէտը:

Բայց հին ու նոր քո վէրքերով կանգնած ես դու կենդանի,
Կանգնած խոհուն, խորհրդաւոր ճամբին նորի ու հնի,
Հառաչանքով սրբաբնի խորքից խօսք ես խօսում աստծու հետ
Ու խորհում ես խորհին խորհուրդ տանջանքներում չարաղէտ,
Խորհում ես դու էն մեծ խօսքը, որ տի ասես աշխարհին,
Ու պիտ դառնաս էն երկիրը, որ ձգտում է մեր հոգին...

Եւ յատկանշական է, որ բանաստեղծութեան վերջին տունը կրկին սկսւում է ու շաղկապով, որն իրեն յատուկ տեւականութեան ու շարունակականութեան իմաստը հաղորդում է արդէն Հայոց լուսաւոր գալիքի հանդէպ հաւատին:

Ու պիտի գայ հանուր կեանքի արշալոյսը վառ հագած...
... Ու պոետներ, որ չեն պղծել իրենց շուրթերն անէծքով
Պիտի գովեն քո նոր կեանքը նոր երգերով, նոր խօսքով
Իմ նոր հայրենիք,
Հրգօ՛ր հայրենիք...

Այս բանաստեղծութեան մէջ թուամանեան, ի հարկէ, լաւատես է, բայց սա միակ դէպքն է, երբ լաւատեսութիւնը դրսեւորւում է որպէս բանաստեղծութեան ներքին եւ արտաքին տարրերի տրամաբանական հանգուցալուծում: «Հայրենիքիս հետ»ը գրուել է 1915 թուականի Յունուար ամսին: Սա նշելը կարեւոր է: Ընդամէնը երեք ամիս անց լինելու է Ապրիլի 24ը: Այդ ողբերգութիւնն արտացոլող բանաստեղծութիւնները պարուրուած են անհուն տխրութեամբ, հրաւիրութիւնն ու յուսահատութիւնը ստանում են զօրեղ շեշտեր, հետքն անգամ չկայ «Հայրենիքիս հետ»ի լաւատեսութեան: Այն տրամադրութիւնները, որ առկայ էին «Խորհրդածութիւն Հայկական Հարցի վրայ» բանաստեղծութեան մէջ, էլ աւելի մռայլ գոյներով «տեղափոխուել» են «Դժոխքի հանդէպ» բանաստեղծութիւն:

Եւ մարդն ամաչի գիլից ու շանից,
Որ մարդ է ծնուել մարդու նմանից...

Սակայն, եթէ առաջինն աւարտւում էր թէկուզեւ ոչ անկեղծ լաւատեսութեամբ, ապա՝ երկրորդում հրաւիրութիւնը տեղի չի տալիս, աւելին՝ խորաց-

ւում է բերուած երկտողի՝ բանաստեղծութեան վերջում կրկնութեամբ: Եւ այստեղ է, որ Թումանեանն իսկապէս անկեղծ է: Այլ խօսքով՝ «Հայրենիքիս հեա»-ը բացառեալ, միւս բանաստեղծութիւններում Թումանեանի անկեղծութիւնը երեւան է հանում նրա, այսպէս ասենք, ոչ լաւատես լինելը:

Որ արտացոլող բանաստեղծութեան համար կենսափաստը սոսկ յղացման ազդակ է, իսկ բուն թեքսթն իրենից ներկայացնում է դրան առնչուող, բայց եւ դրանից տարբեր գեղարուեստական համակարգ, հաստատուում է նաեւ «Հոգեհանգիստ» բանաստեղծութեան օրինակով: Հանրայայտ է, որ այն գրուել է հայկական կոտորածների անմիջական տպաւորութեամբ, սակայն «Հոգեհանգիստը» դրանց մասին չէ, ինչպէս գրեթէ միշտ մեկնաբանուում է: Այստեղ Եղեռնն ընդամէնը ակնարկւում է, այն ամբողջի մի մաս է, այլ խօսքով՝ ըստ Թումանեանի, 1915ի եղեռնը միակը չէ, այն մշտապէս ուղեկցել է մեր ժողովրդին իր պատմութեան ամբողջ ընթացքում՝ տարբեր ընդգրկումներով:

Կանչեցի թրշուառ էն հոգիներին՝ ցրուած յաւիտեան,
Մինչեւ Միջագետք, մինչեւ Ասորիք, մինչեւ ծովն հայոց,
Մինչեւ Հելեսպոնտ, մինչեւ Պոնտոսի ափերն ալեկոծ...

Այս տեղանունների յիշատակութիւնը վերը նշուածի տեսանկիւնից պատահական չէ, մանաւանդ որ՝ դրանք 1915ին արդէն չկային աշխարհի քարտէսին: Գա նշանակում է, որ Թումանեանը «Հոգեհանգիստ» է կարդում ընդհանրապէս հայ ազգի բոլոր գոհերին: Բանաստեղծական թեքսթում էլ ակնարկն այդպիսին է. «Վերջին հանգիստը կարդամ իմ ազգի անբախա զոհերին...»:

Ինչպէս տեսնում ենք, թեմայի պատկերման մասին ձեւը ենթադրում է կենսափաստի ճշգրտութիւն, արաացոլումը՝ կենսափաստի ընդհանրացում: Եւ ընդհանրացումն է բնորոշ Թումանեանին, եւ դրանում է նրա հայրենասիրական քնարերգութեան մեծ արժէքը, թէպէտ այդ ընդհանրացումներում մեծ բանաստեղծն ամենեւին էլ լաւատես չէ:

ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Երեւան

- 1.- Զրանտ Թամրազեան, Պոեզիան պատմութեան քառուղիներում, Երեւան, 1971, էջ 35:
- 2.- Մէջբերումները կատարուած են Թումանեանի երկերի ակադեմիական երկրորդ հրատարակութիւնից, 10 հատորով, Երեւան, 1988-1999:
- 3.- Մկրտիչ Մկրեան, Յովհաննէս Թումանեանի ստեղծագործութիւնը, Երեւան, 1981, էջ 32:
- 4.- Տե՛ս Մկրտիչ Մկրեան, մշ. աշխ., էջ 31, Էդուարդ Ջրբաշեան, Թումանեանի պոեմները, Երեւան, 1986, էջ 266-295:
- 5.- Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Էդուարդ Ջրբաշեան, Աստուածաշնչեան մոտիւները Թումանեանի ստեղծագործութեան մէջ, «Նոր-Ղար», 1996, թիւ 1-2, էջ 206-207:
- 6.- Արամ Ինճիկեան, Յովհաննէս Թումանեան. 1869-1899, Երեւան, 1969, էջ 479-480:
- 7.- Տե՛ս Էդուարդ Ջրբաշեան, Թումանեան. ստեղծագործութեան փրոպէմներ, Երեւան, 1988, էջ 37:

ՄԱՅՐԱՄՈՒՏԻՆ ԹՈՏՈՐԻ

(Հատուած)

Սեղանին շուրջ Կոմիտաս Վարդապետ
Իր տարեկիցներուն կը հանդիպի
Երուանդ Օտեանին եւ Լեւոն Սեղրոսեանին
Մինչ Լեւոն Սեղրոսեան ոտքի կանգնած կ'արտասանէ
Աչքերը դէպի Մոտայի հրուանդանին սեւեռած
Կամ թերեւս դէպի Եղիայի ժաշուը
Առկախ օրօրան մը անդունդին վրայ
Ուր կու գար նստիլ Տէմիրճիպաշեան
Լազուարթ խորհուրդին մէջ գիշերուան
Իր «Հին Աստուածներ»ուն պէս վէս ու աննման
Հպարտօրէն ոտքի կանգնած Լեւոն Սեղրոսեան
Սրտառուչ չեշտով եւ ալեկոծ յուզումով
«Լերան Աղջիկը» մարմնացած - յանկարծ ոտքի կը կանգնի՝

«Լեւոներ, սէգ լեւներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
Կը սիրեմ բոլուն ու անգուսպ սիրով...»:

ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԼԱՆ

Պոլիս

ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Երուանդ Օտեանի «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնը ստեղծագործական եռաստիճան զարգացում է ունեցել. յուշագիրը նախ՝ գրել է պատմուածք-յօդուած-ուղեգրութիւն-ակնարկ-երգիծական վիպակներ, ապա՝ այն միաւորել ու գրել թերթօն-յուշագրութիւն, իսկ աւելի ուշ, այն վերամշակելով, դարձրել վէպ-յուշագրութիւն:

Փոքր արձակից ընդարձակ յուշագրութեան անցնելը Օտեանի գրութեան, ստեղծագործելու ոճական առանձնայատկութիւններից մէկն է: Աքսորի դժոխային պարունակներով անցնելով՝ Օտեանը 1918 թ. Նոյեմբերի սկզբներին վերադառնում է Պոլիս եւ ուղղակի գնում «Ժամանակի» խմբագրատուն: «Երեք ու կէս տարուան բացակայութենէ ետքը վերստին կը գտնէի գրասեղանս ու աթոռս: Ես նստայ առաջին յօդուածս գրելու»: Առաջին յօդուածը՝ «Ողջոյն Ձեզ»ը, տպագրւում է «Ժամանակ» օրաթերթում 1918 թ. Նոյեմբեր 21ին: Այս մուտքը գրողի վերադարձի ու իր ստեղծագործական գործունէութեան վերսկսման ազդարարութիւնն է. «Ողջոյն քեզ հայ ժողովուրդ, - մեղայ, Ողջոյն ձեզ Հայութեան մնացորդներ,- հեռուէն, չա՛տ հեռուներէն կու գամ...»: «Ողջոյն Ձեզ»-ին յաջորդում են «Վերապրողները. Արամ Անտոնեան Ա.», «Դէպ ի մահ. Զոհրապ եւ Վարդգէս Ա, Բ», «Վերապրողները. Սահակ Մեսրոպ. Բ» յօդուածները, որոնք եւս ներառւում են «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութեան մէջ: Ուշաբօցն է նաեւ «Ծանօթի» թղթակցի՝ Արտաշէս Վանարեանի «Մեր տեսակցութիւնները. Երուանդ Օտեան» յօդուածը, որից որոշ հատուածներ ուղղակի արտատպուել են յիշատակներում:

Ինչպէս նկատում ենք, Օտեանը փորձում է ընթերցողին ներկայացնել «իր երեքուկէս տարուան ահւելի, աներեւակայելի ողիսականը» փոքր ժանրերում՝ հող նախապատրաստելով ընդարձակ աշխատութեան համար: Վերոյիշեալ յօդուածները «Անիծեալ տարիները» նախապատրաստող տարբերակներն են, որոնք հեղինակը ընդարձակել, դարձրել է մեծ ծաւալի յուշագրութիւն:

«Յուշագրութիւնը միաժամանակ պէտք է լինի եւ պատմաբանի աշխատութիւն, եւ արուեստի ստեղծագործութիւն»:

Որպէս հեղինակ՝ Օտեանը նաեւ պատմագիր է: Օտեան-յուշագիրը իր երկերում միաժամանակ երկու գործառոյթ է իրականացնում. նախ՝ վերակենդանացնում է պատմական իրադարձութիւնները, ապա՝ գրում իր կենսագրութիւնը:

Թէ՛ պատմագրի, թէ՛ յուշագրի ուսումնասիրութեան նիւթը ոչալ, իրական անցեալն է: Բայց՝

ա) Եթէ պատմագիրը ճշգրտօրէն հետեւում է պատմական ժամանակագ-

րութեանը եւ անցեալի իւրաքանչիւր դրուագ կարեւոր է նրա ուսումնասիրութեան համար, ապա յուշագիրը վերակառուցում է անցեալի փաստերը՝ ենթակայականօրէն կարեւորելով այս կամ այն դէպքը:

բ) Յուշագրութեան մէջ անցեալը՝ որպէս ժամանակային միաւոր, սեղմուած է. այն ընդգրկում է հեղինակի ապրած կեանքի մի ժամանակահատուածը: Իսկ պատմագրութեան համար ժամանակային սահմանափակումներ չկան:

Երուանդ Օտեանի «Տասներկու աարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնն ունի իր տարածաժամանակային յստակ ուրուագիծը. գլուխների յաջորդաբար տրոհումը տարագրումի եւ վերադարձի շրջանաձեւ ընթացք ունի. հերոսը մեկնում է Պոլսից եւ վերադառնում Պոլիս: Հեղինակը յուշագրութիւնն սկսելով եւ աւարտելով Պոլիս քաղաքից՝ գեղարուեստական տարածութեան մէջ ուղիղ գիծը կորացնում է դէպի յետ՝ ստեղծելով Պոլիս-Պոլիս շրջանագիծը, իսկ այդ շրջանաձեւ տիրոյթում ընդգրկում է Աթենք-Եգիպտոս-Փարիզ-Վիեննա-Լոնտոն-Փարիզ-Եգիպտոս-Հնդկաստան-Եգիպտոս քաղաքների տարածքը:

«Անիծեալ աարիներ» յուշագրութեան մէջ եւս Օտեանը մեկնում է Պոլսից եւ վերադառնում Պոլիս՝ անցնելով Գոնիա-Էրեյլի-Պոզանթի-Գալաթի-Քիւլէկ Սթասիոն-Թարսուս-Օսմանիէ-Հասան Պէյլի-Իսլահիէ-Հալէպ-Սեպիլ-Շամ-Հալէպ-Համա-Հալէպ-Մեսքենէ-Համամ-Զիպնէ-Թիպնէ-Միատին-Էլ Պուսէրա-Տէր-Զօր-Շմաթիա-Թիպնէ-Մատէն-Սապքա-Համամ-ԱպուՀարար-Մեսքենէ-Ասատ ուլ Տեքրէ-Պլատ-Հալէպ-Իսլահիէ-Ենիճէ-Տարսոն-Գոնիա-Եարմա-Սուլթանիէ-Էրեյլի-Գոնիա-Իզմիրի ղոթիսային պարունակներով: Բայց Օտեանի՝ աքսորի ու աղէտի միջով անցած տարագրումի եւ վերադարձի կորած երթուղում կիզակէտը Տէր-Զօր տարածութիւնն է, որը յուշագրութեան մէջ ընկալւում է «Իբրեւ Եղեռնի, մահուան արտայայտութիւն, դառնում դժոխքի անլանման հոմանիշ, նզովախօսութիւն»: Օտեանի փախուստների ծրագրերը եւ դրանց իրականացումը միտուած էին միայն մէկ ուղղութեամբ. չհասնել այդ դժոխային վայրին: Եւ երբ Համայում տեղեկանում է, որ «Տէր-Զօր պիտի երթաք,- ըսաւ ոստիկանապետը: Լախտի հարուածի մը պէս այս բառերը իջան մեր գլխուն: Պիտի երթայինք այնտեղ, որուն անունը, երկու տարի է ի վեր ամէն Հայ սոսկումով կ'արտասանէր»: Տէր-Զօրը աքսորի վերջին հանգրուանն է, որից սկիզբ է դրւում Օտեանի վերադարձի ողիսականը՝ ձեւաւորելով տարածական Պոլիս-Տէր-Զօր եւ Տէր-Զօր-Պոլիս պատկերը: Եթէ առաջին տարագրութեան տարիներին (1896-1909) Օտեանը շրջանաձեւ պտոյտ է կատարում, ապա եղեռնի տարիներին նրա անցած ճանապարհը կորած եւ տեսք է ստանում:

«Ձեզ երկար ատեն հոս ողջ չեն ձգեր այս կողմերը», «քանի որ հայ էք ու անգամ մը դուրս ելած էք ձեր քաղաքէն չէք կրնար այլեւս հոն վերադառնալ» - թուրք ոստիկանների հետեւեալ խօսքերը նախանշում են Օտեանի Պոլսից հեռանալու ու այլեւս այնտեղ չվերադառնալու ահագանգը:

«Երեքուկէս տարուան ահռելի, աներեւակայելի» ողիսականից յետոյ, Օտեանը վերադառնում է Պոլիս՝ որպէս «յարութիւն առած նահատակ»:

«Տասներկու աարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութեան գեղարուեստական ժամանակը գրողի կենսագրութեան մի հատուածի՝ 1896-1909 թթ. սեղմուած պատկերն է, որը գլուխների յաջորդաբար տրոհմամբ փոփոխում է իր թուագրութիւնը: Յուշագրութեան սիւժէն կազմում է ժամանակագրական կարգով

իրար ետեւից դասաւորուած Փարուլային միաւորների մի շղթայ՝ գուգա-հեռուելով ուէալ ժամանակին:

«Տասներկու տարի...» յուշագրութիւն-ժամանակագրութիւն է, որն իր շարադրական կառոյցում ունի յստակօրէն տարրորոշուած նախադրութիւն (առաջին երկու գլուխները) եւ վերջաբան (վերջին երկու գլուխները), որտեղ յուշագիրը վերակենդանացնում է 1896թ. Պոլսի հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնները, Արփիարեանի մահափորձի մանրամասները, նոյն թուականի Օգոստոսի 4-ին Պոլսի Ղալաթիա թաղամասում դաշնակցականների կողմից Պանք Օթթոմանի գրաւման արձագանգները, հեղինակի՝ Փրանսիական «Ժիռոնտ» շոգենաւում ապաստանելը, ջարդի տեսարանները Կալաթայի քարափին, փախուստը Աթենք եւ աւարտում 1909թ. հեղինակի Պոլիս վերադարձով ու փաթթոցաւորների գանգուածային խժոժութիւնների նկարագրութիւնով:

Յուշագրութեան նախադրութիւնը եւ վերջաբանը գտնուելով միեւնոյն տարածութեան վրայ՝ թեքսթում եւս ունեն միեւնոյն գլուխների եւ էջերի քանակը (երկու գլուխ եւ 42 էջ): Պոլիս-Պոլիս հատոյթում գեղարուեստական ժամանակը եւս ընթանում է միեւնոյն օրինաչափութեամբ. յուշագրութեան առաջին եւ երկրորդ գլուխները սկսւում են 1895 թուականի Դեկտեմբերի 25-ից եւ աւարտւում 1896 թուականի Օգոստոսի 15-ին (ուրթ ամիս), վերջաբանը սկսւում է 1908թ. Նոյեմբերից եւ աւարտւում 1909թ. Յունիսին (ուրթ ամիս):

Օտեանը «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւն-վկայագրութեան առաջին երեք գլուխներում եւս («Ընդհանուր պատերազմին ծագումը», «Զարաշուք գիշերը», «Թաքստոցիս մէջ») ամփոփ ներկայացնում է առաջին աշխարհամարտի սկիզբը, իթթիհատականների նախապատրաստութիւնը պատերազմին, ազգային-քաղաքական գործիչների մտահոգութիւնը վերահաս պատերազմում հայութեան ճակատագրի համար, Ապրիլի 24-ի գանգուածային ձերբակալութիւնների անդրադարձը, իր թաքստոցում ապաստանելը, նոր ձերբակալութիւնների եւ առաջին աքսորեալների մասին յիշատակութիւնները:

Օտեանի երկու ստեղծագործութիւնների մուտք-նախադրութիւնները պատմական ժամանակի արտացոլումն են, որոնք վկայում են, որ Օտեանի գրչի ներքոյ յուշագրութեան ժանրը ձեւաբովանդակային յստակ օրինաչափութիւնների ձեւաւորման ու զարգացման ուղի է անցել:

Հարց է ծագում՝ Օտեան-յուշագրի ներկայացրած պատմական, հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնները հաւաստի՞ են, թէ՞ ոչ: Չէ՞ որ 1912-13 թուականներին նա գրում է 1896-1909 թուականների իրադարձութիւնները, այսինքն դէպքերը տեղի են ունեցել իր գրելուց 15 տարի առաջ:

Օտեանը իր պատումի հաւաստիութիւնն ու ճշմարտացիութիւնն ընդգծելու համար.

1. նշում է տուեալ դէպքի տարին, ամիս-ամսաթիւը, օրը, ժամը,
2. թեքսթ է ներմուծում վաւերական փաստաթղթեր եւ նամակից հատուածներ:

Այսպէս՝ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս...» յուշագրութեան առաջին մասում հեղինակը շարադրում է Արփիարեանի մահափորձի մանրամասները՝ նշելով այս միջադէպի վայրը, տարին, ամիս-ամսաթիւը, «1895 Դեկտեմբեր 25

Երկուշաբթի իրիկունն էր, երբ Արփիար Արփիարեան, որ Բանկայթի, Ս. Յակոբի կալուածներէն մէկուն մէջ կը բնակէր իր եղբօր Տիգրան Արփիարեանի հետ ուշ ատեն, բնակարանը գացած միջոցին Թագսիմի պարտէզին դէմ դաշու-նահար վիրաւորուեցաւ դաշնակցականի մը կողմէ»։ Արփիարեանի մահափոր-ձի դրդապատճառներն ու մանրամասները աւելի ստոյգ ու հաւաստի ներկա-յացնելու համար Օտեանը թեքսթ է ներմուծում «Հայրենիք» օրաթերթից երկու յօդուածներ, որոնցից մէկը գրել էր Արփիարեանը իր մահափորձից երկու ամիս առաջ՝ 1895 թուականի Հոկտեմբերի 8ին «Հայրենիք մի՛ կարդաք» վերնագրով, իսկ միւսը Յովհաննէս Շահնազարի «Սպանութեան փորձ մը» վերնագրով յօդ-ւածն է՝ գրուած 1895/թ. Դեկտեմբերի 27ին։ Ռուս տեսաբան Ռոզովը նշում է, որ «գեղարուեստական գրականութեան մէջ մաքուր, անխառն իրականութիւն է վաւերական փաստաթուղթը»։

Յուշագրութեան երկրորդ գլխում Օտեանը վերակենդանացնում է 1896/թ. Օգոստոսի 14-ին Պոլսի Ղալաթիա թաղամասում դաշնակցականների կողմից Պանք Օթթոմանի գրաւման արձագանգները, հեղինակի՝ Փրանսիական «Ժի-ռոնտ» շոգենաւում ապաստանելը եւ ջարդի տեսարանները Կալաթայի քարա-փին։ Հեղինակը Պանք Օթթոմանի գրաւմանը յաջորդած ողբերգական դէպքե-րը շարադրել է նախ՝ 1896/թ. 17-19 Օգոստոսին Արփիարեանին գրած նամա-կում, ապա 1898/թ. Լոնտոնի «Նոր կեանք» ամսագրում լոյս է ընծայել «Արիւնոտ յիշատակներ» յուշագրութիւնը։ Ե՛ւ վերոյիշեալ նամակում, ե՛ւ «Արիւնոտ յիշատակներում», ե՛ւ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»ում Օտեանը նշում է դէպքերի միեւնոյն ժամանակագրութիւնն ու վայրը։

Նամակ. «Չորեքշաբթի օրը ժամը վեցին Արտաւանին հետ ելանք պտոյտ մը ընելու քարափին վրայ...»։

«Արիւնոտ յիշատակներ»։ «1896 Օգոստոս 14, Չորեքշաբթի օրը, կէս օրին մօտ ազգականի մը հետ կը ճաշէի Կալաթայի քարափներուն վրայ..., երբ բարեկամ մը ներս մտնելով ըսաւ... »։

«Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»։ «1896 Օգոստոս 14 Չորեքշաբթի առտու... տունէն ելլելով գացի գտայ Արտաւանը, որուն հետ իջանք Կալաթա...»։

«Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւն-վկայագրութեան նախադրութեան մէջ եւս Օտեանը թեքսթ է ներմուծում 1915/թ. Մայիսի 20ին «Ժամանակ» օրա-թերթից հատուածներ, ինչպէս նաեւ թուրքական «Գարակէօզ» թերթից մէջբե-րումներ։ Յատկանշական է, որ նոյն մէջբերումը յիշատակում է նաեւ Գրիգո-րիս Պալաքեանը։

Վաւերական փաստաթղթերը, որոնք յուշերի հաւաստի ու ստոյգ լինելու գրաւականն են, ե՛ւ գրողի յուշագրութիւնը գրելու պահին (գրողի ներկայ), եւ ընթերցողի երկը կարդալու պահին (ապագայ) դառնում են պատմական անց-եալի արձանագրութիւններ։

Օտեանի յուշագրութեան մէջ պատմական դէպքերը ճշմարտացի են, որով-հետեւ փաստերը տարբեր աղբիւրներում կրկնում են, որովհետեւ փաստերը ապացուցւում են վաւերական փաստաթղթերի միջոցով։

Յուշագրութիւնը եզրափակող գլուխներում («Դարձ դէպի Պոլիս») Օտեանն ընդլայնում է յուշագրութեան ժանրային սահմանները՝ նրա մէջ ներառելով լուր-թղթակցութիւններ (լրագրային-տեղեկատուական ժանրեր), որոնցում

յուշագիրը օր առ օր, ժամ առ ժամ ներկայացնում է 1909 թ. Ապտուլ Համիտի գահընկեցութեան դրուագները, փաթեցաւորների խժոժութիւնների պատկերները: Ինչպէս վկայում է յուշագիրը, նա այդ թղթակցութիւնները գրել է «Ժամանակի» խմբագիր՝ Քասիմի խնդրանքով. «Այ Ստեֆանօ գնա՛, թէ Սելանիկի բանակը կը տեսնես եւ թէ «Ժամանակ»ի համար յօդուածի նիւթ կը պատրաստես» եւ այդ շարաթուայ համար դարձիր թերթի «պատերազմական թղթակիցը»:

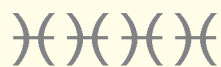
«Լուրերի միջոցով հասարակութիւնը տեղեկանում է երկրի ներքին ու արտաքին կեանքի կարեւոր իրադարձութիւններին ու փաստերին, որոնք տեղի են ունեցել երէկ, այսօր կամ նախատեսուած են վաղուայ, յառաջիկայի համար: Լուրը պիտի բերէ նորութիւն, թարմ, չուշացած, պէտք է հաղորդուի անմիջաբար»:

Օտեանը՝ որպէս դէպքերի ականատես, մասնակից եւ յուշագիր վկայում է. «Իրիկունը ուշ ատեն դարձայ «Ժամանակի» խմբագրատունը եւ հոն գրեցի օրւան դէպքերուն մասին քաղած տեղեկութիւնը, որոնք հետեւեալ առտու պիտի երեւային» կամ՝ «հետեւեալ առտու կանուխ, վերջին անգամ ըլլալով, դարձեալ կը փութամ Այ Ստեֆանօ, ուր օրերէ ի վեր փոխադրուած է վարիչ ուժը»:

Այսպիսով՝ եւ «Տասներկու աարի Պոլսէն դուրս», եւ «Անիծեալ աարիներ» յուշագրութիւնների թեքսթային կառոյցում յստակօրէն տարրորոշուած առաջաբանները /առաջին երկու գլուխները/ եւ վերջաբանները /վերջին երկու գլուխները/ յուշագրութիւն-ժամանակագրութիւններ են, որոնց սիւժէն ընթանում է միմիայն պատմական, հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնների ժամանակագրական նկարագրութեամբ եւ որտեղ հեղինակը տալիս է առարկայական, ռէալ պատմական անցեալի վերարտադրուած պատկերը:

ԱՆԻ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

Երեւան

(*) Օտեանը մինչ 1912-1913/թթ. Պոլսի «Ժամանակ» օրաթերթում որպէս թերթօն լոյս կ'ընծայէր «Տասներկու աարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնը, նա արդէն արտասահմանեան մամուլում տարբեր ժանրային կառոյցներով իր ընթերցողներին էր ներկայացրել հետեւեալ յուշակնարկները. «Արիւնոա յիշա-

տակներ» յօդուածների շարքը, «Աղօթքը», պատմուածքը, «Պ. Տէլեանիս եւ հայերը», «Տիգրան Երկաթ» յօդուածները, «Յեղափոխութեան մակարոյծները. արտասահմանի գործիչը, խմբագիրը, որ մենք հերոս, անվաւեր հերոսներ» երգիծական պատմուածքների շարքը, «Բարի դահիճը» պատմուածքը, «Հին ծանօթ մը. Անտրոնիք Եանեսքօ» դիմանկարը, «Հնդկական նամականի», «Պոմպէյի բարսիները. իրենց կրօնքն ու բարքերը», «Մի վախճանք ժամտախտէն» ուղեգրութիւնները, «Կարմիր յիշատակ» յօդուածը: Այս նիւթերին յաւելում ենք նաեւ Արփիար Արփիարեանին, Միքայէլ Կիւրճեանին եւ Արշակ Զոպանեանին գրած բազմաթիւ նամակները, որոնցից, անշուշտ, Օտեանը օգտուել է իր յուշերը շարադրելիս:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1.- «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 1918, 21 Նոյեմբեր:
- 2.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1918, N 5 , 14 Դեկտեմբեր, էջ 54-55:
- 3.- «Արիամարտ», Կ. Պոլիս, 1918, N 21 (1836), 15 Դեկտեմբեր եւ N 25 (1840), 19 Դեկտեմբեր:
- 4.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1918, N 7 , 28 Դեկտեմբեր, էջ 83:
- 5.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1919, N 16 , 22 Փետրուար, էջ 187-188:
- 6.- Ռուսերէն ծանօթագրութիւն:
- 7.- Երուանդ Օտեան, Անիծեալ տարիներ 1914-1919 (անձնական յիշատակներ), Գրիգոր Յակոբեանի առաջաբանը, Երեւան, 2004, էջ 33:
- 8.- Նոյն տեղում, էջ 112:
- 9.- Նոյն տեղում, էջ 293, էջ 452:
- 10.- Նոյն տեղում, էջ 526:
- 11.- Օտեան Երուանդ, «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» 1896-1908 /անձնական յիշատակներ/, Կ. Պոլիս, 1922, էջ 6:
- 12.- «Հայրենիք», 1895 Հոկտեմբերի 8, թիւ 1305, «Հայրենիք մի՛ կարդաք»:
- 13.- «Հայրենիք», 1895, Դեկտեմբերի 27, թիւ 1383, «Սպանութեան փորձ մը»:
- 14.- Ռուսերէն ծանօթագրութիւն:
- 15.- Նոր կեանք, ամսագիր, Լոնտոն, 1898, N1, 1 Յունուար, էջ 7-12, N 2, 15 Յունուար, 21-22, N 4, 15 Փետրուար, էջ 57-60, N 9, 15 Մայիս, էջ 135-137:
- 16.- Օտեան Երուանդ, Նամակներ, Երեւան, 1999, էջ 27:
- 17.- Օտեան Երուանդ, Արիւնոտ յիշատակներ, Կ. Պոլիս, 1920, էջ 3:
- 18.- Օտեան Երուանդ, Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս 1896-1909 (անձնական յիշատակներ), Կ. Պոլիս, 1922, էջ 41:
- 19.- Գր. Ծ. Վարդ. Պալաքեան, Հայ Գողգոթան. դրուագներ հայ մարտիրոսագրութեան, Երեւան, 1991, էջ 48:
- 20.- Վազգէն Գաբրիէլեան, Գրաւոր խօսք, Երեւան, ԵՊՀ հրատ., 2007, էջ 67:

ՇԱՆԹԻ ՀԵՐՈՍՈՒՅԻՆԵՐԸ

(Արագ ընթերցում մը)

Լենին Շանթ

«Մաաւորականը դաստիարակ ըլլալու է. կինը՝ մարդը ազնուացնելու սահմանուած էակ է, որովհետեւ սէրը պէտք է ձգտի գեղեցկագոյն եւ բարձրագոյն նպատակի մը», կը գրէ Հ. Մ. Ճանաչեան, Լենին Շանթի յատկացուած «Հայ գրականութիւն»-ի էջերուն՝ ամփոփելով Շանթի կեցուածքը իր թատերգութիւններուն եւ արձակին մէջ:

Իր ժամանակի այլ գրագէտ-մտաւորականներուն նման, Լ. Շանթ եւս առիթը ունեցած է ապրելու եւ ուսանելու Եւրոպայի գանազան ոստաններուն մէջ, եւ շատ հաւանաբար գրականութիւն բերած՝ հոն ապրածն ու սորվածը, «դաստիարակելու» նպատակներով, որովհետեւ Շանթի մէջ գրագէտին չափ արթնուն եւ եռանդուն եղած է նաեւ դաստիարակ-մանկա-

վարժը:

Այս ուրուագծային տողերուն նպատակն է լոյսին բերել Շանթի կիներու կացութեան հանդէպ իր ժամանակէն առաջ ինկող եւ լայնամիտ գաղափարները:

Ճիշդ է, որ վիպագրութիւնը Շանթի գրական լաւագոյն դրսեւորումը չի համարուիր, մանաւանդ իրեն ժամանակակից քննադատին՝ Յակոբ Օշականի կողմէ, որ կը գրէր «Համապատկեր»-ի Շանթին նուիրուած էջերուն մէջ.

«... Անոր տիպարները ... կը տառապին որոշ անբաւարարութեամբ մը»:

Հակառակ այս եւ նման խիստ խօսքերու, Շանթի վէպերուն եւ վիպակներուն հերոսուհիները ունին այնպիսի հետաքրքրական խառնուածքներ, որ կը գրաւեն մեզ:

«Ես չեմ հասկնար, որ ասկէ հազար տարի առաջ մեր կիները Նորաներ կրնան ըլլալ», կ'ըսէ Յ. Օշական:

Այս խօսքը ըսուած է «Հին Ասաուածներ»-ու հերոսուհիին, իշխանուհիին համար: Բայց իշխանուհին սովորական կիներու դասակարգին պատկանող կին մը չէ, ինչպէս որ սովորական կիներ չեն եղած մեր Փառանձեմ թագուհին, Բիւրեղ Տիկինը եւ այլ անուններ մեր պատմութենէն: Անոնք 20րդ դարու իմաստով կրնան Նորաներ չըլլալ, բայց իրենց ժամանակաշրջանին համար եղած են յանդուգն, քաջ, ըմբոստ, նախաձեռնող:

Արուսեակը օրինակ («Դերասանուհին») սովորական աղջիկ մըն է: Բայց Արուսեակը երկրորդական տիպար մըն է, որուն գոյութիւնը կը շեշտէ անսովորութիւնը գլխաւոր կերպարին՝ Մինէին:

Վանահօր խօսքը («Հին Ասաուածներ»)-՝ «Ներքին անվերջ նուաճումները բարձունքէ բարձունք» Լ. Շանթի գործերուն մէջէն անցնող եւ զանոնք իրարու կա-

պող գիծն է. անոր հերոսները կը ձգտին աւելիին, իսկ հերոսուհիները սէրը զոհելու գնով իսկ կ'ուզեն պահել սիրոյ խտէալ կատարելութիւնը (Հաննա, Նորա, Մինէ ...):

«Օրէնքը նոյնն է բոլոր հոգիներուն համար, ըլլայ նաւթի հոգին, ըլլայ մարդու հոգին: Այրուելու կը ձգտի ամէն ինչ, բոց ու լոյս տալու, հատնելու եւ տեւելու միաժամանակ, պաշտուելու. աս է ինչ որ կեանք կ'անուանենք» («Հոգիները Ծարաւի»): Իր գրեթէ բոլոր գործերուն մէջ Շանթ թաքուն (արդեօ՞ք) ձգտում մը ունի ցոյց տալու, որ կին կոչուած արարածը շատ աւելին է, քան այրերուն ունեցած պատկերացումը՝ թերի, սովորական, հասարակ արարած մը:

Շանթի գրեթէ բոլոր հերոսուհիները անիրական կը թուին, որովհետեւ շատ են երազային, ազնուական, բարձրաթուիչ: Կիրքը կարծես չէ այցելած գիրենք եւ չէ նուաճած իրենց մարմինները. Հաննան, Սեդան, իշխանուհին, Նորան, Մինէն ...

Միւս երեսը հարցին, սակայն, հետաքրքրական նորութիւն մը կը բերէ՝ նորութիւն միջավայրին եւ ժամանակին համար. Շանթի նոյն այս հերոսուհիները իրենց լրիւ ազատութեան ձգտող էակներ են. ազատութիւն մտածելակերպի, իրենց այրերուն կողքին հաւասար կենալու, մանաւանդ իրենց կենսաձեւը ընտրելու ազատութիւն:

Շանթի համար, որ ծանօթ էր ժամանակաշրջանի նորարարական ուղղութիւններուն, մարդ արարածին էութիւնը կարթող գլխաւոր հարցերէն մէկը սէրը եղած է եւ անոր տակ թաքնուած՝ հզօրագոյնը բնագոյններուն: Որքան այրերուն մէջ, նոյնքան եւ աւելի կիներու հոգեբանութեան մէջ կ'ուզէ պեղել այս հարցին՝ սէր-սեռին ազդեցութիւնը:

Մէկ կողմէ պեղումի այս աշխատանքն է, միւս կողմէ՝ կարծէք մարմաջը՝ հաստատելու, որ հողեղէն բնագոյններէն անդին եւ վեր այլ բաներ կան: Եթէ Լ. Շանթ որպէս հայ մարդ, համոզուած է, որ կնոջ մը գլխաւոր արժանիքը իր... կին ըլլալն է, միւս կողմէ սակայն, որպէս մտաւորական նոյնքան համոզուած է, որ կինը ունի, պէտք է ունենայ իր այլ արժանիքները եւս, զորս կ'աշխատի երեւան հանել («Կիմը», «Դերասանուհի»): Այս երկու կեցուածքները ըստ երեւոյթին բախում կ'առաջացնեն հեղինակին մօտ, որովհետեւ իր հերոսուհիները բոլորն ալ չեն հասնիր մեծ սիրոյ մը պսակումին, եւ գրեթէ բոլորը կը զոհեն սէրը, յանուն աւելի մեծ բանի մը՝ սիրոյ յաւիտենութեան: Այս հերոսուհիները գիտե՞ն, որ գլխաւոր Սէրը, առօրեային մէջ ինկած, կրնայ կորսնցնել գլխաւորի թագը, դառնալ սովորական եւ մոռցուիլ. թէ՞ հեղինակը ինք է, որ այս իրողութեան լրիւ գիտակցութեամբ, կը մղէ իր հերոսուհիները սէրէն աւելիին ձգտելու. Մինէն («Դերասանուհի») կը մերժէ Հրանդը իր արուեստին սիրոյն (թէեւ նոյնքան կը տուայտի Հրանդին կորուստին համար, որքան՝ արուեստին), Հաննան կը մերժէ Օհան Գուրգէնը, պահելու համար կեանքի ձգտումը («Կայսր»): Ստեկըն («Կիմը») կը հեռանայ, որովհետեւ իրեն կը թուի, թէ սիրոյ փոխարէն բարեկամութիւն էր առաջարկուածը իրեն...

Սիրոյ կողքին այլ ուժեղ գիտակցութիւն մըն է, որ կը լարէ Շանթի հերոսուհիները՝ գիտակցութիւնը իրենց Եսին:

Բայց արեւելեան միջավայրի մը մէջ, ու մանաւանդ դար մը առաջ, երբ հայ

կնոջ վերագրուած միակ դերը ամուսնութիւնն էր, եւ միակ «սրբազան» պարտականութիւնը՝ մայրանալը, Շանթի հերոսուհիներուն ձգտումները քիչ մը անիրական կը թուին իրաւամբ. թերեւս հոսկէ է Յ. Օշականի խօսքին աղբիւրը, թէ՛ «մեր կիները Նորաներ չեն»:

Ինչո՞ւ համար է, որ այդ մը հոմանիի կատաղութեամբ կը նախանձի արուեստին, երբ կինը այդ արուեստին նուիրած ըլլայ ինքզինք. «Կա՛մ ես, կամ քու արուեստդ», կ'ըսէ Հրանդ Մինէին, սկիզբը քողարկուած ձեւով, բայց յետոյ աւելի եւ աւելի բացայայտ: Եւ որքան տղան պնդէ, որքան մոզէ Մինէն անպայման ընտրութիւն մը կատարելու, աղջիկը այնքան աւելի կը կառչի արուեստին, անոր մէջ իր անհատականութեան դրսեւորումն ու կեանքին իմաստը տեսնելով:

Կին մը արուեստագիտուհի ըլլալու համար պէ՞տք է զոհէ իր իգականութիւնը.

«- Է՛հ, դուն աղջիկ չե՞ս,- խնդաց Մարիամ:

- Ե՞ս ... Ե՛ս, ի հարկէ ոչ. դերասանուհի եմ» («Դերասանուհի»):

Այս եւ նման հարցումներ կան Շանթի տողերուն մէջ, որոնք վերջնական պատասխաններ չեն հայթայթեր, միայն չխօսուած, բռնաբար լռուած երեւոյթներ կը ձեւակերպեն:

Խորքին մէջ սակայն դերասանուհին՝ Մինէն, Արուսեակին խիստ եւ ծայրայեղ իգականութեան դէմ յանդիման գալէ ետք է միայն, որ յամառօրէն կը կրկնէ՝ «Ես աղջիկ չեմ, դերասանուհի եմ», կարծես վախ մը ունի՝ անգամ մը որ տեղի տայ «աղջիկութեան», իգականութեան, իր արուեստը կրնայ չքանալ:

Գեռ ժամանակ պէտք էր անցնէր, տասնամեակներ եւ մեծ ճիգեր, որ կիները սորվէին ներդաշնակել արուեստ եւ իգականութիւն, եւ ընկերութիւններն ալ սորվէին ընկալել արուեստագիտուհիի այդ նոր կերպարը: Բայց Շանթ արդէն ձեւակերպած էր այդ հարցերը, իր արձակին թէ թատերգութիւններուն մէջ:

Սակայն եթէ նկատի առնենք, որ գրականութիւնը առօրեան եւ կեանքը ցողացնելու կողքին, նաեւ գալիքի երազանքներուն եւ ձգտումներուն թարգմանութիւն-դրսեւորումն է, թերեւս կարենանք հասկնալ Շանթի հերոսուհիները, որպէս հայ կնոջ տիպարին զարգացումը, բարեփոխումը, նրբացումը:

«- Կնոջ հետ երբեք չդատել գործի մասին:

- Եւ ինչո՞ւ:

- Նախ որ ոչինչ չէ հասկնալու, երկրորդ ալ շատ է ձանձրալի թէ անոր համար, թէ ինծի»:

Այս հատուածը ցոյց կու տայ, թէ որքան կաղապարուած է կնոջ մը կերպարը՝ այրերուն մտքին մէջ. ահա պատճառ մը եւս Շանթի հերոսուհիներուն «անիրական» ըլլալուն, ձեւ մը հեղինակին համար, այս շատ տարածուած եւ արմատացած հասարակաց համոզումը կոտրելու:

«Կինը այսպէս պա՛րզ, կինը այսպէս կայո՛ւն, կինը այսպէս առողջ դատո՛ղ, կինը այսպէս հանգիստ զգացումներ ներշնչո՛ղ: Կի՛ն, ալ ի՞նչ կին, այդ բոլորը ինքնին բացասում մըն է կին գաղափարին» («Կինը»):

«Տենչ մը դուրս գալու աշխարհայինէն ու մարմնեղէնէն», կ'ըսէ Սուրէն (նոյն տեղը):

«Բայց հոգիս միշտ մնացեր է դժգոհ, մնացեր է կարօտ, խուլ կերպով, կար-

ծես ինձմէ իսկ ծածուկ, որոներ է ուրիշ բան մը, ուրիշ կեանք մը, որ վեր ըլլայ առօրեայէն, որ չճանչնայ սովորականի գոեհկութիւնը: Հոգիս ծարաւեր է ուրիշ տեսակ էակի մը, ազնուացնող, զտող, բարձրացնող», կ'ըսէ Օհան Գուրգէն («Կայսր»):

Շանթի հերոսները եւս ունին նոյն այն յատկանիշերը, որոնցմով զարդարած է հերոսուհիները՝ ձգտիլ ու տենչալ միշտ աւելիին, «մինչեւ ճերմակ բարձունքները, մինչեւ միգոտ կատարները, մինչեւ անհաս տենչանքները, մինչեւ մահուդ սահմանները ...» («Կայսր»): Այլ խօսքով՝ ձգտիլ բայց չհասնիլ, տենչալ բայց չունենալ: Ինչո՞ւ: Պահելու համար գազաթներու բարձրութիւնը, որովհետեւ գազաթ մը նուաճուելէ ետք կը դառնայ պարզ ... սարահարթ:

Եւ այստեղ է, որ Շանթ իր հերոսուհիները հաւասարումի կը բերէ հերոսներուն հետ, կը ջնջէ էգ-արուի սահմանները եւ կու տայ անոնց գլխադիր Մարդ ըլլալու նոյն պայմանները:

Անիրակա՞ն: Անշուշտ որ անիրական են նման հերոսներ կամ հերոսուհիներ: Բայց եթէ գրականութիւնը նաեւ միջոց է կեանքը գեղեցիկ ընծայելու (դասականութիւն), Շանթի արձակները այդ միջոցին մէկ արտայայտութիւնը կրնանք համարել, իր լեզուական եւ քերականական հարցերէն անդին:

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Հայէս

«Ձրոյց» Էտուարտ Սասուն

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ

Հայ երաժշտության ամենէն նուիրական անուններէն մէկը՝ Կոմիտաս, ոչ միայն իր անփոխարինելի ներդրումը ունեցած է հայ երաժշտության պահպանման, զայն օտար տարրերէ մաքրելու եւ միջազգային մակարդակի հասցնելու գործին մէջ, այլեւ, իբրեւ ուսուցիչ, կրթած եւ պատրաստած է աշակերտներ, որոնք իրենց ուսուցչին օրինակով հետագային մեծ գործըրած են հայ երաժշտական արուեստի մէջ:

Մանկավարժութիւնը դարձած էր մեծ երաժշտահանին գործունէության հիմնական ուղղութիւններէն մէկը, մեծ պատասխանատուութեամբ կը վերաբերէր այդ գործին: Ան «հիւանդ» էր ժողովրդական երգով եւ ամէն ինչըրած է՝ այդ երգը իր մաքրամաքուր վիճակին մէջ պահելու եւ ապագայ սերունդներուն փոխանցելու համար:

Մանկավարժի իր գործը դիւրացնելու եւ իր աշակերտներուն օգնելու նպատակով Կոմիտաս գրած է դասագիրքեր, ինչպէս՝ «Երաժշտության տարրական տեսութիւն», «Հայկական նօթագրութիւն», «Հարմոնիա»: Կոմիտասի երազանքներէն մէկն էր ստեղծել ազգային երաժշտանոց, երազանք, որ այդպէս ալ անկատար մնաց: Այսօր սակայն անոր անունը կը կրէ Երեւանի Պետական Երաժշտանոցը, որ ձեւով մը իրականացումն է մեծ երաժիշտի՝ իրականութիւն չդարձած փափաքի:

Ի դէպ, Կոմիտաս իր աշակերտներուն ուղղուած տասը պատուիրաններ գրած է՝ այդպիսով ձեւով մը սրբացնելով, անտարանական մակարդակի հասցնելով մանկավարժութիւնը եւ միշտ ուշադիր եղած է, որ անոնք հետեւին պատուիրաններուն: Մանկավարժության մասին ան լսած է. «Չգուշութեամբ եւ երկիւղածութեամբ մօտեցէք դաստիարակության գործին. խիստ փափուկ պաշտօն մըն է ձերը: Դաստիարակելու կոչուած էք սերունդ մը, որ ապագայ ազգն է: Սխալ ուղղութեամբ՝ ազգ մը կը խորտակէք վերջը»:

Այսօր ներկայացնելով Կոմիտասի աշակերտներէն ութ ամենէն անուանիները, պիտի փորձենք կրկին արժեւորել Մեծն Կոմիտասը, իբրեւ հայ երաժշտահանական դպրոցի հիմնադիր եւ իբրեւ երախտաւոր, որուն անունը անմահ է դարերու հոլովոյթի երկայնքին:

«ՏԱՐՕՆԻ ՍՈՒԱԿԸ»՝ ԱՐՄԵՆԱԿ ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Կոմիտասի աշակերտներէն է հայ ժողովրդական երգերու հիասքանչ մեկնաբան, տաղանդաւոր երգիչ, «Տարօնի սոխակ» բնորոշուած Արմենակ Շահմուրատեան: Թէեւ մեզի հասած անոր ձայնագրութիւններուն թիւը մեծ չէ, սակայն ատոնք ալ բաւարար են կոմիտասեան դպրոցի մասին լիարժէք գաղափար կազմելու համար: Շահմուրատեանի թաւշեայ թենորով անզուգական կը հնչեն հայ երգարուեստի գոհարները. «Կռունկ»ը, «Հով արէք»ը, «Անտունի»ն, «Գարուն ա»ն...

Ան ծնած է 1878ին, Մուշ քաղաքին մէջ, հայրը դարբին եղած է: Ութ տարեկանին արդէն բացալալտուած են մանուկ Արմենակի ձայնային տուեալները, եւ այդ պատճառով գինք ընդունած են եկեղեցական երգչախումբ, ուրկէ ալ ուղարկուած է Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարան: Ճեմարանը բախտորոշ եղած է ապագայ երգիչին համար, քանի որ հոս ան դարձած է հայ նշանաւոր երաժիշտ Քրիստափոր Կարա Մուրզայի երգչախումբի մենակատարը, եւ ճեմարանի մէջ է, որ Շահմուրատեան ծանօթացած է Կոմիտասի: Կոմիտաս գրի կ'առնէր եւ կ'ուսումնասիրէր երգիչի կատարմամբ բիւրեղեայ մաքրութեամբ հնչող մեղեդիները, իսկ Արմենակ Կոմիտասի օգնութեամբ ու անոր ուշադրութեան ներքոյ կը կատարելագործէր իր վոքալ վարպետութիւնը: Տասնվեց տարեկանին Արմենակ կը ձգէ Էջմիածինը եւ կը մեկնի Թիֆլիս, որ այդ ժամանակ կը նկատուէր Անդրկովկասի մշակութային կեդրոններէն մէկը, եթէ ոչ՝ ամէնէն մեծը: Թիֆլիսի մէջ անոր իւրաքանչեւ ձայնը կը գրաւէ շատերը, այդ կարգին՝ անւանի գրողներ Յովհաննէս Թումանեանի, Ղազարոս Աղայեանի, նկարիչ Գէորգ Բաշինջաղեանի ուշադրութիւնը...

Արեւմտեան Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող քաղաքական ցնցումներու լուրերը անտարբեր չէին ձգեր երիտասարդ երաժիշտը: Շարք մը հայ ապստամբներու հետ ան կը ձեռքաւորուի եւ կը յանձնուի թրքական իշխանութիւններուն: Շահմուրատեան կը յաջողի փրկուիլ միայն շնորհիւ իր երգին: Անոր անկրկնելի ու հիասքանչ ձայնին համբաւը հասած էր թուրք դեսպան Ֆուատ պէյի, որ, լսելով Արմենակը, անոր շնորհեց ներում:

Հաստատուելով Փարիզ, Արմենակ Շահմուրատեան ընդունուեցաւ Վենսան տ'էնտիի «Երգեցողութեան դպրոց»: Հոս էր, որ գինք կը սպասէր փառքը: Ան դարձաւ հանրաճանաչ Փոլինա Վիարտոյի աշակերտը: Անոր առջեւ բացուեցան փարիզեան դահլիճներու դռները: Ֆրանսայի մայրաքաղաքին մէջ Շահմուրատեան մասնակցեցաւ նաեւ բազմաթիւ օփերային ներկայացումներու, վոքայիստներու մրցոյթներու, արժանանալով ունկնդիրներու եւ մամուլի հիացման ու բարձր ընդունելութեան: «Ինչպիսի հիասքանչ ձայն, ինչպիսի հագուագիւտ եւ գրաւիչ անձր: Այս գնահատականին մէջ չկայ ոչ մէկ չափազանցութիւն», - գրած է ժամանակի «Քոմետիա» թերթը: Իսկ «Էքլէր» թերթը, մրցոյթէ մը ետք, հայ երգիչի ելոյթին մասին գրած է. «Մասնակիցներէն միայն մէկն էր օժտուած նշանակալի տաղանդով, եւ այդ տաղանդը փայլուն ապագայ կը խոստանայ անոր: Այդ Արմենակ Շահմուրատեանն է»:

1911ի 27 Յունուարին տեղի ունեցաւ երգիչի առաջին բեմ բարձրանալը: Ան հանդէս եկաւ Ֆաուստի դերով. «Շատ գեղեցիկ արտաքինը, հաճելի շարժումները բեմական այն չափանիշներն են, որոնք, զարգանալով կը տանին դէպի կատարելութիւն», - կրկին ժամանակի թերթերէն մէկը գրած է: Փարիզի մէջ Արմենակ Շահմուրատեանը անուանած են «Հայ Քարուզօ»: Այդ բոլոր տարիներուն Կոմիտաս գգօն կերպով կը հետեւէր իր սանի յաջողութիւններուն: Ըլլալով «Կրանտ Օփերայի» մենակատար, Շահմուրատեան կը դառնայ Կոմիտասի կազմակերպած մշակութային բոլոր ձեռնարկներու հիմնական եւ գլխաւոր մասնակիցը: Կոմիտաս ինք կը նուագակցէր իր աշակերտին:

Ան արդէն անուանի դարձած էր իբրեւ փայլուն թենոր. գինք կը հրաւիրէին աշխարհի լաւագոյն բեմերէն: Կը շրջագայի, իր անզուգական ձայնը հնչեցնե-

յով Պոսթոն, Պաղտատ, Ֆրեյնո, Նիւ-Եորք, Լոնտոն, Զուրիցերիա, Պրիւքսէլ, Սան Ֆրանսիսքո, Թեհրան եւ այլուր: 1930 թուականին ան արդէն հասած էր փառքի գագաթնակէտի: Կը վերադառնայ Փարիզ եւ իր ուսուցիչը կը գտնէ հոգեբուժարանի մէջ: Յաւօք, Կոմիտաս այլեւս ի վիճակի չէր ճանչնալու իր աշակերտը: Այդ մէկը շատ ծանր կ'ազդէ Արմենակ Շահմուրատեանի վրայ: Սակայն ճակատագիրը անողոք է. երբեք չես գիտեր, թէ ինչ պատրաստած է քեզի: Եւ ահա, 9 տարի ետք, 1939ին, նոյն հիւանդանոցին մէջ, իր ուսուցիչին հիւանդութեամբ, իր ուսուցիչին ճակատագրով կը վախճանի նաեւ Արմենակ Շահմուրատեան:

ԲԱՐՍԵՂ ԿԱՆԱՋԵԱՆ

Իբրեւ երաժշտահան, Բարսեղ Կանաչեան նոյնպէս շարունակած է կոմիտասեան գիծը՝ իր ստեղծագործութիւններուն համար հիմք ընդունելով հայ ժողովրդական երգը: Գրած է բազմաթիւ մեներգներ, խմբերգներ, մանկական երգեր, դաշնամուրային փիլէսներ: Կանաչեան կատարած է նաեւ ժողովրդական ու հայրենասիրական երգերու մշակումներ: Անոր մեծ գործերէն են Լեւոն Շանթի «Հին աստուածներ» թատերգութեան հիման վրայ գրած «Արեղայ» մէկ գործողութեամբ օփերան: Նաեւ Հայաստանի հանրապետութեան ազգային օրհներգի՝ «Մեր հայրենիք»-ի, երաժշտութեան հեղինակն է:

Կանաչեան ծնած է 1885ին, Ռոստոմ: 1888ին ընտանիքը տեղափոխուած է Կոստանդնուպոլիս, ուր եւ իր նախնական կրթութիւնը ստացած է մանուկ Բարսեղը: 1896ին ընտանիքը կը գաղթէ Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքը: Երաժշտութեան դասեր կ'առնէ Նաթան Պէկ Ամիրխանեանէն: Կը սորվի ջութակ, երաժշտութեան տեսութիւն, խմբավարութիւն: 1903 թուականէն սկսեալ ան դաշնակ եւ հարմոնի կ'ուսանի Պուրէշչի մէջ: Օսմանեան Սահմանադրութեան ընդունումէն ետք Կանաչեաններու ընտանիքը 1908ին, ապագայի ակնկալիքով, կը վերադառնայ Թուրքիա, Կոստանդնուպոլիս: Կանաչեան հոս կը կազմէ «Քնար» եւ «Մասիս» նուագախումբերը, կը գրադի դասաւանդմամբ, եւ այդ ժամանակ է, որ կ'ընէ իր առաջին ստեղծագործական փորձերը: 1910ի Դեկտեմբերը որոշիչ կ'ըլլայ Կանաչեանի համար, քանի որ կը հանդիպի Կոմիտասի, եւ կը սկսի երգել «Գուսան» երգչախումբին մէջ՝ Կոմիտասի «Հինգ սաներու» կարգին, կը հետեւի խմբավարական արուեստին եւ հարմոնիայի դասեր կ'առնէ: 1920էն ետք Բարսեղ Կանաչեան շարունակած է ուսումը՝ Փարիզ: Առաջին Աշխարհամարտի աւարտէն ետք կը վերադառնայ Պոլիս, կը գտնէ Կոմիտասի սաները եւ անոնց հետ կը կազմակերպէ «Կոմիտասեան հինգ սաներ» խմբակցութիւնը: Իրենց ուսուցիչին գործը յաւերժացնելու նպատակով, անոնք համերգներ կ'ունենան, կը հրատարակեն «Հայ գուսանական երգեր» ու երեք երգարան, կը կազմակերպեն երգչախումբեր ու նուագախումբեր, կը գրադին նոր սերունդի երաժշտական կրթութեամբ:

Մեծ եղած է Կանաչեանի ներդրումը՝ հայկական կարգ մը գաղութներու երաժշտական կեանքի կազմակերպման մէջ: 1928էն ան դասաւանդած է Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական հաստատութեան, իսկ 1933էն՝ Պէյրութի Նշան Փալանճեան ճեմարանին մէջ: 1936ին Բարսեղ Կանաչեան Պէյրութի մէջ կը հիմնէ

«Գուսան» երկսեռ երգչախումբը, որուն գործունէութիւնը կը տեւէ աւելի քան տասնըհինգ տարի: Խումբին համար կը մշակէ հայկական եւ արաբական կարգ մը ժողովրդական երգեր: Մանաւանդ վերջին գործունէութիւնը մեծապէս գնահատուած է Լիբանանի կառավարութեան կողմէ եւ Կանաչեան պարգեւատրուած է Լիբանանի՝ Մայրիներու Առաջին կարգի եւ Փրանսական՝ Պատուոյ շքանշաններով:

Կանաչեան աչքերու հիւանդութեան պատճառով 1950էն սկսեալ ստիպուած կը դադրեցնէ իր գործունէութիւնը:

Կը մահանայ 1967ին:

ՍՊԻՐԻՏՈՆ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանին մէջ Կոմիտասի աշակերտներէն եղած է Սպիրիտոն Մելիքեան: Ծնած է 1881ին: Տակաւին ուսման տարիներուն, ան զբաղած է գիտական հետազոտութիւններով: Յատկանշական է, որ Ճեմարանը աւարտելէ ետք Սպիրիտոն Մելիքեան մեկնած է Պերլին եւ աշակերտած՝ նոյն փրոֆեսէօրներուն, որոնց քով ժամանակին ուսանած էր Կոմիտաս: Այսինքն կրնանք ըսել, որ Կոմիտասի աշակերտներուն վրայ ազդեցութիւն ունեցած է ոչ միայն ինք՝ Կոմիտաս, այլեւ՝ եւրոպական դասական երաժշտութեան դպրոցը: Դպրոց, որուն իր հայեացքը կ'ողողէր ժամանակի յառաջագէտ երիտասարդութիւնը: Եւրոպա անցուցած չորս տարիները մեծ ազդեցութիւն ունեցած են Սպիրիտոն Մելիքեանի երաժշտական հետազոտ գործունէութեան վրայ: Անդրլիովկաս վերադառնալէ ետք, հրաժարելով էջմիածնի մէջ ստացած հոգեւորականի կոչումէն, ան սկսած է զբաղիլ մանկավարժական, հասարակական եւ երաժշտագիտական գործունէութեամբ: Ըստ տեղեկութիւններու, Ներսիսեան Ճեմարանին մէջ շարունակելով Մ. Եկմալեանի աւանդոյթները, Մելիքեանի ջանքերով ալ աւելի կը բարձրանայ տեղի երգչախումբին մակարդակը: Թիֆլիսի մէջ ան հայկական երգչախմբային ընկերութեան եւ Հայկական երաժշտական կազմակերպութեան հիմնադիրներէն եւ գործող անդամներէն եղած է: Իր ուսուցիչին օրինակով, Սպիրիտոն Մելիքեան զրած էր դասագիրքեր եւ երաժշտագիտական գիրքեր: Անոր աշխատութիւններէն են. «Երաժշտութեան զարգացման խնդիրները», «Ծիրակի երգեր», «Երգեցողութեան դասագիրքը», «Յունական երաժշտութեան ազդեցութիւնը հայ երաժշտութեան տեսականի վրայ»: Ի դէպ, մեր մէջ տարածում եւ ընդունելութիւն գտած «Ծիրակի երգեր»-ը հրատարակութեան համար, առաջին անգամ հայ իրականութեան մէջ նոթագրուած եւ տեղ գտած են ֆոնոկրաֆով ձայնագրուած երգեր: Գիրքը, 1914ին, Թիֆլիսի հայկական երաժշտական ընկերութեան կողմէ կատարուած երաժշտա-ագ-գազրական հետազոտութիւններու արդիւնք է: Երգարանին մէջ հաւաքուած են գեղջկական երգեր եւ պարերգներ, աշուղական յանկարծաստեղծումներ, որոնք հետաքրքրական են իրենց ժանրային նիւթով, ունին պատմական մեծ նշանակութիւն եւ այսօր ալ իբրեւ բնաբան կը ծառայեն հայ երաժշտահաններու:

Սպիրիտոն Մելիքեան մահացած է 1933ին:

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Իր լավագույն աշակերտներէն մէկուն՝ Վահան Տէր Առաքելեանի շնորհիւ է, որ Կոմիտաս ծանօթացած եւ գրի առած է անոր ծննդավայրի՝ Վալքի եղանակները: Ահա թէ ինչ ըսած է Կոմիտաս իր աշակերտին մասին. «Ան լեռնային առիւծ մըն է: Անոր ձայնը անտառին մէջ առիւծի գիշերային մունչոց կը յիշեցնէ»...

1901ին, ընդունուելով Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարան, ան կը դառնայ լավագույն ուսանողներէն եւ Կոմիտասի երգչախումբի մենակատարներէն մէկը: Վահան Տէր Առաքելեան այն փոքրաթիւ երաժիշտներէն է, որ նաեւ զինուորական կոչում ունեցած է: 1909ին ան ընդունուած է Փեթերսպուրկի երաժշտանոցը, ուսման գոլգահեռ մասնակցելով սպայական դասընթացներու եւ ստացած է ենթասպայի կոչում: Երաժիշտը մասնակցած է Առաջին Աշխարհամարտին, խիզախութեան համար պարգեւատրուած կարգ մը շքանշաններով, պատուոգիրներով եւ մարտական սուրբերով:

Կոմիտասի այս աշակերտը ունեցած է նաեւ գրողական եւ լրագրողական գործունէութիւն: Մեզի յայտնի են անոր՝ «Նեոի ծնունդը», «Դէպի նոր կեանք», «Կաթնաղբիւր» եւ այլ գրական ստեղծագործութիւնները: Աշխատակցած է Թիֆլիսի թերթերուն: Որոշ գրաքննադատներու կարծիքով, Վահան Տէր Առաքելեանի արձակը չի գիշիր իր ժամանակակից գրողներու՝ Ստեփան Զօրեանի, Գերենիկ Գեմիրճեանի, Նայիրի Զարեանի ստեղծագործութիւններուն: Գրած է նաեւ «Քէօր օղլի» լիպրեթոն:

Այս երաժիշտը մեզի յայտնի է նաեւ իբրեւ թարգմանիչ: Հայ ընթերցողները Վահան Տէր Առաքելեանի թարգմանութեամբ ծանօթացած են համաշխարհային գրականութեան գլուխ գործողներէն երեքին. Լեւ Թոլսթոյի՝ «Աննա Գարենինա», Պրուէն Եանեսքի՝ «Ես կը վառեմ Փարիզը» եւ Եարոսլաւ Հաշեկի «Համաշխարհային պապերազմի ընթացքին խիզախ զինուոր Շվէյքի արկածները» ստեղծագործութիւններուն: Աւելին. երգիչը թարգմանած է ստեղծագործութիւններ նաեւ ռուս բանաստեղծներէ, մասնաւորապէս Փուշքինէ, Եսենինէ, Մայաքովսքիէ, Կորքիէ:

Ահաւասիկ լեզուագրագէտ Ռուբէն Զարեանի կարծիքը՝ Կոմիտասի աշակերտներէն երգիչ Վահան Տէր Առաքելեանի թարգմանչական արուեստի մասին. «Ան թարգմանիչ բանաստեղծ է: Միայն «...Շվէյքի արկածները» գրքին մէջ քառասուն նոր բառ կայ: Իսկ «Աննա Գարենինան» ան թարգմանած է այնպիսի զգացումով մը, որ Աննան ընթերցողներու համար դարձած է աստուածատուր կին, իսկ անոր մահը՝ անձնական ողբերգութիւն: Եթէ թարգմանչական արուեստը համեմատելու ըլլանք դերասանականին հետ, ապա կարելի է զարմանալ ու հիանալ, թէ Վահան Տէր Առաքելեան ինչպէս յաջողած է տեղ մը օժտուած ըլլալ հիւմորի իւրապատուկ զգացումով, իսկ այլ տեղ՝ խորունկ տրամաթիւզմով»:

Կոմիտասի այս աշակերտը իր ուսուցիչին ողբերգական մահէն մէկ տարի անց՝ 1936ին Թիֆլիսի մէջ ձերբակալուած եւ աքսորուած է Քոմիի ինքնավար հանրապետութիւն, ուր, 1941ին, կնքած է իր մահկանացուն: Միայն տարիներ անց՝ 1960ին, երգիչին հարազատները յաջողած են անոր աճիւնը տեղափոխել հայրենիք:

ՄԻՀՐԱՆ ԹՈՒՄԱՃԵԱՆ

Կոմիտասի մէկ այլ աշակերտը, Միհրան Թումաճեան նոյնպէս, շարունակելով իր ուսուցիչին գործը, հաւաքագրած եւ գիրքերու մէջ ամփոփած է հայ ժողովրդական երգեր ու հագուագիւտ երաժշտական պատառիկներ: Հայ երաժշտութեան բազմաթիւ արժէքներ մոռացումէ, օտարացումէ եւ ուժացումէ փրկուած են ոչ միայն Կոմիտասի, այլեւ անոր աշակերտներու եւ անոր աւանդները շարունակողներու շնորհիւ:

Միհրան Թումաճեան ծնած է Սերաստիոյ շրջանի Կիւրին քաղաքը: 1910ին տեղափոխուած է Կոստանդնուպոլիս, ուր ստացած է իրաւաբանական կրթութիւն: Հիանալով Կոմիտասի արուեստին՝ Թումաճեան դարձած է «Գուսան» երգչախումբի անդամ: Իսկ պատերազմի աւարտէն ետք, Պոլսոյ մէջ գտնելով իր ընկերները՝ իրականացուցած է «Հայ գուսան» երգերու ժողովածոյի հրատարակումը: 1923ին մեկնած է ԱՄՆ, ուր կազմակերպած է համերգներ, կազմած է երգչախումբեր, ձայնագրած է արեւմտահայկական երգեր: Կոմիտասի եւ Սպիրիտոն Մելիքեանի հաւաքագրած երգերու կողքին, Թումաճեանի կազմած ժողովածոները հայ երաժշտական արուեստի լաւագոյն գոհարներէն են: 1964ին Միհրան Թումաճեան հաստատուած է հայրենիք, հոն ալ հրատարակելով իր ժողովածոները: Ան մահացած է 1973ին, Երեւան:

ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆ

Անուանի ազգագրագէտ Գարեգին Սրուանձտեանի ազգականն է Կոմիտասի մէկ այլ աշակերտ՝ Վաղարշակ Սրուանձտեան: Իրանահայ է. ծնած է Թաւրիզ: Սուլթան Համիտի հալածանքի տարիներուն արտաքսուած է Պոլսոյ, ուր ուսանած է Ֆրէդերիկ Գոլէճին մէջ: Ինը տարեկանին Վաղարշակ Ֆլիւթ նուագած է ուսանողական հոգեւոր նուագախումբի մը մէջ: 1910ին մեկնած է Կ. Պոլիս եւ ուսանած Կոմիտասի մօտ: 1920ին, ընկերներու հետ մեկնած է Փարիզ՝ ուսումը շարունակելու, ապա՝ ԱՄՆ՝ հաստատուելով Ֆրեզնօ քաղաքը: Կոմիտասի օրինակով, ան նոյնպէս զբաղած է ազգագրութեամբ, բանահաւաքութեամբ եւ երաժշտահանական գործունէութեամբ: Պահպանուած եւ մեզի հասած են Փարիզ եւ այլուր տպագրուած անոր երգերն ու սիրերգերը: Կեանքի վերջաւորութեան ան յօրինած է իր լաւագոյն ստեղծագործութիւնը՝ «Հայկական սիմֆոնիան»:

Մեծն Կոմիտասի արժանաւոր աշակերտը իր մահկանացուն կնքած է Ֆրեզնօ՝ 1958ին:

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Կոմիտասի աշակերտներէն Վարդան Սարգսեանին՝ սերունդները արժանին պիտի մատուցեն, քանի որ անոր շնորհիւ լրացուած եւ հրատարակուած է Կոմիտասի «Պատարագը»: Անոր դերը մեծ եղած է նաեւ իր ուսուցիչին այլ ստեղծագործութիւններու հաւաքման եւ հրատարակման գործին մէջ: Վարդան Սարգսեան ծնած է Պոլիս, երաժիշտի ընտանիքի մէջ: Նախնական կրթութիւնը

ստացած է Պէրպէրեան վարժարանի մէջ, աշխատած է իրրեւ երաժշտութեան ուսուցիչ եւ խմբավար: Առաջին Աշխարհամարտէն ետք հիմնած է «Հայկական երաժշտական ընկերութիւնը»: Ան իրականացուցած է նաեւ Յովհաննէս Թումանեանի «Անուշ»ին բեմադրութիւնը:

Վարդան Սարգսեան 1920ին, Կոմիտասի միւս աշակերտներուն հետ մեկնած է Փարիզ, ուր նշանակուած է Հայկական եկեղեցիի երգչախումբի ղեկավար: Այնուհետեւ Պեճիքայի մէջ ստեղծած է «Հայեր» երաժշտական ընկերութիւնը, հիմնած է երգչախումբ: Վարդան Սարգսեան ուսանած է Պրիւքսէյի Թագաւորական երաժշտանոցին մէջ: 1931ին Մարսիլիոյ մէջ ստեղծած է երկրորդ «Հայկական երաժշտական ընկերութիւնը», իրականացուցած է Կոմիտասի եւ իր իսկ ստեղծագործութիւններու կատարումները: Վարդան Սարգսեանի գրչին կը պատկանին Հայ ժողովրդական երգերու բազմաթիւ մշակումներ, Հայ բանաստեղծներու խօսքերով գրուած երգեր, «Սրբազան երգեցողութիւնը Հայաստանեաց եկեղեցւոյ» ծաւալուն աշխատութիւնը:

ՀԱՅԿ ՍԵՄԵՐՃԵԱՆ

Մեծն Կոմիտասի աշակերտներու շարքին ամէնէն համեստ տեղը կը գրաւէ Հայկ Սեմերճեան, ամէնէն համեստը այն առումով, որ անոր մասին քիչ տեղեկութիւն հասած է մեզի: Յայտնի է, որ Սեմերճեան հիասքանչ ձայնով օժտուած երգիչ մըն էր, որ, ցաւօք, պատերազմի ժամանակ կորսնցուցած է իր ձայնն ու լսողութիւնը եւ հեռացած՝ երաժշտական ասպարէզէն: Ճակատագրի բերումով, անոր վիճակուած չէր շարունակել իր ուսուցիչին գործը:

ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԱՆՑ

Պէյրութ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԱՂԹԻՒՐՆԵՐ

Համացանց, Երեւանի Եղիշէ Զարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի պալոց, Երեւանի Կոմիտասի անուան Պետական Երաժշտանոցի գրադարան, Հայաստանի Երաժշտութեան Գրադարան:

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

(Մօրս մահուան Բ. տարեկիցին)

Վերստին դա՞րձ մը
Թէ
Դառնալ - նորէն
Դէպի անոր որ վաղը մըն էր երէկ
Օդանաւէն դիտուած մանկութիւն մը լոկ
Որ լոյս ու ստուերի մէջ
Տարուբեր կ'ըլլար
Հեռու-հեռաւոր անծանօթ ու բիրտ
Արեւանման մոլորակի պէս

Իբրեւ թէ ամերիկեան հիւսիսը
Վաղը մ'է կեանքի-վայելքի...
Անիկա հորիզոնական գիծի վրայ է
Սիւլերիա կոչուած այն միւս վայրին հետ
Որուն սիւներուն - ճաղերուն ներքեւ
Հարիւր հազարներ արնաքամ ինկան
Մարմնի
Սիրոյ
Սեռի
Հոգիի
Սառնամանիքի մահուան ծաղիկներուն պէս

Ներէ՛ մայր իմ
Որ առանց քեզի կը վերադառնամ Լիբանան
- Ծննդավա՛յր -
Ուր մարտեան հովեր
Տե՛ս թէ ինչպէս ահանջիս կը փսփսան
Կորսուած դիմանկարիդ
ան-յիշողութիւնը

Ու կը փղձկի սիրտս
Չգոյութեանդ լո՛ւռ աստուածներուն պէս
Որոնք վերէն
- է՛ն բարձրէն-
Քիթս կը հրեն սա պճլիկ պատուհանին մէջ
Որպէսզի կապոյտին փրփուրներուն հետ
Ես վերստի՛ն հոտուրտամ քեզ

Որպէսզի հանդիպումը մեր
Պէյրութեան տաք ջուրերուն հետ
Ըլլայ վերադարձ
Դէպի վայրը այն
Ուր մենք երկա՛ր փնտռեցինք զիրար

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

7 Օգոստոս, 2009

Պէյրութ

ՏԶՄԻՆՆՅՅ՝ ՇՈՒ
Որստոյն Ոսկանեան

ԱԶԴԱՆՇԱՆ

Անհիւրընկալ գալիքի,
Այլ՝
Անհաստատ ներկայի
Եւ
Անիմաց վճիռի զեղուն ազդանշան:
Երկնչում լպրծուն
Մերկացում շերտաւոր,
Ակնթարթ անհուն
Մնացորդ հունաւորեալ:
Արտագրում վիճակի
Խոստովանանք կրկնակի
Դերակատար հնազանդ
Բառերուն անկաշկանդ:
Հզօր պահերու գանձարան անսպառ
Կամակատար կտակի աղախին
նորընծայ:

ԱՆԲԱԼԱՍԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆ

Մեղադրանքի սկիհին խարանն ըմպած,
Համբերութեան բաժակի յատակն իջնող փրփուրը,
Ամօթանքի վերքն ահարկու
Յարալէզներու անբալասան դատաստանին
սպասարկու:

Հրաժարեալ
Հեռացումներէ,
Հարստահարուած ուրացումներէ,
Միայնութեամբ վերանորոգուած

Եւ վերածնած
Խաղաղութեամբ խոնարհաբեր
Խանգարումի խաղին մերժում.
Դաւադրութեան դաւանանքին
Փխրուն գարշապարը փխրուն է միշտ:
Հռչակի հանգոյն, հաւատքի մսխո՞ւմ,
Թէ համոզումի արդար հատուցում:

ԲԱՌ ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ

Սոնիային

Անբաւարար արգասիքի,
 Ինքնամոռաց նուիրումի
 Անհայելի դատաստանի
 Անունկնդիր ընթերցումի
 Վայելքին ծնրադիր շնորհահանդէսն է
 Ապիկար:
 Հոգին կորուսեալ,
 Յուշադքիւր ցամքած,
 Հատընտիր ձեռագիր
 Երկաթագիր բառն է

համատարած:

Հիացումի կուսական առագաստի գեղումով
 Անթեղուած հաւատամքը շիրմաքարի խոստումին
 Հայրենական արծազանգն է քսանամեայ:
 Յիշողութեան հասունացման թարմացումը
 Պեղումներու արտօնութեամբ աներկբայ
 Կրակ է անթեղուած
 Յամեցումի օրինաչափութեան.
 Ընդարմացած՝
 Գիշերներու գինարբուքին յանձնառու:

ԲԱՌԵՐՈՒՆ ԿԻՐՔԸ ՏԿԱՐ

Տաք է թուղթն այս սպիտակ
 Հագիւ մելանն իր հպած
 Հոն կը կարդամ ես յստակ
 Շատ գաղտնիքներ հրդեհուած:
 Ամայութեան յարութեամբ
 Արտագրումն այս թերի
 Տառապանքով յագեցած՝
 Բառերուն կիրքը տկար:
 Այլ է արուածն ու գրուած,
 Այլ է մարմինն ցանկացուած,
 Գիշերուան այս զովութեամբ
 Խամաճիկները հանգած:
 Ազատութեան սանձագերծ,
 Եւ դիւրութեան մատուցման,
 Բարիքներէն պարտուած՝

Գաղտնիքները նահանջած:

ՉԳՈՒՇԱԽՈՐ

Բառերուն այն չարտահանուած,
Լռութիւնը ան-հրաժեշտ,
Լռութիւնը անդաւաճան,
Մեղամբումը բանտարկուած
Սոռացումը՝ կաղապարուած,
Չընթերցուելու համոզումով սարսափահար
գերեզմանուող:

Յետաձգուող ժամանակի թաւալումի
պարտադրանքին,
Հրաժարում.արարելու սրբազնագոյն
տառապանքէն:
Չգուշաւոր վերադարձի կարօտ է արդ:
Մերթ կորուսեալ, մերթ վիրաւոր
Դեռ համբերող կամ.հանդուրժող
Այս անարին զոհաբերման վկաները
Չգուշաւոր սօսափումով թափանցիկ են
ինչպէս բիւրեղ:

ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
ՊԵՂՈՒԹ

ՀԱՅԿ ԴԻԴԱԶՆԱՀՕՐ

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
Մեզ յաղթութեամբ պսակադրեց.
Եւ քանդակեց հզօր փառքը քու լուսայեղց՝
Ժամանակի վեհ կերպարովն անխորտակ:

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
Դուրս բերաւ մեզ
Ստրկութեան անդոհազեղ դաշտերէն.
Եւ լծորդեց ճանապարհը մեր գոյութեան՝
Ձիւնագագաթ լեռներու լոյս խորհուրդին,
Ուր հողմերու տենդագալար ցնծութեամբ,
Ազատութեան փոթորկաշունչ երգերուն
Շեփորակիրը դարձանք
Եւ խաղաղութեան ձայնին օրէնսդիր՝
Դարձանք հպատակը հլու:

Մենք,
Քարեղէն երկրի բնակիչ,

Քարեղէն երգի շինական,
Քարեղէն լեզուով բացուեցանք
Կեանքին,
Լոյսին,
Տարերքին:

Մեր բախտորոշ գոյամարտին մէջ ահեղ
Վէմը դարձաւ մեհենագիր մագաղաթ,
Լոյսը դարձաւ տեսլահայեաց իմացում,
Յոյսը դարձաւ զգայնութիւն բնապաշտ,
Եւ հաւատքը՝ խորհրդատու ուղեցոյց.
Մենք, արեւի նայուածքէն բոլր ու բոցուն
Քաղելով հոյլ-հոյլ խոհեր ճառագայթային՝
Պայծառացանք...
Քարեղաբիւր սեւեռումով ողջունեցինք
Զօրեղ տեսիլքը վաղուան.
Քարեղահունչ հորովելով ըմբոշխնեցինք
Լիութիւնը մրգահասի.
Քարեղաձիգ թեւածումով պարագրեցինք
Համակ իրերն համայնական.
Եւ վեհամիստ մեր լերան պէս,
Մեր հողին վրայ,
Մենք, էակից քու տենդերով
Արմատացանք...

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ
Կենսաւորեց մեր հոգիներն ընդարմացած՝
Ազատութեան շունչովն հզօր,
Որ սրնգենք կալերգն անոյշ
Մեր դաշտերուն ցորենաբոյր
Եւ արտերուն ծլարձակ,
Բայց բօթաբեր բորեաններու բանսարկու
Յաճախանքին յանդիման՝
Անշնչացած երգերը մեր սիրաղու
Եւ վշտակիր մեր հեւքին մէջ,
Ստրկաբար դարձանք մենք
Տարերկրային խորհուրդներու հարկատու,
Որոնց զայրոյթը մեղմող

Մեր անձնդիր նուիրումով,
 Ջոհեցինք փառք,
 Ջոհեցինք սէր
 Եւ հողը մեր
 Ջոհաբերման հանդիսութեամբ նուիրագործ՝
 Դարձաւ աղերս հրախանձ,
 Դարձաւ արցունք հրաշիթ,
 Դարձաւ արիւն հրաբորբ
 Եւ ողջակէզ երազներու վկայարան...

Արիւնով պաշտեցինք սէրն արեգակի,
 Արիւնով երգեցինք լոյսն իր գեղազօր,
 Արիւնով հիւսեցինք գովքն իր պանծալի
 Եւ ծոցին մէջ մեր հանդերուն բեղմնաւոր՝
 Ճենճերելով ատրուշան առ ատրուշան,
 Իբրեւ պայքար ու ծգտում
 Իբրեւ տենչանք տեսլապաշտ,
 Մենք, դիւցազնավէպ դարձանք:

Արեւապաշտ մեր տենդին մէջ,
 Սգաց մեր վրայ հողն հայրենի՝
 Աշնանային հառաչալիւ թախծութեամբ,
 Երբ հողմաշունչ ձայներուն մէջ
 Սօսեաց մեր սուրբ Անտառին,
 Մեր հայրերուն անդարձ հոգին փնտռելով՝
 Դարձանք բաղձանք ոգեպաշտ:

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
 Յայտնաբերեց լուսէ թովչանքը Սեւանի,
 Որուն վճիտ հայեացքով՝
 Յաւերժութեան լազուրթ երկինքը գրկեցինք,
 Ծովակը մեր՝
 Դարձաւ օրրան բերկրութեան,
 Դարձաւ մղում կենսագործ
 Եւ մեղեդի բեղմնաւորման.
 Ու հայրենի լեռնաշխարհի
 Դալարագեղ կրծքին վրայ,

Կամ ծոցին մէջ մեր դաշտերուն ջրափնեայ,
Ալեծփուն իղձերովն իր ծաւալական
Եւ աստղահոյլ երազովն իր անճառելի՝
Մենք, ծովացանք...

Մեզ կախարդեց շունչը հողին արարատեան՝
Գարնանային ծաղկածիծաղ երգերով.
Երբ հողը մեր
Դարձաւ ակօս առ ակօս
Կենդանութիւն սաղմնաւոր,
Խայտածիծաղ ծաղիկներու տօնահանդէս,
Օով միրգերու ծիրանավառ յայտնութիւն
Եւ բերքառատ այգեկութք,
Դարձաւ գինի՝ հրահոս,
Եւ մեր հողի արարչագործ երկունքով՝
Մենք, մայրացանք...

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
Տէր դարձուց մեզ
Մեր էութեան
Ըմբռնումին ինքնադրոշմ.
Քողազերծեց մեր աչքերուն՝
Բնաշխարհ մը սլաթել ձգտում,
Ռազմադաշտ մը հրաթել խոյանք
Ու երկինք մը՝ վիշապաքաղ պատմութիւն...

Դարերու հետ,
Դարերն ի վեր,
Կլափին դէմ Բորեաններու,
Դիւցազնահայր,
Մենք, ջլապիրկ քու աղեղով զսպանակուած՝
Անմահացանք...

ՄԶԻՆ ԴՅՄԱԾԻՆԻՍ

ԾՅՄԻՆ, 2008, ձիւնահոս

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հայաստան, իմ հայրենիք, կարօտ ու ցաւ եւ խնդութիւն,
Որպէս շնչող ներկայութիւն, աշխարհի մէջ մի աշխարհ:
Հայաստան, անունդ անգամ հերոսական վեհութիւն,
Յուսոյ խորան մեր ինքնութեան եւ կացարան բարձրագահ:

Քեզ սիրեցինք նաեւ դժբախտ օրերիդ, երբ օտարի
Գարշելի թաթն էր քեզ ձնշում ու բորենու քրքիջով
Անարգում էր անխղճօրէն սլացքը քո քաջարի
Երկնապարզէ ինքնորոշման միշտ ցանկալի հետքերով:

Ու դիւցազուն քաջերիդ մաքառումով ահեղացունց
Փրկուած դու մի սուրբ մասունք, իմ հայրենիք նուիրական,
Ջաւակներիդ յար ուղեկցող ներշնչարան քաղցրահունչ,
Մեսրոպաշունչ մեր լեզուի մշտադալար դու օթեան:

Իմ պապերը տարագիր քեզ չտեսան, բայց սիրեցին
Նժդեհացեալ սրտերի հուրհրացող հրայրքներով,
Խորհուրդը քո գեղահրաշ փոխանցեցին սերունդներին,
Որ մեզ համար դու միշտ լինես հարազատ կանչ հոգեթով:

Իմ հայրենիք հնամենի, յոյսի երկիր՝ Հայաստան,
Լուսաշող ջահ Լուսաւորչի մաքրաթել երազների,
Տաճար Ջուարթնոցի եւ Գեղարդի, դուռ անմահութեան՝
Բացուած սրտերին մեր հայատրոսի եւ անպարտելի:

ՆԱԽԱՏԻՆՔԻ ՆՇԱԻԱԿ

Եւ մենք դարձանք նախատինքի նշուակ:
Զգիտէինք, թէ մարդակերպ գաճաճներ
Դրած դիմակ հայրենասէր ասպետի
Կամ պաճուճուած պատմութեանով քուրմերի
Դաւելու են վեհագընաց մեր երթին:

Նրանց համար մենք այսօր էլ «սուրբ հայր» ենք,
Թէ մասնակցենք խրախճանքին իրենց պիղծ՝
Խեղդելով ձիւն արդարատենչ գրկուածի
Կամ իրենց պէս ծաղրելով մեր հայկազնեայ
Վսեմ հոգու քանքարները աստղալից:

Մենք ապրել ենք ոտարոպիկ, կիսաքաղց,
Կը նախընտրենք այդպէս ապրել առյաւէտ,
Քան մասնակցել խրախճանքին այն վայրագ,
Ուր մեղկութեան շունչն է փչում ժանտալից,
Եւ գաճաճներ պար են թոնում Նեոի հետ:

Դրա համար մոլորուած դեսպանները այդ Նեոի
Մեզ յաւիտեան չեն ների եւ կը դարձնեն
Ատելավառ նախատինքի նշաւակ՝
Աջից-ձախից գոռալով, թէ մենք համակ
Աղբի կոյտ ենք՝ ոչնչացման արժանի:

Ո՛հ, երանի՜ թէ մենք, իրրեւ այդպիսին,
Լինենք սնունդ ծաղիկներին գունագեղ՝
Աւետարեր մի նոր գարնան կենսայորդ,
Քան թէ դառնանք մռայլ դեսպան չարիքի՝
Միշտ դառնաժանտ ու դաւադիր գոյութեամբ:

ՄՆԱՄ ԵՐԿՐՈՒՄ

Բարձրանում եմ
Ինձ հարազատ սարերն ի վեր:
Հեզաքնքուշ երազանքներ,
Անթիւ յուշեր հէքեաթային
Գրկած ինձ հետ տանում եմ վեր:

Թախծոտ շղարշը մթութեան
Տարածուել է շուրջըս թուր:
Վերելից լուսինը անխօս
Հետեւում է քայլքիս խոհեմ:
Շողշողուն աստղերը սակայն
Նայուածքներով թոցկլտացող,
Ասես սիրոյ թելեր պարզած,
Ինձ են կանչում րազմագորով:

Աստղեր յաւերժ, աստղեր խօսուն,
Թէ՛ ձեզ մօտ են երազներիս
Եւ յուշերիս սրտամօտիկ
Հարազատներն իմ սիրասուն,
Հենց այս պահին ես կ'ուզեմամ
Թելեր առնել, ոլանալ վեր
Ու գրկել ձեզ յաւերժօրէն:

Ինձ այնպէս է թուում սակայն,
Թէ զառամեալ երկրի վրայ
Ինչ-որ մէկը կարիք ունի
Իմ լաւ խօսքին, իմ գգուանքին,
Իմ օգնութեան:
Թէ կարող եմ մէկին օգնել,
Թո՛ղ մի քիչ էլ մնամ երկրում,
Թէկու՛զ սիրտըս սիրուց զրկուած,
Անձըս մենակ ու տարագիր,
Թո՛ղ մի քիչ էլ մնամ երկրում,
Որ մեղմացնեմ յօժարակամ
Սիրակարօտ ինչ-որ մէկի
Յաւը սրտի:

ԱՆՎԵՐՆԱԳԻՐ

Միեւնոյն է, թէ ինձ
Կը յիշէք, կամ ոչ:
Դուք ինձ չէք տեսնի,
Բայց հոգիս լուսէ
Պիտի գրկի ձեզ
Ու կարօտագին
Սեղմի իր կրծքին:

Եւ այդժամ պիտի
Էութիւնը ձեր
Ջգայ խայտանքով,
Թէ ինչ-որ զեփիւռ
Անխառն բերկրանքով
Անցաւ իր միջով:

ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ
Մոնթէվիտէօ - Ուրուկուէյ

ԱՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ ՇԵՐՏԸ (*)

(Հատուած՝ անտիպ վէպէն)

Չկայ աւելի մեծ յանցանք մը ազգի համար,
քան հաւաքական ելքը իր հողերէն...
Կը բաւէ որքան որ ուրիշներուն շեմերը
մաշեցինք՝ մեր յամառ պանդխտութեամբ:
Մեր կողկողանքը անգոր է՝ մանկան լացին պէս:

İ ¾ · չ՛ ԻճճՅ՛»Յ՛,
«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին»

Յաջորդ օրը, օրերու հաշիւն ալ կորսնցուցած, հեռատեսիլի պաստառին դիմաց նստած էր Արամիկ, հագուած, պատրաստ, պաշտօնական ընդունելութեան մը մեկնողի կամ հոնկէ վերադարձողի դիրքով: Կը դիտէր իրարու յաջորդող պատկերները, բայց ոչինչ կը հասկնար: Կէսօրը անցած էր արդէն: Ուզած էր երթալ փողոցին անկիւնը գտնուող մեծ վաճառատունը: Մնացած էր տեղը: Պահ մը մտածեց գրասենեակի մասին, հոն հիմա հեռատիպը կարկուտի պէս լուր կը թափէր: Ամերիկայի նախագահը անպայման բան մը ըսած կ'ըլլայ, Մոսկուան լուռ չի մնար, Ափրիկէի մէջ տեղ մը գիրար ջարդած կ'ըլլան մարդիկ: Լիբանան, Աուրիա: Իսրայէլեան օդանաւ մը, խաղալու պէս, բռնաբարած կ'ըլլայ արաբական երկրի մը երկիրքը, ռումբ ալ կը ձգէ, եթէ պաղեստինցիները իրենց ներկայութիւնը յիշեցուցած ըլլան: Իր առօրեան էր, գծուած շրջանակ մը, գոր կը լեցնէին ամէն օր աշխարհի հեռու եւ մօտ վայրերու մէջ տեղի ունեցող ցնցող դէպքերը, ուշագրաւ իրադարձութիւնները եւ գայթակղութիւնները:

Յիշեց իր հայ ընկերները, որոնց հետ երբեմն ժողով կը գումարէր, կը ձանձրանար, թէ եւ ձանձրացած էր քաղքենիացած միւսներէն, որոնք ժամացոյցի կանոնաւորութեամբ, ամէն Ուրբաթ պրիճ խաղալու համար կը հաւաքուէին, եւ իրենց տիկիներն ալ, առանձին նստած, իր մամլոյ գործակալութեան մրցակից կը դառնային, տեղական լուրերու իրենց տոպրակը բանալով: Անդրադարձաւ որ ինք փոխուած էր, այն օրէն ի վեր որ Ալիս յանկարծ մտած էր իր կեանքին մէջ: Մարդիկը եւ կացութիւնները կը դիտէր նոր աչքերով: Նման մենախօսութեան պահեր ունենալու սովորութիւն չունէր: Այն օրէն ի վեր որ այս երկիրը ոտք դրած էր, իրարու յաջորդող եւ կրկնուող օրերը, գործը, կիները, տան վարձքը, արձակուրդները, ծանօթներ, կը լեցնէին իր կեանքը: Ինք ալ, բոլորին պէս, կը գտնուէր առօրեայի հոսանքին մէջ:

Հեռաձայնը հնչեց. մէկ, երկու:

- Ալօ, կը լսեմ:

- Արամիկ, բարեւ: Կ'ուզեմ քեզ տեսնել:

Շեշտը տարօրինակ էր, չհամարձակեցաւ ինքնիրեն լսել՝ մղձաւանջային: Ի՞նչ կրնար պատահած ըլլալ:

- Անմիջապէս կու գամ:

- Ոչ, ճիշդ հասցէդ տուր: Ես թաքսիով մը կը հասնիմ:

- Կու գամ:

- Ոչ, կ'ուզեմ ես գալ:

Ի՞նչ պատահած կրնար ըլլալ:

Ջարմացած, տուած էր հասցէն եւ հիմա կը սպասէր որ հասնի եւ զինք ողորդէ, շուարումի մատնէ: Այդ կ'ընէր արդէն նոյնիսկ երբ բացակայ էր: Այս անգամ Ալիսի ձայնը չուէր այն մեղմութիւնը, գաղտնասաց իգութիւնը, գուսպ պչրանքը, որոնց վարժուած էր անցնող քանի մը օրերուն: Մետաղեայ շեշտ մը կար ձայնին մէջ: Խորհեցաւ որ հեռաձայնի գործիքն էր յանցաւոր: Ինչո՞ւ չէր ուզած որ ինք երթայ: Ի՞նչ խօսած էին ինք եւ Աիրա: Աեղմեց կոճակը եւ հեռատեսիլի պատուհանին առջեւ վազող հտպիտներուն պարն ու պոռչտուքը կանգ առին: Կացութիւնը ըմբռնելու իր ճիգը կը բախէր պատին: Կանացի քմայքի մը դիմաց չէր, այնպէս զգաց եւ մտածեց:

Կնոջ մը այցելութիւնը ընդունող ամուսիններուն պէս փորձեց սեղաններուն, գրադարանին փոշին սրբել, բաժակները մաքուր էին, գրեթէ անմարդաբնակ տան մը կերպարանք ունէին սենեակները, մեկնումի մը նախօրեակի պատկերով: Նման բան չէր մտածած բնաւ, բայց գիտէր որ իր բնակարանը միշտ այդպէս եղած էր, կամ անապատ, չոր ու անհրապոյր, ուր բացի բաղնիքի օճառի եւ շոգիի բոյրերէն ուրիշ բան չէր ըլլար, կամ ահաւոր տակնուվրայութիւն, որուն պատճառով ուշ տուն կու գար: Քայլեր դրան առջեւ: Ջանգը չհնչած արդէն բացուած էր դուռը: Ալիս երկարեց դէմքը եւ քաղցր գովութիւն մը հանգչեցաւ Արամիկի դէմքին վրայ: Մեղմօրէն գրկեց աղջիկը, բարակ ու ճապուկ, համբուրեց շրթները: Ալիս ներս մտած էր արդէն եւ դուռը փակուած:

- Արամիկ, կ'ուզեմ կողքիդ նստիլ եւ խօսիլ: Եկո՛ւր, եկո՛ւր մօտս: Եթէ այսօր չխօսիմ, հաւանօրէն երբեք պիտի չխօսինք: Քովս: Կողքիս: Այդպէս մի նա՛յիր աչքերուս, որպէսզի չփոթի չմատնուիմ: Այսպէս լաւ է:

Ջապուած քնքշութիւն մը կը տարածուէր, Արամիկ կ'ուզէր հասկնալ թէ ի՞նչ կը պատահէր, ի՞նչ պատահած էր: Կը կռահէր որ չվերադառնալու իր առաջարկին մասին պիտի չխօսէր Ալիս:

Աղջիկը գլուխը հանգչեցուցած էր իր կուրծքին, անոր բազուկի կոր գծին մէջ կորսուած էր, փոքրացած:

- Քեզ կը զարմացնե՞մ: Լռութենէդ այդ կը գուշակեմ, զարմացածի լռութիւն, շարունակեց Ալիս: Ենթադրութիւններ կ'ընես: Նախ կ'ուզեմ որ գիտնաս, եւ այսօրուան եւ վաղուան համար, յառաջիկայ տասը, քսան եւ աւելի տարիներուն համար, ինչ ալ ըլլան մեր կեանքի ոլորապտոյտ ճամբաները, որ այս գրեթէ մէկ շաբաթ կեանքիս երջանկագոյն օրերով հիւսուեցաւ: Հոգեպէս հարստացայ քու մտերմութեամբդ: Առաջին անձը եղար զոր սիրեցի, սիրեցի երբ ոչ ոք, ոչինչ, զիս նախատրամադրած էին այս հրայրքներուն: Ինքզինքս այսպէս չէի երեւակայած անգամ: Այսպէս ալ կրնայի մեկնիլ Գերմանիա, ապա թերեւս Ամերիկա եւ վերադառնալ Միջին-Արեւելք: Չափահաս էի, չափահաս էինք, ես արեւելքցիի պէս պահպանողական, խոհեմ, դուն արդէն արեւմտական:

նացած, տարուեցանք անկրկնելի զգացումներով: Բնական պայմաններու մէջ պիտի լսէի որ խենթութիւն ըրինք: Ամէն մարդու չէ տրուած ըսել որ երջանկութիւնը գտաւ, նոյնիսկ կարճ ժամանակով: Զխորհիս որ կը զղջամ: Ընդհակառակը. կրնամ նոյնիսկ ըսել որ կեանքիս մնացեալ օրերուն համար ալ յիացած կը զգամ ինքզինքս: Ասոնք դատարկ խօսքեր չեն: Բայց հիմա պիտի տեսնես ուրիշ Ալիս մը, որ տրամադիր չէր երբեք քու կեանքիդ եւ անցեալի յանձնառութիւններուդ էջերը բանալու: Բայց...

Արամիկ լսեց, մտածեց. «Ինչո՞ւ բնական պայմաններ, ի՞նչ կար անբնական»:

Լուռ էր, կը լսէր, անորոշ զգացումով մը համակուած:

- Բայց «ըսի՛ն» որ խօսիմ քեզի հետ, եւ Ալիս շեշտեց «ըսին»ը:

Ուշադիր, նոր անդրադարձաւ: «Ըսին»: Ո՞վ կրնայ ուզած ըլլալ որ իրեն ըսեն: Ո՞վ կը հետաքրքրուէր իրմով: Ինչո՞ւ այս խորհրդաւորութիւնը: Յետոյ ինչո՞ւ իր «հին յանձնառութիւններ»ու էջերը կը բացուին, ինչո՞ւ անոնք այս պահուն իր ներկային մէջ կու գան: Իր թեւին մէջ հանգչող աղջիկը, որուն ձայնը մինչեւ քիչ առաջ արբշտանքով կ'ըմպէր, կը դառնար խորհրդաւոր, բացուելու սպասող գիրք մը, բայց ինք միաժամանակ կը վախնար որ այդ բացուող էջերը կրնային գիրենք իրարմէ հեռացնել:

Ալիս թափանցող ձայնով եւ շեշտով շարունակեց, մեղմ, հատիկ-հատիկ.

- Երբ իմացան որ քեզի հանդիպած էի, ըսին՝ որ խօսիմ քեզի հետ կարգ մը հարցերու մասին:

Լռեց: Արամիկ չխանգարեց այդ լռութիւնը: Բայց համակ ուշադրութիւն դարձած էր, համակուած էր տեսակ մը վախով որ կը սպառնար, չէր կրնար ենթադրել ինչ բանի: Բայց կը զգար որ այս զրոյցէն ետք վաղուան օրը այսօրուան շարունակութիւնը պիտի չըլլար:

- Քու մեկնումէդ ի վեր, ընկերներդ, նաեւ անոնք որոնք քեզմէ վերջ եկան, շարունակեցին այն ուղիով զոր գծած էին ուրիշներ, ուսուցիչներ, քաղաքական գործիչներ, անոնց հետքերուն վրայ՝ նաեւ քու: Այս պատճառով ալ քեզ կը յիշեն միշտ: Ծանօթ անուն ես նաեւ նորերուն, որոնց երբեմն կը տրուին յօդաւածներուդ բազմազրուած օրինակները: Վաղեմի ընկերներէդ մին, հաւատարիմ աւանդներու, կը շարունակէ այն պայքարը զոր միասին կը մղէիք: Բայց այդ պայքարը, իր նախկին ձեւով, որ քարոզչական էր, պատի առջեւ կանգնած է: Թափ պիտի տրուի հակաթուրք պայքարին, որպէսզի հայոց իրաւունքը նախ չմոռցուի մեր ժողովուրդին եւ ապա աշխարհի կողմէ, եւ ստեղծուին պայմանները վերականգնումի: Երէկ, երբ այստեղէն կ'անցնէր, հեռաձայնեց: Հանդիպեցանք: Խօսակցութեան ընթացքին ըսի որ քեզի ծանօթացած էի: Հարցումներ ուղղեց քու մասիդ, տպաւորութիւններս ուզեց գիտնալ, ըսելով որ ժամանակը եւ հեռաւորութիւնները մարդը կը փոխեն: Երկար տեւեց մեր զրոյցը: Ապա պարտականութիւն տուաւ որ քեզ հաղորդ պահեմ:

Արամիկ զարմացման մէջ թաղուած էր, չէր հաւատար լսածին: Ի՞նչ պարտականութիւն կու տային Ալիսին, ո՞վ էր, ի՞նչ կ'ընէր, ինչո՞ւ յայտնուած էր այս քաղաքին մէջ: Կը հասկնար որ այս մանր քաղքենիի կերպարանքով կրթուած եւ փայլուն աղջիկը, տարբեր էր, ոչ միայն իր ցարդ ունեցած տպաւորութիւններով: Հետզհետէ կը հասկնար որ ան չէր վարանած եւ ազգային-քա-

ղաքական յանձնառություններ ընդունած էր, մինչդեռ ինք,- եւ ինչե՛ր չէր յիշեր -, եկած եւ թաղուած էր առանձին ապրող անհատապաշտներու խաժամուժին մէջ, ուր, հակառակ ճառերու, մարդիկ փակ էին ուրիշներու ցաւին հանդէպ: Արագ, շատ արագ ընթացք ունէին իր մտածումները:

- Երբ ուզես կը կեցնեմ մենախօսութիւնս, բայց կ'աղաչեմ որ մեր աղուոր խենթութեան վրայ ստուեր չձգես, ստուեր չձգէ ինչ որ պիտի լսեմ: Կ'ուզեն որ հաղորդ ըլլաս լայնածիր աշխատանքէ մը, որ երբ կը սկսի չեմ գիտեր: Հայկական իրաւունքները կ'ուզեն թաղել, կը թաղեն տարիներէ ի վեր, պաղ պատերազմի հաշիւներուն եւ առեւտրական շահերուն առջեւ խոչընդոտներ չստեղծելու համար: Գիտես այս բոլորը, գաղտնիք չէ: Ոչ ոք կ'ուզէ մեր իրաւունքները վերականգնել: Մոռցուելու դատապարտած են մեզ:

Արամիկ կը յիշէր անցեալի ճառերը, կրակոտ խօսքերը եկող ու գացող «հիւրեր»ու, որոնք բեմ կ'ելլէին, կը խօսէին ժողովուրդին, բայց իրենց հետ, իր սերունդէն խմբակի մը հետ, առանձին հանդիպումներ կ'ունենային: Որքան ճիշդ բաներ կ'ըսէր այս աղջիկը, որոնք այժմ իրեն կը հասնէին ուժգին արձագանգի պէս:

Կը լսէին իրարու շնահռութիւնը: Այլիս այլեւս չէր կրնար կանգ առնել, բացած էր Փանտորայի տուփին կափարիչը: Հեռուներէն եկող համոզումի շեշտով մը, շարունակեց.

- Որոշուած է արգելք ըլլալ մոռացման, ցնցել: Յոյցերը չբաւեցին: Անոնք գտնուեցան լռութեան պատին առջեւ, ինչպէս կ'ըսենք հիմա, երբ կը խօսինք, կը գրենք: Միացեալ Ազգերու բեմէն ըսուած բարեկամներու խօսքերն ալ չբաւեցին: Միխիթարութեան կը նմանէին: Ճշմարտութիւնը մնաց փրփուր: Եթէ անելի մէջ բանտարկուած մնանք, ուր որ ենք հիմա, իրենք կը մոռնան եւ մենք ալ կը մոռնանք, մոռացումը կ'աւել կը տանի ամէն բան: Ազգի ժառանգութիւնը առ յաւէտ կը կորսուի: Պէտք է մեր ժողովուրդը հասկնայ թէ ի՞նչ կ'ուզէ, ինչո՞ւ կ'ուզէ, այդ պէտք է իմացնել աշխարհին եւ մանաւանդ յանձն պէտք է առնել վճարուելիք գինը: Օր մը մէկը ըսաւ, յիշեցնելով առածը, որ կարելի չէ ձուածեղ պատրաստել առանց հաւկիթ կոտրելու...

Այլիս ծունկի եկաւ լայն բազկաթոռին վրայ, իր ափերուն մէջ առաւ Արամիկի գլուխը: Հատիկ-հատիկ, իւրաքանչիւր բառ շեշտելով՝

- Հարկ է ցնցել, հարուածել...

Հատիկ-հատիկ կրկնեց.

- Ցնցել, հարուածել: Վաղը շատ ուշ կ'ըլլայ, եթէ այսօր արդէն ուշ չէ: Հայապահանգում կոչուածը դանդաղ ընթացող մահ է:

Արամիկ կարծես երազի մը մէջ կը լսէր աղջկան ձայնը, հին օրերուն ըսուած խօսքեր, գաղտնասացութիւններ, որոնք ուռած ալիքներու պէս կը հասնէին: Պճտուն փոքրիկ աղջնակը չէր Այլիս, մեծցած էր, աւանդները իւրացուցած էր: Իր կին ըլլալու հանգամանքը արգելք չէր համարած: Մտածեց՝ բացառութիւն մը Արեւելքի աղջիկներուն մէջէն, որոնք իրենց ծնած օրէն կը պատրաստուին իրենց վերապահուած դասական դերին:

- Մի խօսիր, Արամիկ, մի խօսիր...

Այլիս կը շարունակէր եւ իր խօսքերուն ունկնդիր էին տղուն կարծես թմբիրէ մը արթնցող բջիջները: Կը խօսէր ոչ միայն պարտականութիւն մը կատարե-

լու համար, այլ կը դրսեւորէր ինքզինք, եւ Արամիկ կը տեսնէր միւս անձը որ իրենց երջանկութեան տիեզերքէն բացակայ մնացած էր:

- Տասնեակներով պատրաստ տղաք կան, որոնք պիտի թռին հոն ուր գիրենք կանչէ պարտականութիւնը: Ազատագրական պայքարի զինուորներ են, մեր պատմաքաղաքական կացութեան պարտադրած կացութեան պատշաճած: Ընկերդ կը փափաքի, որովհետեւ կը հաւատայ, որ այս պատմական պահուն անտարբեր չես կրնար ըլլալ, կը փափաքի որ դու ալ մասնակցիս, օժանդակես, ճամբայ հարթես ընթացքի մէջ եղող գործին: Ինչ որ գիտես, կը տեսնես, կը լսես, քու դիրքէդ, իրենք անկարող են տեսնելու, լսելու, գնահատելու: Կենսական կը համարեն որ այդ տղոց հերոսացումը քարոզչական եւ մանաւանդ քաղաքական արդիւնք տայ: Չմսխուի: Ընկերդ կը հաւատայ որ դու կրնաս բանալի դեր ունենալ: Մի պատասխաներ: Երբ համոզուիս, այն ատեն կը ճշդունին դերերը: Կը դառնաս օղակը մեծ գործին, որուն արդիւնքը ոչ ոք կրնայ նախատեսել, բայց գիտենք թէ ինչ կրնայ ըլլալ անշարժութեան արդիւնքը:

Ի՞նչ կը խորհէր Արամիկ: Այս աղջիկը ոչ միայն Ասիոյ տափաստաններէն եկող եւ արշաւող անթամբ այրուծիի պէս խուժած էր իր զգացական աշխարհէն ներս, այլեւ հիմա գլխիվայր կը շրջէր իր արեւմտականացած մարդու միօրինակ հանգիստն ու բարօրութիւնը, խարոյկի մը մոխիրները կը խառնէր կրակը արծարծելով: Աղջիկը անջատուած էր Արամիկի գիրկէն: Իրիկնացող աշնան լոյսերը տուփի նմանող բնակարանը ընդարձակած էին, ստուերներ եւ դէմքեր կը տարածուէին: Խորհեցաւ որ թատերական երեկոյ մըն էր եւ ելքտրական սարքաւորումներով օժտուած բեմին պատերը կը քաշուէին մինչեւ հեռուներ, լեռներ, իր Լեռը՝ որ հիմա մնացած էր միայն բանալիները կրող օղակներու վրայ, դառնալով գրեթէ իմաստագուրկ ֆեթիշ, զարդ: Եւ ինք միշտ արհամարհած էր ֆեթիշները, կարգախօսները:

- Կ'արտօնե՞ս որ թէյ պատրաստեմ:

- Այո, այո: Ոչ, սպասէ: Երթանք դուրս, ընթրենք:

- Ոչ, այսօր կ'ուզեմ մնալ հոս, քեզի հետ ըլլալ, հեռու ներկայութիւններէ, նայուածքներէ, աղմուկներէ, չխանգարուիլ:

Մօտեցաւ ետեւէն դեռ անշարժ նստած տղուն, մատները խրեց անոր մագեռուն մէջ:

- Կ'ուզեմ քեզի հետ ըլլալ, եթէ գիտ դուրս չդնես:

Այնքա՛ն խռովիչ էին Ալիսի ձայնը, շեշտը, շնչառութեան կշռոյթը: Վերագրտած էր իր հարազատ պատկերը, մեղմութիւնը, անսեթեւեթ պչրանքը: Կրկնեց ինչ որ ըսած էր.

- Թէյ պատրաստեմ:

Կարծէք ոչինչ պատահած էր:

Տղան լոյսերը վառեց, պատուհանէն դիտեց փողոցը ուր մարդիկ կ'արտորային: Վերցուց հեռաձայնի ընկալուչը, իր բնակարանէն քիչ մը անդին գտնուող յունական ճաշարանի Նիքոսին հետ խօսեցաւ, պատրաստ ճաշեր ապսպրեց, ինչպէս միշտ ըրած էր, երբ պատահական հանդիպումներու գեղունահներ իջեւանած էին անհրապոյր նեղիկ բնակարանը, իրենց մեկնումէն ետք ձգելով մոռցուող անուաններ ու դէմքեր: Ոմանք կու գային տարբեր երկիրներէ եւ կը ձգէին իրենց հեռաձայնի համարները: Ժամանակի թաւալումին հետ անոնք կը

սկսեին իրարու նմանիլ:

Արամիկի մանրանկար խոհանոցը երբեք այսպէս չէր բուրած: Այդ բոլոր տարածուած էր ամէն կողմ: Թէյի բաժակներուն առջեւ, դէմ դիմաց նստած էին: Յիշեց որ մայրը ամէն առաւօտ թէյ կը պատրաստէր եւ յատուկ կլոր շուշ-մայով կարկանդակներ կը թաթխէին անոր մէջ, որոնք ակնթարթի մը մէջ կ'ուռէին եւ բերան չհասած կ'անջատուէին ու կ'իյնային, բաժակի թէյը կը ճողփար... Կը նախընտրէր այդ կարկանդակները նարինջի պաղ օշարակին մէջ թաթխել, անոնք այդ պարագային աւելի կը դիմանային: Հեռաձայնեց դրացի ալժերիացի նպարավաճառին եւ ապսպրանքներ ըրաւ:

- Կը տեսնես, թէյ պատրաստել ալ գիտեմ, ոչ միայն դժբախտ մանուկներով գրադիլ, անոնց սորվեցնել արուեստի ճամբով յաղթել իրենց հաշմութիւնները: Ֆրանքֆուրթի տօնավաճառէն գերարդիական թէյի սպաս մը պիտի ղրկեմ որ գիս յիշես, չմոռնաս: Կը մոռնա՞ս...

Վերջին բառերը այնքան տաքուկ էին:

- Սիրելիս...

Այս բառը դժուար կ'արտաբերէր առանձնութեան վարժուած Արամիկ, թէ-եւ հեշտութեամբ կ'ըսէր Ֆրանսերէնով, ma chérie, քանի որ այդ բառը այնքան յաճախ կրկնուելով մաշած էր Ֆրանսերէնի մէջ: Ինք ալ զարմացած էր, իսկ աղջիկը իր ծանր թարթիչներուն տակէն կը դիտէր: Կը հասկնա՞ր որ օր մը, յանկարծ, արեւելքիներու ընդհատուած ցանկութիւններով եւ փառասիրութիւններով բռնկած այս տղան հասած էր հոս, անշուք պանդոկի սենեակը ունեցած էր որպէս հորիզոն քանի մը տարի, ապա փոխադրուած էր այս բնակարանը եւ ստեղծած սպառողական ընկերութիւնը իր կարգին, իրեն համար: Այիս կը հասկնա՞ր որ տարիներու ընթացքին կազմուած մաշկ մը կ'իյնար յանկարծ:

- Սիրելիս, շատ բաներ կ'ըսես: Մոռնալ եւ յիշել բառերը շատ բան չեն նշանակեր այս կացութեան մէջ: Ներքին տարածութիւններս ողողած ես, ինծի համար անյայտացած անկիւններս կը լուսաւորես: Ես որ աժան եւ յուզիչ խոստովանութիւններու ասպետը չեմ եղած - չե՞ն ըսած որ չոր էի -, հիմա կը զգամ որ կը վերածնիմ կարծես: Զգացումներ եւ մտածումներ գիրար կը խաչաձեւեն:

Թէյը պաղած էր: Նստած էին կողք կողքի: Այիս սենեակի կիսամութին մէջ, կը խօսէր մեղմութեամբ, առանց ճիգի բանալով Արամիկի հոգիին թաքուն ծալքերը:

- Ինչո՞ւ կը կարծես որ ձեռքերուդ ջերմութիւնը կամ գիս պեղող նայուածքդ քեզ չեն մատներ: Եթէ ենթագիտակցական մղումով քեզ կը փնտռէի, կը սպասէի, գիտցիր որ արեւելքի այդ հարազատ տղան կը փնտռէի, որ դեռ չաբաթ մը առաջ յիշատակի պատկեր մըն էր: Երբ յուզման պահու մը կ'ըսէի որ դուն իմ գիւտս էիր, ես ալ չէի գիտեր թէ ինչո՞ւ: Հիմա գիտեմ: Այս քաղաքակրթութեան մէջէն անցած ես գրօսաշրջիկի պէս, հանդիսատեսի պէս, սպասման սենեակի մէջ գտնուողի պէս: Դուն քեզ պահած ես որպէս քու սեփական անհպելի գանձը: Երբ ինքնաշարժով կը շրջէինք, քեզ կը դիտէի եւ կը խորհէի որ, այս քաղաքը, որուն պատերը սիրած ես, թերեւս, բայց չես որդեգրած, հոգիդ մնացած է այլ տեղ: Խաղ խաղցած ես դուն քեզի հետ: Խա՞ղ... Ըսե՞նք՝ ընդունուած աքսոր մը, գոր պաշտպանած ես:

- Այիս, ըսէ, ի՞նչ կը մտածեն ընել այն տղաքը, որոնք պատնէչի վրայ մնա-

ցած են: Ի՞նչ են իրենց անմիջական եւ հեռաւոր նպատակները, ի՞նչ կը սպասեն: Ի՞նչ միջոցներ եւ մանաւանդ ի՞նչ նեցուկներ ունին, նիւթական, քաղաքական: Կրնա՞ն անկախ մնալ թէ գործիք պիտի ըլլան միջազգային ուժերու ձեռքին մէջ: Գիտես, մեր մամուլը գործակալութիւնը ամէն օր կը հասնին աշխարհի հեռու եւ մօտ անկիւնները տեղի ունեցող դէպքերու լուրեր, ազատագրական պայքար մղողներ անհամար են, տարիներէ ի վեր իրենց սեփական երկրին մէջ ընդդատակեայ կռիւ կը մղեն, բայց անոնք իրենց հողին վրայ կը գտնուին, ժողովուրդը զիրենք կը պահէ, կը թաքցնէ, կը մատակարարէ: Հարաւային Ամերիկա, Ասիա, Միջին Արեւելք, Ափրիկէ..., քիւրտերը՝ Թուրքիա, Ֆրանսա, Ապանիա, Իրլանտա, Անգլիա...: Անոնք իրենց հողին վրայ կը գտնուին, ժողովուրդին մէջ: յաճախ օժանդակող պետութիւններ կան իրենց ետին: Իրլանտացիներու Ափիւռքը յատկանշական է, նեցուկ է: Իրլանտացի մտաւորականները նեցուկ են, անոնք գիտէին եւ գիտեն որ անգլիական գրաւման ուժերը դուրս պիտի դնեն գէնքով եւ իրենց լեզուով որ կ'ապրեցնէ իրենց տարբերութեան գիտակցութիւնը, իսկ հայերը ամէն օր քիչ մը աւելի կը կորսնցնեն լեզուն, կը դառնան օտարախօս, պարզապէս կ'այլասերին: Հայր ո՞ր հողին վրայ պիտի պայքարի թուրքին դէմ, ի՞նչ գին պիտի վճարուի, ո՞ւր հասնելու համար: Հայր, իր բարօրութեան եւ պատշաճեցման ընթացքին, աստիճանաբար կը հեռանայ իր լեզուէն, մշակոյթէն, ինքնութենէն: Արեւմտականացած շրջանակներու մէջ ընդհանրացած բառը թութակաբար կը գործածուի, կ'ըսուի՝ ծագումով հայ: Ծագումով հայր հեռաւոր պատկանելիութիւն մըն է: Հազիւ բարօրութեան հասած կամ անոր ձգտող հայկական Ափիւռքը, ուր ծագումով հայերու թիւը հետզհետէ կ'աճի, ինչպէս պիտի հակազդէ: Պիտի ուզէ՞ վտանգել ինչ որ ձեռք բերած է ոչինչէ մեկնելով:

- Որքա՞ն պիտի ուզէի որ հիմա հոս ըլլար ընկերդ: Օրերով, ամիսներով, այս հարցերով տազնապեցաւ եւ տազնապեցուց: Սկսելու համար միջոցները կան եւ եթէ ժողովուրդը հասկնայ գործին կարեւորութիւնը, հասկնայ որ քաղքենիացումը ոչ անհատին եւ ոչ ազգին համար նպատակ է, ինք կը ստեղծէ շարունակելու պայմանները: Այդպէս կը հաւատանք: Իսկ եթէ ժողովուրդը կորսնցուցած է իր կորովը, ինքնութեան ամուր գիտակցութիւնը, ցարդ զինք պահած ազգային ոգին, ոչ մէկ ծրագիր կը յաջողի: Մեզի համար, մեր ժողովուրդին համար, շատ լուրջ խնդիր դրուած է. կամ աւագախորումի մէջ եղող Ազգային Խնդիրը ոստում կը կատարէ, կը դառնայ այժմէական, ոչ անպայման անմիջապէս լուծում գտնելու համար, կամ կ'ընդունինք ասդին-անդին ցրուած կրօնական համայնքներ դառնալ, եւ Արեւմտահայաստանը կ'արձանագրենք վերջնական կորուստներու տոմարներուն մէջ: Միջին ճամբայ չկայ: Յիշատակ պահելով եւ պատկերազարդ գիրքերով ազգ չի վերականգնիր:

Աչքին եւ ականջին չէր հաւատար Արամիկ: Վայելուչ եւ նուրբ կիներ կերպարանափոխուած էր: Միշտ մտածած էր որ Արեւելքի հայ աղջիկները, նոյնիսկ երբ ուսում կը ստանային, կը մասնագիտանային, կը սպասէին հանգստաւէտ կեանք պարգեւող ամուսնութիւն մը, անոր յաջորդող մայրութիւնը: Նիւթապէս ապահով դիրք եւ ճոխութիւն: Տուն-տեղ, ոսկի, աղամանդ: Այիսի խօսքերը կը բերէին այլ վկայութիւն մը: Նոր սերունդ հասած էր ուրեմն, որ գաղթականի պատշաճեցումներով պիտի չգոհանար: Մտածեց որ այդ շարժումը ընդ-

հանուր չէր, չէր կրնար ըլլալ, փոքրամասնութեան մը յատուկ էր: Բայց ան պիտի ընդունուէ՞ր մեծամասնութեան կողմէ:

- Ենթադրենք, ըսաւ Արամիկ, դառնալով դէպի աղջիկը, որ այս ծրագիրները երբ գործադրուին, պիտի չանհանգստանայ մեր ժողովուրդը, անհանգիստ պիտի չընեն գինք, մանաւանդ որ կայ պաղեստինեան նախընթացը որ բացասական հակազդեցութիւններու ծնունդ կու տայ, եւ մամուլը, մոռնալով պաղեստինեան դատը, կը խօսի գործուող ոճիրներու մասին: Հանրային կարծիքը անմիջականը կը տեսնէ, մամուլը պատմութեան ամպիոն չէ: Իսկ հանրային կարծիքը պատմագէտներով չի կազմուիր: Պատճառ կա՞յ որ հայկական գործողութիւնները աւելի ընդունելի համարուին: Ընդունելի ըլլալու համար հող ինչպէ՞ս պիտի պատրաստուի: Աւելի քան հարիւր միլիոն արաբներու նեցուկը եւ նաւթը բաւարար չեղան պաղեստինեան դատը անելէն դուրս բերելու: Որքան կը հասկնամ, այս նախաձեռնութիւնները ինքնանպատակ չեն, յուսահատի արարքներ չեն: Ծրագրուած են:

Այլիս եւ Արամիկ իրենց զգացական ոլորտներէն դուրս եկած էին, դարձած էին տարբեր անձեր, ժողովուրդի ցաւերուն եւ ժառանգութեան տէր, խօսքեր կ'ըսուէին որոնց զարդարուած արտայայտութիւնը իրենք ալ լսած էին բեմերէ, ամբոխ յուզող ճառերու մէջ: Հիմա՞...

- Նպատակը, թէեւ հեռաւոր, թէեւ այժմ անկարելի համարուող, Թուրքիոյ հետ հաստատուելիք երկխօսութիւնն է, որպէսզի Արեւմտահայաստանը ազատագրուի: Որքան ուշանայ պահանջի միջազգայնացումը, այնքան կը դժուարանայ լուծման մը կարելիութիւնը: Իսկ ահաբեկչութեան պատկերը պէտք է սրբագրել, գաշն ներկայացնել որպէս իրաւագրկուածի գինուորական գործողութիւն, որ կը մղուի ազատամարտիկներու կողմէ: Հարկ է բացատրել, խօսիլ: Ընկերդ կը խորհի, որ դուն քու դիրքովդ, եւ ուրիշներ, այս ուղղութեամբ կրնաք մեծ գործ կատարել: Արձագանգը կարեւոր է: Հանրային կարծիքը հաղորդ դարձնել արարքներու քաղաքական եւ բարոյական իմաստին: Քաղաքական կեանքին վրայ ազդելու առաջին միջոցը նպաստաւոր հանրային կարծիքն է:

Արամիկ ոտքի ելաւ, բոլոր լոյսերը վառեց: Շփոթութեան մէջ զգացուող լուսաւորման կարիք կը զգար:

- Լրագրողները եւ մամուլի գործակալութիւններու վարիչները, եթէ ուզեն, շուտով կը գտնեն բացատրութիւնները եւ արդարացումները, եթէ ուզեն: Շահերու հարց է: Աւելին. պէտք է գիտնալ որ անոնք պատմութիւն չեն գրեր, լրատուութիւն կ'ընեն, եւ կը սփռեն այն լուրերը որոնք հետաքրքրական են, ցնցող են, օրինակ, այդ ցնցող լուրին կրնան ընկերացնել պատմական տեղեկութիւնը, բացատրութիւն բերելու համար: Բայց կը փնտռեն ուշագրաւ, ցնցող, ընթացիկէն տարբեր տեղեկութիւնները, որոնք կը նպաստեն թերթի մը սպառման, հեռաւտեսիլի ունկնդիրներու թիւի աճին: Այս խաղին մէջ մտնելու միջոց չունինք:

Այլիս կը լսէր տղուն խօսքերը, զգացումներու խառնաշփոթ ընկալումներով: Երբ ան լռեց, ինք շարունակեց իր ընդհատուած մտածումները:

- Կան պարկեշտ մարդիկ, պարկեշտ լրագրողներ: Ոմանք ահաբեկչութիւն բառին կ'ընկերացնեն ազատագրական պայքար բացատրութիւնը, չակերտուած կամ ոչ: Նման նախաձեռնութիւններ աւանդութիւն ունին, միշտ այդ մա-

սին մտածուած է, սակայն մեր ժողովուրդը միշտ ալ միամտօրէն հաւատացած է որ խաչապաշտները, մեծ պետութիւնները, անցեալի Ազգերու Լիկան եւ Հիմա Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը, կը քննեն հարցը եւ արդարութեամբ կը վճռեն: Իրաւունքը միշտ արդարութեան ծնունդ չի տար: Նորերը չեն ուզեր սպասել, նոյնիսկ եթէ գիտեն որ սուղ պիտի վճարեն: Տարբեր երկիրներու ճնշուածներու օրինակները գիրենք կը խանդավառեն: Կը կարդան, կը սորվին, կը վերլուծեն: Սեփական պատմութեան անբաւարար ծանօթութիւնը գիրենք կը մղէ կապկելու, կը խորհին որ միջազգային շարժումներու մասնակցութեամբ կը նպաստեն հայ ժողովուրդի դատին:

Արամիկ կը լսէր այնքա՛ն հեռաւոր եւ այնքա՛ն հարազատ խօսքեր, կարծես ուրիշ մը կը խօսէր իր փոխարէն: Եւ ինքնիրեն խօսելու պէս.

- Սո՛ւղ վճարել... Կրնա՞նք իրապէս սուղ վճարել: Ափ մըն ենք այլոց ծովերուն մէջ, աշխարհի յայտնի եւ անյայտ անկիւնները: Կէսը անագատ, կէսը ցրուած: Կէսին մէկ փոքրամասնութիւնը կրնայ խանդավառուիլ, իսկ մեծամասնութիւնը, հարկ է միշտ ի մտի ունենալ, որ իր դժուարութեամբ ձեռք բերած բարօրութիւնը վտանգուած զգալով, քիչ մըն ալ պիտի հեռանայ, պիտի թաքնուի, օտարանայ: Միայն յաջողութեան պարագային է որ օժանդակութիւն ձեռք կը բերուի: Զանգուածը այդպէս է, կը վազէ յաջողութեան ետեւէն:

- Բոլորովին այդպէս չէ: Հաւատաւոր տղաք կան որոնք կու գան նաեւ այդ բարօր միջավայրէն, որոնք բանտարկուած էին արդիականութիւն համարուող երաժշտական կապկումներու մէջ, իրենց համար ինքնահաստատում էին ելեքտրական սարքաւորումները, որպէսզի երաժշտութիւնը հարազատ աղմուկով լսեն: Հիմա արդէն չեն գոհանար այդքանով...: Ազատութեան սէրը ամէն մարդու մէջ կայ, արթնցնող պէտք է: Շարժման առաջին կայծը տուող պէտք է: Պէտք է գիտնալ նաեւ որ կայ օրինակին ուժը, երբ ոչինչ կը պատահի, օրինակ չի ծնիր, գանգուածը տեսաբանական ճառէն բան չի հասկնար:

Այս լարուած, լրջացած մթնոլորտին մէջ հնչեց դրան գանգը, ուժգին, դողանջի երկու հարուած: Այլա մտածեց որ եթէ սենեակը մեծ սրահ մը ըլլար, եկեղեցիի արձագանգ կը տարածուէր:

Նպարավաճառին աշխատաւորն էր: Տոպրակը յանձնեց եւ մեկնեցաւ: Արամիկ խոհանոց մտաւ, սկսաւ բանալ ծրարները:

- Թոյլ կու տա՞ս, ըսաւ Այլա, բռնելով տղուն ձեռքը:

Արամիկ հնազանդեցաւ եւ նստած կը դիտէր:

- Այս տունէն անցնող կիները երբեք խոհանոցին հետ գործ չեն ունեցած, կ'ըսէր ինքնիրեն Արամիկ: Նարինջի հիւթ կամ սուրճ, բաժակ մը խմիչք, լուացարանին մէջ իրենց հագուստն ու մագերէ շտկելէ ետք, մեկնեցան, նոյնիսկ երբ կրկին եկան այս կամ այն ձեւով, ինչպէս Հելկան, տէր չեղան խոհանոցին, հետեւաբար այս տան, իսկական մտերմութեանս, իմ աշխարհս երբեք չհետաքրքրեց գիրենք, իրարու ըսելիք չունէինք: Ի՞նչ պիտի ըսէի: Ինչո՞ւ պիտի ըսէի, երբ գիտէի թէ ոչ մէկ բան գիրենք կը տրամադրէր լսելու եւ հասկնալու:

- Ի՞նչ կը մտածես, Արամիկ:

- Քեզ կը դիտեմ:

- Յետո՞յ, ուրիշ ի՞նչ:

- Կը խորհիմ որ... կը խորհէի որ... առանց քեզի այս տարածութիւնը պիտի

դատարկուի:

- Ինչպէս առաջ:

- Առաջ դուն չկայիր, չէիր յայտնուած հոս: Հիմա ամէն անկիւն քեզ պիտի յիշեցնէ: Ներկայութիւնդ: Աահող ստուերներ: Քեզի հետ, գիտես, բերիւր ստուերներու բանակ մը, ենթագիտակցութեանս մէջ անթեղուած ստուերներ:

Ալիս դադրեցուց աշխատանքը, մօտեցաւ տղուն, եւ յոգնած ու երջանիկ շեշտով մը ըսաւ.

- Գրկէ՛ գիս, գրկէ՛, ամուր, ամուր...

- Ըսէ ինծի, Ալիս, որ նոյնը մնացած եմ, նոյնը մնացած է հոգիս, չէ ժանգոտած՝ երազներու համար: Ինչպէ՞ս բերեմ իմ կաթիլս որ անոնք ըյրան իրական:

Հոգիները եւ մարմինները կրկնեցին սիրոյ մէջ իրարմով լիանալու քաղցրութիւնը, հաղորդութեան պէս: Ունկնդիր՝ մէկը միւսի տրոփումներուն, ըսուող չըսուող խօսքերուն:

Կէս գիշերը անց էր, երբ Աիրայենց տան առջեւ կանգ առաւ ինքնաշարժը: Փողոցին մէջ մէկ տան լոյս միայն վառ էր: Ալիս շրթները տուաւ տղուն, մեղմ, խանդաղատանքով, վար սահեցաւ ինքնաշարժէն: Յիշեցուց որ երկու օրէն կը մեկնէր, բայց իրեն հետ կապ պահող կ'ըլլար: Տան միջանցքի լոյսը տեսան: Սիրա անշշուկ բացաւ դուռը:

Կրկին առանձին էր Արամիկ: Խորհեցաւ որ այս առանձնութիւնը այլեւս դատարկ չէր: Յանկութիւն ունեցաւ դրան զանգը հնչեցնելու, տնեցիները արթնցնելու եւ Ալիսը իրեն հետ տանելու: Ինչպէս հեքիաթներու մէջ կ'առեւանգէին իշխանուհիները...

Կ'ընէ՞ր: Արմէն եւ Աիրա կը հասկնային: Ի՞նչ պիտի ըսէր եւ ընէր մեկնելու պատրաստուող աղջիկը, որ հետզհետէ, Արամիկի երեւակայութեան մէջ համաստեղութեան մը մաս կազմող աստղի պէս կը փայլէր:

«Քեզի հետ կապ պահող կ'ըլլայ»...

- Ինք գիտէր աւանդութիւնը: Բայց ան կը վերակենդանանա՞ր: Կարելի կ'ըլլա՞ր շրջել ժամանակի անիւը: Իր մենախօսութիւնը շարունակելով հասաւ իր բնակարանը: Ի՞նչ պիտի ընէր երբ Ալիս արդէն մեկնած ըլլար:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

Փարիզ

(*) Այս վէպի հերոսները չեն ամրնջուիր ապրող կամ ապրած անձերու, նմանութիւնները սոսկ պատահականութիւն կրնան ըլլալ:

ՊԵՍԱ

ՊԷՍԱ

$\ddot{a}^{3/4}\dot{e}^2$

2021/4ԱՄ

Արպէն Վլլասիի գրադարանին մէկ կողմը շրջանակի մէջ անցուած երկգլխանի սեւ արծիւով կարմիր դրօշակ մը կայ, չարք մը հին գիրքերու կռթնած: Ներկաներէն մէկը յիշեց, որ քանի մը օր առաջ՝ փլատակ L'Aigle պանդոկին գետնաշարկին մէջ վերաշինութեան գործերու ընթացքին, Վլլասիի տան մօտ, օտար գինուորականի մը դիակը գտած էին: Ուրիշ մէկը ըսաւ, որ յայտնի չէր ո՞վ էր եւ ուրկէ՞ էր մարդը, որ Արեւելեան Եւրոպայի երկիրներէն մէկուն բանակի համագգեստին բաճկոնը հագած էր:

- Թերեւս ալպանացի էր, ըսաւ քառասուն տարեկաննոց նիհար, սեւ հագած մարդ մը, որ անկիւն մը կեցած կը ծխէր:
- «Մեռած Բանակին Զօրավարը», ըսաւ Աֆերտիթան:
- Քատարէի գործերը չունիմ, ըսաւ Վլլասին:
- Նկատեցի, որ քեզի քար կը նետէի, պատասխանեց Աֆերտիթան:

Վլլասին շարունակեց սուրճ հրամցնել եւ շարունակեց հանգիստ ձայնով.

- Ես ալ ձիրոքասթերէն եմ:

Խօսքին մէջ սակայն կարելի էր դառնութիւն նշմարել: Այլեւս ոչ ոք հարցում ուղղեց, որքան ալ ուշագրաւ ըլլար բացակայութիւնը, մօտաւորապէս երկու հազար գիրք ունեցող այդպիսի ճոխ գրադարանի մը մէջ, ալպանացի ժամանակակից ամենահռչակաւոր գրողին, որ Վլլասիին պէս Փարիզ կը բնակէր: Գուցէ Սիկուրիմի գաղտնի սպասարկութեան վաղեմի գործակալ մը ներկայ ըլլար այս Փրանսարնակ ալպանացիներու եւ օտարներու հաւաքոյթին, որ հաճելիօրէն կ'ընթանար անբնական ձիւնի ապրիլեան այդ գիշերը:

- Արդեօք ի՞նչ կը նշանակէ ձիրոքասթեր, ըսաւ Սուսանան, անհամբեր շեշտովը Լիմայի շփացած աղջկան:
- Յայտնի չէ, ըսաւ Վլլասին: Կրնայ նշանակել «Արճիրոյի բերդ»ը: Արճիրոն իշխանուհի մըն էր, որ դղեակէ մը ցատկելով անձնասպան եղաւ թրքական պաշարումի ընթացքին: Ոմանց համար անունին արմատը յունական է, արճիրոքասթրոն բառէն, որ յունարէն արծաթ կը նշանակէ, քաղաքի մոխրագոյն քարերով փողոցներու եւ տանիքներու պատճառով, որոնք արծաթի պէս կը փայլին անձրեւէն վերջ: «Արծաթեայ»՝ Արժանիի նի պէս:

55

Յուսահատեցնող գրադարան մըն էր, բազմաթիւ անընթեռնյի գիրքերով, թէեւ հոս-հոն ֆրանսերէն կամ անգլերէն խորագիր մը կարելի էր գտնել: Նաեւ կար Տանթէի «Աստուածային Կատակերգութեան» իտալերէն-այլաաներէն հրատարակութիւն մը, քիչ մը պահուրտած «Քանուն» կոչւած գրքի մը քով: Ասոնց առջեւ հին եւ փոքր փորագրութիւն մը կար, ուր գծագրուած էր մարդ մը՝ որ աչքերը ծածկուած մանուկի մը ձեռքէն բռնած է, դաշոյն մը մէջքին կապած ու նայուածքը երկինք ուղղած: Գծագրութեան վարի մասը գրուած էր՝ «Shiptari kur jep fjalën therr djalën»:

Յարկարաժինը, գրեթէ քաղաքին ծայրամասը, հագիւ քանի մը փողոց հեռու էր Maison Albanaise-էն, գաղութային կեդրոն մը համայնավարական շրջանի գաղթականներուն համար, Փարիզի մէջ, ուր 2008ի այդ երեկոն Վլլասին ներկայացուցած էր իր գիրքը՝ «Երկգլխանի Արծիւին Հողը. Ճէրճ Քաստրիոտի Աքանտերպէկ եւ Ալպանիոյ Ինքնութեան Երկուութիւնը», կարգ մը ընկերներու եւ տարեց մարդոց փոքր խումբի մը առջեւ:

- Ֆրանսերէն կամ անգլերէն խօսեցէք, յանդիմանական չեշտով դիմեց Վլլասին իր ընկերներուն, ի պաշտպանութիւն խումբի օտարներուն: Ալպանական բոլոր բառերը նոյնը կը թուին, անհասկնալի եւ անիմաստ հաւաքածոյ մը խժալուր բաղաձայններու:

Խուպոտ ձայնով մարդ մը ըսաւ, որ նման կերպով նկարագրած էին ռուսական այբուբենի հնարումը:

- Կարծես Կիրիլոս բանտի մը ճաղերէն կաւէ ամաններ ուզած ըլլար անցընել իր եղբոր՝ Մեթոդիոսին, եւ այդ կոտորուած ամաններուն ամէն մէկ կտորը այբուբենի անհնչելի գիրի մը վերածած ըլլային երկու եղբայրները: Թուսերէնը բաղաձայններու հսկայ բառակոյտ մըն է:

- Ամէն բան նոյնն է տգէտին համար, ըսաւ Վլլասին եւ շարունակեց, երբ համայնավարական կարգերը հաստատուեցան Ալպանիոյ մէջ, Ճիրոքասթերի կուսակցութեան կոմիտէն Վլլասի ընտանիքին պալատը գրաւած էր պոլշեիկ ջոջերէն մէկուն համար, որմնադիր մը՝ որ փարթիզաններու հետ կռուած էր գերմանացիներուն դէմ: Քսան տարիէ աւելի, մօրը հետ գինք ծառաներուն փոքր սենեակին մէջ պահած էին, իրենց սեփական տան մէջ, ուր Վլլասին դռնապանի նման պաշտօն մը ունէր, վերանորոգութիւններ կ'ընէր, պատերը կը ներկէր, եւայլն, եւ մայրը սպասուհի դարձած էր:

- Այս մարդուն համար աշխարհը կարմիր էր մնացեալին դէմ, եուկոս-լաւներ եւ իտալացիներ, քաղքենիներ եւ բանուորներ, յիշեց Վլլասին:

Կուսակցութեան ջոջը, որ իր տունը բռնագրաւողն էր, արգիլեց որ Վլլասին Գրականութեան Համալսարանը յաճախէր, որովհետեւ քաղքենի ընտանիքի գաւակ ու թող էր,- նման արգելքներ օրէնք էին էնվեր Հոն-ճայի երկրին մէջ,- եւ շատ պնդելէն ետք, քանի մը համայնավար ծանօթներու միջամտութեան շնորհիւ միայն թոյլ տուին, որ Ելեկտրական Ճարտարագիտութիւն ուսանէր:

- Մեզի կ'ըսէր որ օձէն օձ կը ծնի եւ որ՝ մէկ աղիւսը միւսին նման է, ըսաւ Վլլասին, տարիներ վերջ, մտաւորական վրէժի նման բաւարարութիւն գտայ կարդալով «Անտեսանելի Քաղաքներ» վէպը, երբ Մարքս Փոլոն Քուպլայ խանին կը նկարագրէ կամուրջի մը կամարին իւրաքանչիւր աղիւսը, ըսելով որ ամէն մէկը իւրայատուկ է, եւ վերջը բացատրելով որ կամարն է կամուրջը բռնողը:

- Ուրեմն ինչո՞ւ նկարագրեցիր իւրաքանչիւր աղիւսը, հարց տուած էր խանը:

- Որովհետեւ առանց իւրաքանչիւր աղիւսի՝ կամարը գոյութիւն չէր ունենար, պատասխանած էր Մարքս Փոլո:

Համայնավար սատրապը ամէն գիշեր օղիին կը նուիրուէր եւ ամէն տհաս մարդու պէս նոյն մանրավէպերը կը պատմէր, որ թերեւս սուտ դրուագներ էին, որոնք ճշմարտութեան կերպարանք ստացած էին յաճախ կրկնուելով:

Գիշեր մը, երբ լոյսերը կտրեցին, մինչ Վլլասին ծակած խողովակ մը կը շտկէր, իր տունը բռնագրաւողը խոհանոց մտաւ, եւ սովորականէն աւելի խմեց: Կուսակցութիւնը բիրեղացման շրջանի մէջ էր, Ալպանիոյ Սովետական Միութենէն հեռացումի եւ Չինաստանի մերձեցումի օրերուն, եւ մարդը շատ ջղային վիճակի մէջ էր: Սովորական պատմութիւնները պատմեց, - «Գալով մը վեց գերմանացի սպաննեց», ծաղրանքով կը վերջիւէր Վլլասին, եւ այս անգամ բան մը պատմեց որ ցարդ չէր պատմած:

- 1943ի ձմրան, փարթիզանները թաքնուած էին ձիւնածածկ քանի մը բլուրներու ետեւ, երկրին հարաւը: Անօթութենէն տկարացած էին: Զինն կ'ուտէին բան մը կերած ըլլալու խաբկանքը ունենալու համար: Արեւամուտի վերջին վայրկեաններուն, տեսան, որ մէկը դժուարութեամբ կը յառաջանար, գերմանացի զինուորներուն մոխրագոյն վերարկուն հագած: «Մաքուր գործ մը եղաւ, մէկ փամփուշտով, եւ թռչունի պէս ինկաւ», ըսաւ մարդը: Երբ մօտեցան ուրիշ փարթիզաններով դիակը քննելու, տեսան որ ալպանացի աղջիկ մըն էր, որ թերեւս վերարկուն հանած էր մեռած գերմանացիի մը վրայէն: «Հեռուէն նայիններուն նման էր», ըսաւ մարդը հեկեկալով:

- Իր պէսան տուաւ, որ ասոր հատուցումը պիտի վճարէր, եզրակացուց Վլլասին:

Պէսա ալպանացիներու պատուոյ երդումն է: Ուրացումի գինը մահն է: Ուրիշ որեւէ լեզուի մէջ բառ չկայ, որ արտայայտէ այս երդումի խոր իմաստը: Իր խօսքը յարգող մարդը «Պէսայի մարդ» կը կոչեն ալպանացիները: «Պէշչարդուր» հայհոյանքը կ'ուղղուի խոստումը ուրացողներուն: Le Mondeը տպած է քանի մը լուրեր արիւնով լուծուած պէսաներու մասին, Ֆրանսա եկած ալպանացի նոր ալիքի գաղթականներուն միջեւ:

Ըստ միջնադարեան առասպելի մը, Տորունթինա անունով ալպանուհի մը դաշինքի մը հետեւանքով ամուսնացած էր հեռաւոր երկրի մը մէջ ապրող իշխանի մը հետ: Անոր փոխարէն, իշխանը համաձայնած էր Տորուն-

Թինայի եօթը եղբայրներուն զօրք եւ գինամթերք տալ որ կռուին թուրքերուն դէմ: Եղբայրներուն ամէնէն փոքրը՝ Կոստանդինը, մօրը տուած էր իր պէսան, որ եթէ միւս եղբայրները կռիւներու ընթացքին մեռնէին, ինք իր քոյրը պիտի ազատէր եւ տուն վերադարձնէր: Բայց եօթը եղբայրներն ալ կը սպաննուին կռիւներու մէջ եւ մայրը Կոստանդինի շիրիմին վրայ կու լայ, գայն անիծելով իր պէսան յարգած չըլլալուն համար: Այդ գիշեր Կոստանդինը կը վերակենդանանայ եւ կ'երթայ բերելու Տորուն-Թինան: Աղջիկը անգիտակ՝ որ Կոստանդինը մեռած է, կը հեծնէ ձիուն վրայ, եւ եղբօրը հետ կ'արշաւեն դէպի տուն, կտրելով լեռներն ու ձորերը: Հասնելով տուն, տղան դրան առջեւ կը ձգէ իր քոյրը եւ ինք կը վերադառնայ գերեզման: Տորուն-Թինա կը գրկընդխառնուի մօրը հետ եւ կ'ըսէ, թէ Կոստանդինն է, որ ազատած էր գինք եւ վերադարձուցած իր տունը, իր հարազատներուն քով: Իմանալով ասիկա՝ մայրը վիշտէն յանկարծամահ կ'ըլլայ, եւ այնուհետեւ կը մեռնի նաեւ Տորուն-Թինա:

Քաղաքական բիւրեղացման այդ ամիսներուն, 1961ին կամ 1962ին, կուսակցութիւնը շարք մը դեկավարներ գնդակահարեց: Մարդը՝ սարսափած՝ իր հին պէսան սեփական կեանքովը վճարելու պահը կը սպասէր:

- Այս մարդը, իմ ծնողքիս մահճակալին մէջ մեռաւ, այն տան մէջ, զոր մեզմէ յափշտակած էր, եւ մեռաւ մինչեւ վերջ այն յաւերժական երկրւոյով, որ խոստումին գինը իր սպանութեամբ պիտի վճարէր, ըսաւ Վլլասին:

Վլլասին մայրը, ձիրոքասիների ամենագեղեցիկ կիներէն մէկը պատերազմէն առաջ, իր օրերը աւարտեց սպասաւորներու ննջասենեակին մէջ, իբր սպասուհի այն տան մէջ, որուն տանտիկինը եղած էր:

- Մինչեւ վերջ հաւատաց, որ տառապանքի մէջ փրկութիւն կայ, Յորի գրքին պէս, որ ամէն գիշեր գաղտնօրէն կը կարդար, դառնօրէն ըսաւ Վլլասին:

Վլլասին եւ ուրիշներ ծխախոտ վառեցին: Դիւանագէտ մը, Ալպանիոյ Փարիզի դեսպանատունէն, հարցուց մարդուն անունը:

- Իմէր Զիմպէրի, ըսաւ Վլլասին:

- Ի՛նչ հետաքրքրական. Իմէր Զիմպէրի, ձիրոքասիների կարմիր փաշան, ըսաւ զարմացած դիւանագէտը, եւ տարօրինակ դէպք մը պատմեց ձիրոքասիների ծանօթ ընտանիքէն երիտասարդուհի մը մասին: Այցելութեան մը ընթացքին, Զինաստանի Հոլանտի նահանգին մէջ, քանի մը օր առաջ, բազմութիւն մը գրեթէ լինհահարած էր աղջիկ մը, գայն շփոթելով արեւմուտքի երիտասարդուհի մը հետ, որ իր ինքնաշարժով փոքր աղջիկ մը սպաննած էր եւ փախուստ տուած: Արկածը լուսաբանուած էր եւ վարորդը, գերմանուհի մը, որ մարդասիրական կազմակերպութեան մը համար կ'աշխատէր, ոստիկանութեան յանձնուած էր քանի մը օր վերջ, ցնցուած վիճակով: Մինչ այդ, աղքատացած բնակիչները այս փակուած գործարաններու գիւղաքաղաքին, փողոցները իջած էին «սպիտակ սատանաներ» պոռալով եւ ալպանացի աղջիկը գերմանուհիին հետ շփոթելով, գայն վայրագօրէն ծեծած էին: Ալպանուհին փոխադրած էին Փեքինի

հիւանդանոց մը, ուր մահաքունի մէջ կը մնար: Տեղւոյն ոստիկանները անկեղծօրէն սրտաբեկուած էին եւ յարձակողներէն քանի մը հոգի ձերբակալած էին: Իբր բացատրութիւն պատահածին, աղջկան Փէքին փոխադրութեան ընթացքին Ալպանիոյ հիւպատոսին լսած էին. «Դուք բոլորդ այնքա՛ն նման էք իրարու»: Հիւպատոսը քիչ մը ուշացած էր հասկնալու, որ «դուք» ըսելով, գիւղի այս չինացի ղեկավարները կ'ուզէին ըսել՝ «դուք, սպիտակներդ»:

Ծանր լռութիւն տիրեց: Վլլասին, միւսներուն չափ ապշահար, դիւանագէտին հարցուց, թէ ի՞նչ նիւթի կապակցութեամբ պատմած էր այս դէպքը:

- Այս աղջկան անունը Տրիթա Զիմպէրի է, ըսաւ դիւանագէտը, աչքերը շփշփելով, սրահը լեցուցած մուխին պատճառով:

- Իմէրին հարազատներէ՛ն է արդեօք, հարցուց Վլլասի:

- Այո՛, թոռը, պատասխանեց դիւանագէտը:

Վլլասին սիկառին անթեղը մութին մէջ շողշողաց:

«Ա՛ պէսա, daemon est Deus inversus», ըսաւ Վլլասին մռայլ, մոխիր սփռելով մաշած գորգին հսկայ ոլորածեւ կեղրոնին վրայ:

ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ

Նիւ Եորք

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. L'Aigle, ֆրանսերէն՝ Արծիւը:
2. Մեռած Բանակին Զօրավարը, ալպանացի գրող Իսմայիլ Քատարէի վեպերէն մէկը (Gjenrali I ushtrisu su vdekur, 1963):
3. Ճիրքասօթեր. Զարաւային Ալպանիոյ քաղաք, 34000 բնակիչ:
4. Shiptari kur jep fjalën therr djalën - ալպանական խօսք որ կը նշանակէ՝ Ալպանացի մը կրնայ իր զաւակը զոհել յանուն Պէսայի:
5. Maison Albanaise, Ալպանական Տուն
6. Ճէրճ Սքանատարպէկ, Ալպանիոյ ազգային հերոս (1405-1468): Երկիրը ազատագրած է օսմանեան լուծէն:
7. Կիրիլոս եւ Մեթողիոս, նաեւ՝ Կիրիլ եւ Մեթոդի, սլովակարացի եղբայրներ, որոնք ստեղծած են ռուսական այբուբենը 863ին:
8. Էնվեր Դոճա, ծն. 1908ին Ճիրքասօթեր, մեռած՝ 1885ին, Թիրանա, Ալպանիոյ նախագահ եւ համայնավար կուսակցութեան առաջին քարտուղար՝ 1944-1985:
9. Անտեսանելի Քաղաքներ, վեպ՝ իտալացի գրող Իդալօ Ալվինոյի:
10. Daemon est Deus inversus. լատիներէն խօսք՝ սատանան շրջուած Աստուած է:

ԵՍ ՀԱՅ ՉԵՄ, ԵՍ ԻՆԿ ԵՄ

- Նանի՛, դու ի՞նչ ես - յանկարծ հարցուց փոքրիկ Ինան, որ սեղանին նստած՝ լուիկ-մնջիկ առաւօտեան նախաճաշը կ'ուտէր:

Այս հարցը, աւելի յաճախակի, անցեալ տարի կու տար, երբ երեք տարեկան էր ու նոր սկսած էր աղջկան եւ մանչի տարբերութիւնը նկատել, միշտ ալ պնդելով, որ ինք տղայ է, իսկ պապան՝ աղջիկ: Այս տարի այդ շփոթը արդէն յաղթահարած էր եւ յստակ պատկերացում ունէր աղջիկներու եւ մանչերու մասին: Զրսելու համար, որ աղջիկ եմ, առանց խորը մտածելու, բոլորովին աննպատակ, ըսի թէ ես հա՛յ եմ:

- Դու ի՞նչու հայ ես, նանի՛:

- Որովհետեւ իմ մամաս եւ պապաս հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ, եւ իմ երկիրը Հայաստանն է:

- Ո՞վ է քո մաման եւ պապա՛ն:

- Իմ մաման Հայկանուշ նէնէն է, պապան ալ՝ Վարդան տէտէն:

- Ո՞ւր է քո մաման եւ պապա՛ն:

- Երկուքն ալ մեռած են:

- Ի՞նչու մեռել են:

- Որովհետեւ շատ ծերուկ էին եւ հիւանդ, մեռան:

- Նանի՛, դո՞ւ էլ ծերուկ ես:

- Ի՞նչ կը կարծես, Ինա, ես ծերո՞ւկ եմ - հարցուցի, ձայնիս տխուր չեշտ մը տալով:

- Ո՛չ, նանի, դու ծերուկ չես, ես չեմ ուզում որ դու մեռնես, ես չա՛տ եմ սիրում քեզ - լալկան եղանակով աճապարեց հաստատել:

- Անշուշտ ոչ, ձագո՛ւկս, ես դեռ չա՛տ ժամանակ ունիմ ծերանալու: Ես չեմ մեռնիր, մինչեւ որ դուն մեծնա՛ս, ամուսնանա՛ս եւ քեզի պէս սիրուելի պէյ-պինե՛ր ունենաս... յետո՛յ այդ մասին կը մտածենք -, ստեցի ես:

Հաւաստիացումս հանգստացուց զինք, ու դարձեալ վերադարձաւ զինք յուզող թեմային:

- Նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես:

- Հո՛գիս, ես հայ եմ, որովհետեւ մամաս եւ պապաս հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ... դո՛ւն ալ հայ ես, քո մաման եւ պապան ալ հայ են, բոլորս հայերէն կը խօսինք, եւ մեր երկիրը Հայաստանն է:

- Ո՞ւր ա Հայաստանը:

- Հայաստանը չա՛տ հեռու տեղ մըն է, ձագո՛ւկ, չա՛տ գեղեցիկ, իսկական դրախտ...

- Եթէ մեռնենք, հո՞ն պիտի գնանք, նանի՛:

- Ո՛չ, անուշիկս, երկնքի դրախտը չէ, բայց այդ դրախտին չափ գեղեցիկ է: Դուն շատ պզտիկ էիր, երկու տարեկան, երբ մաման, պապան, Միան, դուն եւ ես Հայաստան գացինք Ա՛մաման, Մելոն եւ Նաթաշան ալ եկան, կը յիշե՞ս...

- Ո՛չ, չեմ յիշում...

- Յառաջիկայ տարի նորէն պիտի երթանք, որպէսզի քեզ կնքենք: Միային ալ կնուները հոն ըրինք, երբ չորս տարեկան էր: Դուն տեսած ես Միային կնուների

վրտէոն, չէ՞...

- Այո՛, ես էլ եմ ուզում կրնքունք Հայաստանում:

- Կնքունք չէ, աղուորս, կը՛նո՛ւնք:

- Կը՛նո՛ւնք ուզում եմ, Հայաստանո՛ւմ: Բայց, նանի՛, ես չեմ ուզում, որ իմ շորերը հանեմ եւ վարտիքով տկլոր մնամ, ամօ՛թ է: Ձեմ ուզում, որ տէտէ-ին պէս մօրուքով մարդը իմ վրայ ջուր թափի, եւ չեմ ուզում, որ ինծի գրկի եւ կլոր-կլոր պտրտուի... Ես միայն կը՛ն-քո՛ւնք ուզում եմ եւ աղուոր ճերմակ հագուստ ուզում եմ, մագերուս մէջ ծաղի՛կ, Միային պէս...

- Շա՛տ լաւ, անուշս, դուն խելօք եւ հնազանդ աղջիկ եղիր, որ մաման եւ պապան ուզածներդ ընեն:

Երեւի խելօք ըլլալու հարցը շատ հաշուոյն չեկաւ, նիւթէն շեղեցաւ ու դարձեալ վերադարձաւ «նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես»ին:

- Ինա, մէկ անգամ եւս պիտի կրկնեմ, եւ վերջ: Հայ եմ, որովհետեւ իմ մաման-պապան հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ, եւ իմ երկիրը Հայաստանն է: Դո՛ւն ալ հայ ես, որովհետեւ քո՛ւ ալ մամադ-պապադ հայ են, մամայիդ մաման-պապան հայ են, պապայիդ մաման-պապան հայ են...

- Օ ֆէ՛յ, նանի, հասկացայ, բայց ես հայ չեմ:

- Հապա ի՞նչ ես:

- Ես Ինկ եմ:

- Ինկը ի՞նչ է:

- Օ՜ֆ, նանի՛ - դժգոհեցաւ օրիորդիկը, թաթիկը օդին մէջ պարզելով ու ճակտին տանելով...

- Ինչո՞ւ կը նեղանաս, աղջիկս: Ես չեմ գիտեր ի՞նչ է այս «Ինկ» կոչուած արարածը: Բացատրէ՛, որ հասկնամ:

- Նա՛նի, Ինկ, այսինքն՝ ա՛յ-է՛ն-ճի՛ (I-n-g) = Ինկ:

- Օ՛... ա՛յ-է՛ն-ճ՛ի = Ինկ: Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ Ինկ:

- Օ՛ my God (Տէ՛ր Աստուած)... Ինկ, այսինքն՝ Ինկլընտ, Ինկլիշ, Ինկ:

- Նորէն չհասկցայ, Ինա՛:

- You're pathetic (ողորմելի ես), նանի... Քո երկիրը ՀԱՅաստանն ա, դու ՀԱՅերէն ես խօսում՝ դու ՀԱՅ ես: Իմ երկիրը ԻՆԿլընտն ա, ես ԻՆԿլիշ եմ խօսում՝ ես ԻՆԿ եմ:

- Ո՛չ, ո՛չ, այդպէս չէ: Նախ England-ը E-(Ի)ով կը գրեն, ո՛չ թէ I- (Այ)ով: Ու-րեմն պիտի ըսես՝ Ի-էն-ճի (E.N.G) = Ինկ: Յետոյ, դուն Անգլիա չես ապրիր...

- Այո՛, ապրում եմ:

- Ո՛չ, դուն Լոս Անճելըս կ'ապրիս:

- Էլ էյը Ինկլընտի մէջն ա:

- Ո՛չ, Ինկլընտի մէջ չէ, Ամերիկայի մէջ է: Լոս Անճելըսի մէջ Պիկ Պեն կա՞յ:

- Ո՛չ:

- Տեսա՞ր, ուրեմն՝

- Ուրեմն ո՞ւր ա Ինկլընտը:

- Դուն հո՛ն էիր անցեալ շաբաթ: Դո՛ւն ինծի ըսէ թէ ո՞ւր է:

- Ը՛մ... գիտե՛մ, Փարիզի մօտը: Նանի՛, գիտե՛ս, ես հոն Թուր էֆելը տեսայ, շա՛տ բարձր ա... Մենք ջուրին տակէն, թանըլո՛ւ փարիզից Լանտրն գնացինք, ես չվախեցի, շա՛տ fun (գուարճալի) էր... Թորոնթօ Պիկ Պեն կա՞յ, նանի՛:

- Ո՛հ, չկայ:
- Թուր էֆել կա՞յ:
- Ո՛հ, բայց Սի էն Թաուրրը կայ, որ աշխարհի ամենէն բարձր աշտարակն է:
- Հայաստանում Սի էն Թաուրր կա՞յ:
- Հայաստան Սի էն Թաուրր չկայ, բայց Արարատ կայ:
- Արարատը թառ՞ւրը ա՛...
- Արարատը լեռ է, չա՛տ բարձր լեռ, որ մեզ բոլորս կը տեսնէ, մենք ալ զինք կը տեսնենք, աշխարհի ո՛ր անկիւնն ալ ըլլանք:
- Ե՛ս չեմ տեսնո՛ւմ:
- Յառաջիկայ տարի երբ Հայաստան երթանք՝ կը տեսնես: Անկէ վերջ, ո՛ւր որ ալ ըլլաս, Թորոնթօ, Փարիզ, Լոնտոն, Լոս Անճելըս, Թեհրան...պիտի տեսնես Արարատը, ինքն ալ քեզ պիտի տեսնէ, քեզ իր մօտ պիտի կանչէ...
- Բայց ես չեմ կարող երթալ, որտեւ ես դրոպոց ունեմ:
- Յառաջիկայ տարի առաջին դասարան կ'ըլլաս, ամառնային արձակուրդ կ'ունենաս, մամային, պապային եւ մեծ քոյրիկիդ՝ Միային հետ կ'երթաս: Արարատը ամէն լեզու կը հասկնայ, գիտե՞ս, բայց միա՛յն Հայերէն կը խօսի: Եթէ կ'ուզես, որ հասկնաս թէ Արարատը ի՞նչ պիտի ըսէ քեզի, պէտք է անպայման հայերէն իմանաս:
- Ի՞նչ է ասելու:
- Վստահ եմ, պիտի ըսէ - «Ինա՛, բալա, դուն հայկական մանկապարտէզ կ'երթաս, հայերէն կը խօսիս... դուն Հա՛յ ես»:
- Օրիորդ Կարինէն հայ չի, Մարադիկը հայ չի, Իրինան հայ չի, Ժանօն հայ չի, ես հայ չեմ, մենք հայերէն չենք խօսում...
- Հապա ի՞նչերէն կը խօսիք:
- Ինկլիշերէն:
- Անգլերէ՞ն ըսել կ'ուզես:
- Այո՛, անգլերէն:
- Ինչպէ՞ս թէ անգլերէն կը խօսիք: Ես անցեալ տարի ձեր հանդէսին ներկայ էի, բոլորդ ալ հայերէն ոտանաւոր արտասանեցիք, հայերէն երգեր երգեցիք, հայկական թատրոն խաղցաք... ես ուրախութենէս լացի:
- Բայց հայերէն չենք խօսում, նանի՛:
- Ինա ճա՛ն, լա՛ւ մտիկ ըրէ: Երբ որ տուն վերադառնաս եւ սկսիս դպրոց երթալ, ուսուցչուհիդ եւ ընկերներուդ հետ հայերէն պիտի խօսիս, իրենց պիտի ըսես, որ դուն հա՛յ ես, բոլորդ հա՛յ էք, Արարատը ամենաբարձր լեռն է, ձեզ բոլորդ կը տեսնէ, եւ եթէ հայերէն չխօսիք՝
- Նանի՛, փոփոքրիկս ցաւում ա - երեսը թթուեցնելով խօսքս կտրեց - կարո՞ղ եմ ճաշիկս չուտեմ, ուզում եմ Թի-Վի նայեմ:
- Բայց բա՛ն չկերար, կաթիկդ չիմեցիր...
- Ըսածիս կարեւորութիւն չտուաւ, ոչ ալ արտօնութիւնս սպասեց, աթոռէն ցատկեց ու նստասենեակ վազեց:

*

* *

Այս ի՞նչ պատահեցաւ, այս խօսակցութիւնը ի՞նչպէս սկսաւ, ի՞նչպէս վերջա-

ցաւ, չհասկցայ: Այս փորձի ցաւը ո՞ւր կէ եկաւ: *Խօսքերս արդեօ՞ք անմարսողութիւն պատճառեցին: Չըլլայ, որ այս մատնաչափ երեխան ալ «Հայկական Հիւանդութիւն» կոչուած ախտով վարակուած ըլլայ... Միթէ հայ ապրելու ճնշումները չե՞ն «Հայկական Հիւանդութիւն» յառաջացնող դրդապատճառները:*

Բժշկութիւնը առ այսօր պատասխան չունի այս առեղծոքաւ մասին: Ուրկէ՞ պիտի ունենայ, քանի որ հայկական հարցերու մասին գաղափար չունի:

Ահա՛ պատասխանը: Մենք գիտենք պատճառը, ի՞նչ է դարմանը: Եթէ պատճառը յայտնենք, կը հասկնա՞ն: Եթէ հասկնան, ո՞ր ախտաբանը պիտի կարենայ դարման առաջարկել: Եթէ առաջարկէ իսկ, պիտի կարենա՞նք այդ հրաշագործ դեղատոմսը ճարել եւ այս անիծեալ ախտէն ազատագրուիլ ազգովին, սովորական մարդու պէս ապրիլ անհոգ, կեանքը վայելել առանց խղճահարութեան...

Ինչո՞ւ մանկապարտէզի տէր եւ տնօրէնուհին Հայաստանէն արտագաղթած է Միացեալ Նահանգներ, մասնագիտացած է մանկավարժութեան բնագաւառին մէջ, պաշտօնավարած ամերիկեան հաստատութիւններու մօտ, ի վերջոյ, հազար գոհողութեան գնով, որոշած է Լոս Անճելըսի մէջ հայկական մանկապարտէզ բանալ՝ հայ երեխաներու համար, որպէսզի օտար ափերու վրայ արեւելահայերէնը չնահանջէ, իր բախտակից հայրենակիցներու երեխաներու բերնէն ընդմիջտ հնչէ...

Եթէ պարտաւորուած չըլլար, վստահ եմ, որ անգլերէն պիտի չդասաւանդէր: Իսկ եթէ չդասաւանդէր, ծնողներ իրենց զաւակները հոն պիտի չղրկէին, պարզ ա՛յն մտահոգութեամբ, որ հետագային անգլերէնը սահուն պիտի չկարենան խօսիլ եւ տկար պիտի մնան, կաղն ի կաղ համալսարան պիտի հասնին, եթէ՛ հասնին, ու յառաջապահ դիրքերու վրայ պիտի չերեւան, կեանքի մէջ յաջողութիւն պիտի չգտնեն...

Ահա մէկը «Հայկական Հիւանդութեան» ժահրերէն, որոնք անհամար են, անսկիզբ ու անվախճան, որոնք ո՛չ ճար ունին, ո՛չ ալ դարման... օրէ օր կը հիւծեն մեզ, կը լլկեն, կը նուաստացնեն, խլեակի պէս ժայռէ ժայռ, ափէ ափ կը նետեն...

Այլապէս, «Ինչ»ի կը վերածեն:

Այսուհանդերձ, երկու չարեաց փոքրագոյնը «Հայկական Հիւանդութեամբ» տուայտիլն է, երբեք՝ «Ինչ»ի վերածուիլը:

*

* *

Վերջապէս սպասուած զանգը հնչեց: Մանչս էր՝ Քրիսը: Լուր կու տար, թէ օդանաւը իսկոյն ապահով էջք կատարած է Լոս Անճելըսի օդակայանը, երբ - «Ե՛ս էլ եմ ուզում նանիիս հետ խօսեմ» - լսեցի, ու հեռախօսի միւս ծայրէն զրնգաց Ինչո՞ւ բիւրեղեայ ձայնը:

- «Նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես»:

ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Օգոստոս 20, 2007, Թորոնթօ

Մ Ա Ր Տ

Իմացական տենդի գեղեցիկ խայծ է մր նուաճուած, արտակարգ յանդգնութեամբ կր քննարկէ, կր բանաձեւէ, կր բանասիրէ, կր խարանէ ու կր դրուատէ, ապա հանգամանօրէն կ'իմաստասիրէ, կր գուրգուրայ ու անվրէպ ընթացքով կր լուսարանէ՝ մերթ բարեհաճ ու զուարթախոհ փայլատակումով ու մերթ դաժան, յանձնապաստան բեկումով:

Գրիգոր Պըլտեանն է: Առասպելական արկածներու խնդրայարոյց ասպետ մր գերթ, կր դեգերի արեւմտահայ գրական անդրաշխարհին մէջ: Աննահանջ արիութեամբ կր սուգուի պոլսահայ անթափանց թաւուտները՝ յայտնաբերելու ու յանկուցանելու իրեն յատուկ ոճով ու բառապաշարով, վերլուծելու, տեսաբանելու թաքուն խորհուրդները գրական այնպիսի տիտաններու (Եղիա, Օշական եւ այլն...), որոնք իրենց կախարդանքը կր պահեն հեղինակի մտքին մէջ ու «լռօրէն կր հարցաքննեն գինք»:

Այս հատորը նուիրուած է արեւմտահայ արձակին: Տարիներու երկայնքին գինք խանդավառող ու խռովող հեղինակներու՝ Եղիա, Շանթ, Եսայեան եւ Օշականի իմացական զմայելի ճառագայթումը իր մէջ ամփոփած, գանոնք ենթարկած է «չողագրող, մերկացնող ընթերցումի»՝ ի յայտ բերելու անոնց բանելու կերպերը: Պըլտեան ստոյգ ու վճռական մերձեցումով ճգնած է առանցքներ սեւեռել, գրական երկերը առնչել՝ գիրենք գանցող հիմնական ուժալարերուն, մտածումի հոյեր բեւեռել անոնց շուրջ: Հակառակ որ անոնք հասարակաց ոչ մէկ եզր ունին իրարու հետ: (Այստեղ հարկ է նշել, որ անոնց ստեղծագործութիւններուն ղեկավարող մեկնաբանութիւնը՝ ինքնին յօրինում կ'ենթադրէ):

Վեց մասերէ բաղկացած այս գնահատելի աշխատասիրութիւնը կը սկսի Եղիա Տէմիրճիպաշեանի անորակելի ու տագնապալից արտադրութեան վերլուծումով, ի սկզբանէ հաւաստելով, որ Եղիային հիւանդութիւնը, ցաւագարութիւնը, հալածախտը կամ խենթութիւնը դարձած են արուեստը սնուցանող ու գայն կենդանի պահող յարատեւ ազդակ մը:

Անդրադառնալով Եղիայի գրական ընդարձակ արտադրութեան, մտքին յստակատեսութեան, պայծառութեան, լայնութեանը իմացական գործունէութեան կալուածին մէջ, Պըլտեան կը յիշատակէ «գրական իմաստասիրական շարժում» եւ մասամբ «Երկրագունտ» գրական հանդէսները, ուր Եղիա ներկայ էր իր տարանուներով եւ կր ստորագրէր փոխ ի փոխ խմբագրական, յօդուած, նորավէպ, վիպակ, քերթուած, օրագիր, նշմար, քրոնիկ եւ «իմաստասիրական» տեսութիւններ:

Հեղինակը քողարկուած հեզանքով կը նշէ, թէ բոլոր անոնք, որոնք գրած են Եղիայի մասին, անվրէպ դրդումով անդրադարձած են անոր «հիւանդութեան» ու գայն դասած՝ հալածախտի կալուածին մէջ: Մինչ՝

Եղիա լաւ կը ճանչնար իր հիւանդութիւնը ու անոր հետ հաշտութեան եզր մը գտած էր: Ան չէր վարաներ իր «խենթութիւնը» ստանձնելէ եւ կը նկրտէր ջատագովել զայն, ու բարեշրջութեան պատճառ մը, սատար մը փնտռել...: Ան քիչ անգամ կը կորսնցնէր իր սրատեսութիւնն ու սրախօսութիւնը, որոնք մաս կը կազմեն իր իմացականութեան:

Եղիա կ'ըսէր, թէ արդի մարդուն զարգացումը կը յատկանշուի անոր ԵՍ-ի ձեւաւորումով ու պեղումով: Այդ մեկնակէտով իր հիւանդութիւնը կը հասկնար որպէս ենթակայութեան հիւանդութիւն, իսկ գրականութիւնը՝ «ենթակայական գրականութիւն» ու կը վերլուծէր ԵՍ-ը: Եղիա կը վճռէր, որ գրողին մէջ է, որ հասարակութիւնը կը գտնէ իր ենթակայութիւնը: Հանրութեան հետ այս առնչումը իբրեւ արդիական շրջանի յատկանիշ, գրականութիւնը կը դարձնէ ճակատագիրը արդիութեան: Ապա կը ճշդէր «Ենթակայականը» մարդուն տրուած բնագանցական որոշադրում մըն է եւ ոչ երբեք եսապատում, ինքնահոլով եսապաշտութիւն մը»:

Եղիայի համար միշտ գեղեցիկէն անդին բան մը կար՝ վսեմը, իսկ վսեմը ճանչցնելը արուեստ է, այսինքն՝ քիչով շատը ըսել, փոքրով մեծ գուշակել տալ:

Այս չափազանց խիտ տողերուն մէջ անկարելի է չնկատել Եղիայի մտքին պայծառատեսութիւնը, ծայրագոյն վիճակներ սեւեռելու անոր անսպառ կարողութիւնը, յատկապէս երբ իր ԵՍ-ն ի տես կը դնէ, իր տառապանքներն ու իր յոյսերն եւ իր տարակոյսները կը յայտնէ: Իր հիւանդութիւնը երբեք իմացական խաւարում մը չէր բերած իրեն:

Եղիա միակն է արեւմտահայ գրականութեան մէջ, որ օրագրութիւն պահած է եւ զայն վերածած՝ գրականութեան: Անկասկած, օրագրութիւնը կը ստեղծէ պատրանքը անմիջականին, առօրեայ դէպքերու եւ դէմքերու հակադրեցութեան, հոգեկան վիճակներու անաւարտ անդրադարձումներուն: Կարճ խօսքով՝ առաւելութիւնը ունի միշտ առնչուած ըլլալու ժամանակին, դարին, այս օրին ու նորին:

Պըլտեան կը շեշտէ, թէ Եղիա գրականութեան յղացք ունի, բայց չունի գրական գործ: Եղիա միշտ կը գրէ, երբ չ'արտադրեր: Եղիայի համար գրականութիւնը արուեստ մը չէ, այլ՝ հոգիի պէտք մը, ներքին հարկադրանք մը: Եղիա՝ յաճախ իր ոճային փայլատակումներով առանձնաշնորհեալ վկան է արդիութեան, ԵՍ-ի վերլուծումէն մինչեւ անոր խորտակումը եւ յայտնութիւնը տարանուներու եւ ուժերու անհունին: Եղիայի մէջ տրամոթիւնը, ԵՍ-ին քայքայումը, տարակուսումը՝ մերթ ողբ է, մերթ ծիծաղ, մենախօսութիւն, մերթ տրամախօսութիւն, անձնապաշտութիւն եւ հանրապաշտութիւն, իմաստասիրական մարզանք ու բանաստեղծութիւն:

Իր դաշնաւոր, գեղանուրբ, կիրթ ու ճշգրիտ գրելակերպը, գերազանցապէս կ'անձնաւորէ արդիականութեան տրամը իր բոլոր հակասութիւններով:

* * *

Բ. մասին մէջ՝ «Յ. Օշական եւ Արեւմտահայ Նորավէպը», Պրլտեանի յղումները կ'երթան Օշականի «Խոնարհները» հրատարակութեան: Գրական նոր սեռի մը նկարագիրը բնորոշող «Նորավէպ»ի հրապոյրով ոգեշնչուած Քիւֆէճեանի ինքնաբոլիս մեկնարկէն ետք, Օշականեան արտադրութեան շրջափոխումին՝ «նորավիպագրին» «զառածումը» վիպողին:

Այս նոր կառոյցը՝ «նորավէպ»ը, կեանքի պատառիկները մշակող իրապաշտութեան արտադրութիւն է: Անիկա փայլ է ու մակերես, բայց ոչ գոյն ու խորութիւն: Անոր ոչ պատումը, ոչ ծաւալը, ոչ ալ որոշադրումները կրնան բաւարար միջոցներ ըլլալ կեանքի այդ յորդ, ընդարձակ, համապարփակ ամբողջութեան նուաճումին: Անիկա կեանքի պարզ պատկեր մըն է, աշխոյժ գնացքով, դրուագանման եւ կառոյցի որոշ ճարտարապետութեամբ, ամփոփ իր շրջագիծերուն մէջ, որ չանցնի լրագրի մը երեք սիւնակը, բայց շահագրգռէ թատերական արարի մը նման: Ըլլայ թեթեւ, հաճելի, զգոյշ յորդումէ, խորացման պատրուակով զառածումներէ: Զոհրապ՝ ամէնէն հաւատարիմ փոխադրիչն է մեր մէջ այդ ճարտարապետութեան:

Իրապաշտութիւնը գրական երկի իբրեւ դաշտ կ'ընտրէ աշխատաւոր ու հարստահարուած ամբոխը: Օշական այդ անանունն ու մոռցուած դասակարգը կ'ամփոփէ «Խոնարհները» խորագրին տակ: Անոր հենքը «հայ գիւղն է», անկէ անդին կայ ձգտումը՝ յայտնաբերելու «հայ հոգին»: Բնագանցական փնտռտուք մը՝ «ճշմարտութեան» բացայայտումը: «Խոնարհները» վաւերական, բիւրեղացած գիւղացիներու շարք մըն է, այս կամ այն ձեւով գրկուածներ, ժառանգական տկարութեան մը, կամ ախտերու զոհեր, հոգեխոցուած մարդիկ, կնիկ առնելու իրաւունքէն գրկուածներ: Անոնք ընկերութեան լուսանցքին վրայ ապրող տիպարներ են: Փաստօրէն՝ Օշական հայ գիւղին հոգեկան կառոյցին քննութիւնն ու վերլուծումը կ'ընէ:

«Առաջին արցունքը» Օշականէն մեզի հասած առաջին արձակն է 1902-ին «Արեւելք»ին մէջ հրատարակուած: Այս նորավէպը կը բովանդակէ Օշականի վիպական կառուցուածքներն ու պատմուածքին հիմնական եզրերը: Սա պարզունակ պատում մըն է, ուր համադրուած, խտացւած, դիզուած, հանածոյի վիճակի մէջ կը յայտնուին յոյզեր, տիրական հոսքեր ու բխումներ: Այս գործով Օշական կը մտնէ գրական ասպարէզ:

Յաջորդը՝ «Թիւրքմէնի աղջիկը», ըստ Պրլտեանի կը խորացնէ սեռային աշխարհին նուաճումը Օշականի կողմէ: Այնտեղ՝ հովիւին ցանկութեան պատմութիւնը կը բեմադրէ: Երիտասարդ տղու կազմաւորուող ենթակայութիւնն է դրուած խոշորացոյցին տակ եւ ոչ՝ սիրային արկածախնդրութիւն մը:

«Խենդ Սողմէնը» նախորդներէն տարբեր է: Սա ուրիշ այլագրութիւն

մըն է: Այնտեղ կայ յետ եղեռնեան հանգամանքը գրութեան, հոգերանական աշխարհի վերլուծումը, Արեւմտահայ նորավէպի կաղապարէն խուսափումը ընդհանրապէս: Ան օչականեան վիպային համակարգին բաղկացուցիչ տարրերը կը բերէ:

Իսկ «ԽՈՆԱՐԻՆԵՐ»-ին վերջին գրութեան՝ «Շահապազը»-ին մէջ ականբեւ է գրողին հրաժարումը նորավէպի ծանօթ հրապոյրէն, ու թեքումը դէպի վէպ, հոն պատումը կ'ենթարկուի խորացման, ընդլայնումի, հոգեբանական վերլուծումներու աշխատանքին, այսինքն՝ մենախօսական կառուցուածքը կը զիջի տրամախօսականին:

Շահապազ փոքր տարիքէն կառչած էր աղէտին, որ կը խորտակէ ամէն անհատականութիւն: Ամուսնացած էր առանց սիրելու, միայն սերնդագործելու համար: Անոր կեանքին մէջ ոչ սէր, ոչ ատելութիւն, ոչ մէկ կիրք, ոչ մէկ ըմբոստութիւն՝ օրէնքի տնօրինումին: Շահապազի ցանկութեան ընկրկումն ու կրաւորականութիւնը իր բացայայտ տարագր կը գտնէ, երբ կ'ըսէ. «Ամուսնական սենեակը չեղաւ այն մատուռը, որուն մէջ հոգիէ-հոգի տիեզերքին ճակատագիրը կը թաւալի»: Ապա հեղինակը կը նկարագրէ Շահապազի խառնուածքին զառաժումը, առնականութեան ընկրկումը: Նման այլայլում մը կ'ամլացնէ հոգին կանգուն պահող ուժերը:

Ուրեմն՝ ամլացումը ներքինացած հոլովոյթ մըն է, ըստ Պըլտեանի, հաւանաբար մէկ տարբերակը՝ քննադատ Օչականի թելադրած «ժխտական բնագոյներուն»:

* * *

Գ. մասը տրամադրուած է Զապէլ Եսայեան «Աւերակներու մէջ» գործին: Իր ցեղին ճշմարիտ ճակատագրին հետ հաղորդուելու համար, պատմական Կիլիկիոյ բախտորոշ աղէտին վայրը գացած ու «աղէտին կուրծքին մէջ մխրճուած» Տիկ. Եսայեան կ'ըսէ. «Մեր մտասեւեռումը եղաւ երթալ այդ արիւնոտ ճամբաներէն, երթալ հուրով ու սուրով ջնջուած մարդկութեան հետքերուն վրայ, ու մեծ դժբախտութեան դառնութիւնը զգալ իր բոլոր ցաւագին ընդարձակութեան եւ անժխտելի իրականութեան մէջ»:

Ամբողջ ժողովուրդի մը օրհասական տառապանքը վկայող այս տողերը խոր կսկիծով բայց քաջութեամբ ու ականածանքով կը պատմեն թուրքին ներբանին տակ ճգմուող մեր ցեղին յամառող տենչանքը, մշտավառ ջերմեռանդութիւնն ու յուսահատութեան զարհուրանքը:

Առանց նախապաշարումի, կամ ցեղային ատելութեան, կամ վրէժխնդրական դիրքորոշումի, հաւատարմօրէն արձանագրուած Եսայեանի տաժանելի տպաւորութիւնները, անոր առաջին ու վճռական բախումն էին մեր ազգային հարցին, կոտորածին ու գաղթականութեան հետ:

Պըլտեան կ'ընդգծէ, որ արեւմուտքի մէջ կազմաւորուած Տիկ. Եսայ-

եան լաւ ըմբռնած էր վկայի օրինավիճակին կարեւորութիւնը, ուստի ամէն տեսակ վտանգներ դիմագրաւելով՝ հրապարակեց իր տեսած անսահմանելի աղէտին մուայլ մեծութիւնն ու նախճիրին քստմանելի եղերերգութիւնը:

Արդ կարելի՞ է չխոնարհիլ անոր, երբ կ'ըսէ. «Պատերազմի տիեզերական սարսափներու մէջ, հայ ժողովուրդի տառապանքը՝ հանգամանքը ունի զարմացնելու համայն մարդկութիւնը եւ սոսկումով ու զարհուրանքով դղրդելու անոր խղճմտանքը»:

Անտարակոյս՝ մարդկային երեւակայութեան սահմանէն դուրս է պատկերել աղէտը իր ամբողջութեան մէջ: Այնուամենայնիւ Եսայեան ճգնած է սարսափի արբեցողութենէն ձերբազատել իր հոգեկան խռովալոյս գալարումները, ու իր վշտին սաստկութեան մէջ իսկ յաջողած է մտասեւեռել բիրտ, խայտաբղէտ, անկանոն ու կցկտուր պատկերներու ու տպաւորութիւններու վրայ, որոնք կը ճնշեն, զգուանք, արգահատանք, գութ կամ բարկութիւն են, բայց ամէնէն աւելի՝ զարհուրանք: Այս բոլորը՝ հեռու կարգաւորուած դրուագում մը կատարելու տրամաբանութենէն:

Այս դատողութենէն մեկնելով՝ Պրլտեան ըստ արժանւոյն գնահատելով գրագիտուհին, կը շեշտէ որ կարելի է միայն «հիւանալ» գրութեան ճշգրտութեան, մտային ժիր ու յանդուգն աշխատանքին վրայ: Ապա, հանգամանօրէն կը լուսաբանէ, որ Եսայեան չի գրեր ջարդերուն պատմութիւնը, ինչպէս որ կ'ընէին հին պատմիչները, այլ ան իր տպաւորութիւնները կը գրէ առանց պատմելու, կը պատմէ, առանց պատմուածք յօրինելու, առանց վիպումի:

Հետագայ գործերէն Պրլտեան կ'առանձնացնէ «Հոգիս արսորեալ»ը, որ առանձնաշնորհեալ երկ մըն է Եսայեանի արտադրութեան մէջ, «Այնտեղ չիկայ կոտորած, գաղթական, պալչեւիք, այլ միմիայն արեւային վարդենիներ ու յաւիտենական երգերը սիրոյ, գեղեցկութեան ու շնորհի»:

* * *

Դ. մասին մէջ: «Վէպին յղացքը», Պրլտեան քննութեան կ'ենթարկէ վէպի ըմբռնումը կամ հասկացողութիւնը, որ Օշական կը տարագէ իր քանի մը գրութիւններուն մէջ:

Օշական դէմ էր տեսական ու գեղագիտական սկզբունքներու: Վէպը իրեն համար բաց դաշտ մըն էր, ուր կը նետէր կիրք, բարք, ապրում, յուզում, մտածում... ինք էր գրողը. «Ինծի համար վէպը արուեստի ձեւ մըն է, որ չունի կաղապարուած անվերածելի ճարտարապետութիւն մը»: Ու կը թուէր օտար համբաւաւոր հեղինակներ, ինչպիսիք են՝ Սթենտալ, Պալգաք, Թոլսթոյ, Փրոստ, Ճոյս՝ իբրեւ մեծ վէպերու ոչ միայն հեղինակներ, այլեւ ըմբռնումներու յօրինողներ:

Օշականեան ըմբռնումը կը զատորոշուի ժամանց-գուարճութիւն

հայթայթող գրականության «քաղաքենի» ըմբռնումն է, իր ծանրութեամբ ու լրջութեամբ: Անոր համար վէպը՝ կիրքի խորաչափում մըն է «սրբազան ձեռնարկ» է, որուն ատաղձը, նիւթը, հեռանկարն ու իմաստը «կեանքն» է: Իսկ կեանքի խորհուրդը կ'ամփոփէ մէկ բառի շուրջ, որ սեռն է:

Ապա Պրլտեան կը հետախուզէ Օշականի վէպին հոգեբանական խաբխիսները ու կ'ըսէ. «Օշական կիրքէն դուրս ի՞նչ ունէր իր տրամադրութեան տակ, հոգեղէն դրութիւններ, հոգեբանութիւններ սեւեռելու համար, ստիպուած էր ոճիրը շահագործել, որ շրջուած կիրքն է, սեռին յայտնակերպումներէն մէկը: Ու կ'աւելցնէ՝ սեռը հետազօտող վէպը պայմանաւորուած կը մնայ հայութեան ընդհանուր քաղաքական ու քաղաքակրթական վիճակով: Այսինքն՝ ստրկութեամբ. հետեւաբար՝ անոր վէպը կը մնայ այդ սեռի արբեցութեան ու պատրող սփոփանքի ծիրին մէջ: Արիւն, սերմ, կիրք, մահ, տարբեր անունները կեանքի մէկ ու միակ հեղեղին, կը կազմեն հիմնալարը ոչ միայն հայկական կեանքէն առնուած վէպերուն, այլեւ թուրք-հայ յարաբերութեան: Վէպի յղացքը կ'ենթադրէ իր մէջ աշխարհ մը նուաճելու պարտադրանքը: Օշականի համար վէպը իր ժողովուրդին «համապատկերն» էր: Ան չէր հիմնուեր իրականութեան մը լուսանկարչական վերարտադրութեան վրայ, այլ կը խօսէր «վէպով փրկուած» հոգեկան ժառանգութեան մասին ու կ'ականարկէր իր ժողովուրդին «մնացորդացը» կորուստէն փրկելու մասին: Ուստի իբրեւ յղացք ու իրադրոժում՝ 1920-էն վերջ «սրբազան պարտքը» ունէր իր ժողովուրդին քայքայող հաւաքականութիւնը սեւեռելու, ըլլալու «վկայութիւն», գիտնալով հանդերձ որ այդ սփիւռքը անպատրաստ էր «Մնացորդաց»ի նման ըմբռնուած ու տրուած աշխարհ մը հարդուրժելու, այսինքն՝ զուրկ էր մեծ կառուցումներու համար անհրաժեշտ բարեխառնութենէն:

Հակառակ այս իրողութեան, վէպի օշականեան յղացքը կը յաջողի յօրինել վիպային լեզու մը, որ ըստ Պրլտեանի կը բանի իբրեւ տարամիտ միգամածութիւն, կը բանեցնէ «ցեղին» մեծ առասպելները, անոր բանելու կերպերը, անոր կիրքերն ու գոհաբերումը:

Պրլտեան հանգամանօրէն վերլուծած է «Ծակ պտուկը» վէպը, որ ըստ Օշականի՝ նիւթի ընտրութեան յանդգնութեամբ արժանացած է «Հայրենիք» ամսագրի գալթակղած ընթերցողներուն բոլուն հակազդեցութեան:

Ապա կ'ընթերցենք Օշականի անաւարտ վիպաչարքէն «Կեանքիս պէս» կոչուած բազմահատորեակին մասին, որուն առաջին երկու գիրքերը գրուած են միայն:

Օշականի «կեանք» կոչածը ոչ սովորական առօրեան է, ոչ ալ յուսալիին իրապաշտ վերարտադրութիւնը, այլ կեանքի հեղեղին հպատակող «պատմութիւն»:

* * *

Դ. մասի կէսին, Օշականի մեծ յղացումներու պատումը կը հատուի ու կը յայտնուի Որբունի՝ իր «Թեկնածուն» վէպով: Պրլտեան կը հաւաստիացնէ, թէ Որբունի հազուագիւտ գրողներէն է մեր գրականութեան, որ վէպի իր ըմբռնումը կը գրէ ու կը հիմնաւորէ տեսարանական սկզբունքներու վրայ: Ան ստոյգ ու անշեղ հետեւողութեամբ կը հեռանայ վէպի ընկալեալ կաղապարներէն ու հնարքներէն, խնդրական դարձնելով անոր դասական ըմբռնումը:

Աւելին, Պրլտեան կը շեշտէ՝ թէ «սփիւռքի մէջ, թէ Հայաստանի, վէպը չէ մարսած տակաւին Որբունիի արտադրութիւնը, չէ իւրացուցած, ներգրաւած գայն, այնպէս մը, որ դառնայ փոխանցելի, հաղորդելի ու խնդրական»: Ապա յաւակնոտ նախատինքով կը վճռէ՝ թէ մեր վիպագիրներուն մեծ մասը ընթացիկ պատմասաններ են, որ կը թափառին «գռեհիկ» գաղափարներու շուրջ, մինչ Որբունի՝ ըստ Պրլտեանի կը մնայ էականօրէն անշրջանցելի:

Ապա կ'ընդգծէ թէ «Թեկնածուն» անկիւնադարձ մըն է Որբունիի արտադրութեան մէջ: Անոր մէջ դէմ առ դէմ, վիպագրութեան արուեստը եւ աղէտը առճակատումի մէջ են, որ չի տանիր ընկրկումի, այլ նոր ստեղծումի: Կը վերարծարծէ աղէտին ծալքը, անոր էականութիւնը, քրքրելով հայոց յարաբերութիւնը բրտութեան հետ: Իսկ վէպին կրկնակ շահեկանութիւնը ստորագծելով, կը դրուատէ անոր «այժմէականութիւն»ն ու առանձնայատուկ դիրքը սփիւռքահայ գրականութեան մէջ:

Որբունիի վէպը կեանքի դասի կը ձգտի, ուր յաղթահարուած ըլլայ անձնասպանական քանդիչ արարքը:

Որբունի թրքասպանութիւնը լծորդելով անձնասպանութեան, քննութեան կ'ենթարկէ պատիժին ու պատժական արարքներուն տուն տուող «ենթագիտակցութեան» աշխարհը:

Վէպի սկզբունքը աղէտի բարձրացումին կը դիմէ:

* * *

Հատորին Ե. մասը՝ «Լեւոն Ծանթ եւ թատրոնի էութիւնը» կը սեւեռէ Շանթի թատերական տեսութիւնն ու ըմբռնումը թատրոնի էութեան: Այստեղ մեկնակէտ առնուած են ոչ թէ Շանթի թատերական երկերը, այլ թատրոնի վերաբերող այն ընդլայնումները, որ զետեղուած են թատերագրի քանի մը «գրաբանական» կոչուած ուսումնասիրութիւններուն մէջ:

Յատկանշական է, որ թատրոնի տեսարանութիւնը կը մնայ առ հասարակ՝ տակաւին ոչ միայն չքննարկուած, այլեւ արհամարհուած, դուրս՝ մեր գրականութեան պարունակէն:

Պրլտեան կը հաստատէ, թէ Լ. Շանթ թատերագիրն ու վիպասանը մեր հազուագիւտ գրողներէն է թատրոնի կալուածին մէջ, ապահովաբար միակը, որ իր գուտ «գեղարուեստական» կոչուած արտադրութեան

կողքին ունի դատողական «գրաբանական» ուսումնասիրություն մը, մտածման մակարդակ մը, որ յղացային իր որոշ բանուածքը ունի: Այդ թատրոնը կը նկատուի «Խորհրդապաշտ» եւ մեր քննադատները զայն կը հակադրեն Շիրվանզադէի իրապաշտութեան:

Անկասկած, Շանթի թատերական վերլուծումները չեն փայլիր «հան- ճարեղ» կայծկլտումներով, չեն ալ սակայն, այն չափուած, ձեւուած «գի- տականապէս» կաղապարուած մտածումներու սարուածքը, ուրկէ կիր- քը, դիրքորոշումը, անձնականը բացակայ ըլլան:

Շանթի «գրաբանական երկերը կու գան տեսականօրէն հիմնաւորել, համակարգել ու անձնաւորել վէպի, թատրոնի, բանաստեղծական ըմբռ- նումները: Ունին պայմանական հաշուեկշիռի մը հանգամանքը:

Թատրոնը գեղարուեստական այն բանահիւսութիւնն է, որուն նպա- տակը հոգեկան հաճոյք ու վայելք պատճառելն է: Հետեւաբար, գեղեցի- կին ծառայող այս գեղարուեստական սեռը բարդ արուեստ մըն է, քանի մը արուեստներու միաձոյլ գործակցութիւնը:

Շանթ թատրոնը կը տարրադադրէ երեք բաղադրիչ մասերու՝ բեմա- վարութիւն, դերակատարութիւն եւ բնագիր: Ու կը շեշտէ՝ թատրոնը իրրեւ մէկ ամբողջութիւն, ուր թատերական երկին կը գործակցին դե- րասանն ու բեմավարը, այս վերջինս իր բազմապիսի օժանդակներով:

Շանթ կը ձգտէր սահմանափակել խօսքին տեղը բեմին վրայ, որովհե- տեւ՝ նայուածք մը, դիմախաղ մը, կրնան պատկերել, մատնանշել ցան- կութիւն մը, մտածում մը, հոգեկան ապրում մը՝ աւելի տպաւորիչ եւ ընդհանրական կերպով՝ քան խօսքը: Հետեւաբար բեմական միջոցին մէջ տեսանելին է տիրող ու գերիշխող տարրը, իսկ խօսքը՝ լրացուցիչ տեսա- նելին, գերագոյն մէկ կերպը շարժումին:

Շանթի համար թատրոնի հրապոյրը կամքին հրապոյրն է, անիկա կը յարուցանէ զօրութեան զգացում: Այնտեղ էութեան հմայքն է որ կը բա- նի:

Ապա Պըլտեան կ'անդրադառնայ Օչականի թատերական արտադրու- թեան, որ կը բաղկանայ 15 թատերախաղէ:

Օչական ասոնցմէ ոմանք «Քնարախաղ» կը նկատէ: Անոնց յղացման մէջ բաժին ունի երաժշտութիւնը:

Եղեռնէն 22 տարիներ ետք, Պոլիսը կը ստեղծէր իր թատրոնը: Այդ ստեղծումը ընդառաջում մըն էր կարեւոր պէտքի մը. կու գար որոշ հանգանակէ մը: Աղէտին անմիջական ազդեցութեան ոլորտին մէջ, բե- մական խռովքը սրբազան պատրանք մըն էր՝ ստեղծելու հասարակաց գետինը:

Օչական եւ Զարեան՝ նախկին մեհենականներ, կը ձեռնարկէին դի- մակալել աղէտը: Վերականգնումի փորձ մըն էր, արուեստն ու աղէտը կամարելով իրարու, գրական վանք մը բարձրացնելով աղէտի իսկ մայ- րաքաղաքին մէջ, երկուքն ալ թատրոնի քննադատներ էին, բայց նոյն ատեն՝ թատերական գրութիւններ յօրինողներ:

Օչականի «Նոր պսակը» Բարձրավանքի առաջին թիւի հրատարակու-

թեան օրերուն, կը բեմադրուէր Պոլիս, որուն անդրադառնալով Զարեան կը գրէր «Նոր պսակ»ով հիմը կը դրուէր պոլսահայ թատրոնին, որ մինչեւ հիմա գոյութիւն չունէր: Իսկապէս, Օշականի ճիգը այդ ահաւոր պայմաններուն դէմ, հայկական ազգային թատրոն մը կերպարանելով՝ ինքնին սրտառուչ էր...: Ապա Զարեան կ'ըսէ. «Թատրոնը պէտք է լինի ցեղի սրտի ամենածածուկ յարերի հոյակապ թրթռացումը, ուր երգը խօսք է ու խօսքը՝ պար, ուր կեանքը լուսաւոր խորհրդածութիւն է եւ համատրոփ գործողութիւն»:

Ուրեմն ինքնատիպ թատրոնը յայտնարար է ստեղծման ուժի, զանցումը՝ գերութեան: Եւ զարմանալի չէ, որ Օշականի թատերախաղերուն մէջ դրուին հաւաքականութիւնը յուզող հարցեր, եւ տրուի կեանքը, միշտ որպէս իրարու բախող կիրքերու հանդէս:

* * *

Զ. եւ վերջին բաժինը՝ խորագրուած «Տպաւորապաշտ քննադատը», հատորին ամենաստուար բաժինը, Պրլտեան վերապահած է Օշականին, իրրեւ քննադատ անոր չխնդրականացուած համբաւին:

Գրականութեան եւ գիրքերու հետ Օշականի յարատեւ յարաբերութիւնը կը դրուի «քննադատութիւն» յղացքի ծիրին մէջ: Բայց արդեօ՞ք այդ մօտեցումը կարելի էր իրագործել այլակերպ ու տեղադրել այլ տեղ:

Պրլտեան անխոնջ նուիրումով հետամուտ է Օշականի գրութեան հիմերու քննութեան, մեկնելով այն տեսութենէն, որ Օշական իր հետ կը բերէ գրական պարզ ըմբռնումէ հիմնովին տարրեր «գրական բնագանցութիւն» մը:

Ըստ Պրլտեանի, Օշականի արտադրութիւնը վեր կը նկատուի որեւէ ձեռնհաս կամ խելահաս քննադատի չափանիշներու հասողութենէն: Ան կը պահէ իր արկածախնդրութիւնը, իր յանդգնութիւնը, անգիջող բրդտութիւնն ու անկախութիւնը հանրայայտ գեղագիտութիւններէն: Իր կատարելութեան կը բերէ ամբողջ արեւմտահայ գրականութիւնը, որուն վէպը կը գրէ, որովհետեւ անոր միակ վիպասանն է:

1914-ին «Մեհեան»ի հիմնադրութեամբ կը ստեղծուի վճռորոշ բեմ մը, հրատարակելու Քիւֆէճեանի «Հարթեմք»ներու շարքը, որ քննադատութեան արարքը կը նմանցնէ մրճահարումի, հարթումի, մաքրագործումի, կեղծ արժէքներու քանդումին ու ճշմարիտներու կոթողումին: Այս ծրագիրը կը պատկանէր «Մեհեան»ի գրական հանգանակին, որ կը թելադրէր «ինքնուրոյնութիւն եւ անձնականութիւն ձեւի մէջ», ու կը յայտարարէր՝ «Մեր գնահատումներուն մէջ պիտի մնանք բացարձակապէս անկախ ընկերային պայմաններուն ստրուկ որոշադրութիւններէն: Ոչ մէկ հոսանք, ոչ մէկ կուսակցութիւն, գռեհիկ կամ յաջողած՝ հաւատքի կշիռ չունին մեզի համար»:

«Մեհեան»ի հանգանակը իրրեւ հեռանկար ունի Հայ հոգին, որ կը մնայ պահուած՝ «ստրկութեան, անինքնութեան ետին: Պէտք է ազա-

տագրել զայն բոլոր կապանքներէն ու բռնութիւններէն այլազգի ազդեցութիւններու»:

Օչականի հետագայ արտադրութիւնը հաւատարիմ պիտի մնայ այս տարազին, ու տանի զայն իր լրումին:

Օչականի մէջ քննադատութիւնը մշակութային երեւոյթ մըն է, որ կը կապուի «արեան», ու՝ ցեղի հոգիին իր յղումով կը ստանայ ընդհանրական տարողութիւն: Յեղը՝ չափանիշ ու յարացոյց: Դատումը իր ճշմարտութիւնը կը գտնէ ցեղի իւրայատկութիւններու վերարտադրումով:

Օչական կը շեշտէ, թէ առանց նուազագոյն հմտութեան, գրական գործերու հետ անձնական շփումը կը դառնայ կամայական: Ասոր համար՝ «Անհուն հմտութիւնէ, կեանքի անհուն փորձառութիւնէ...» յետոյ, ան կը բաժնէ Համապատկերը «դատողներու հասարակաց փաղանգէն, ու իրենց կշիռներէն», շեշտելով նաեւ, որ գրականութիւնը գիտութիւն մըն է: «Զայն չենք սորվիր, կ'ապրինք: Այսինքն՝ գիտելիքներէն անդին է տպաւորապաշտ քննադատութիւնը. կը կարդանք գանոնք, կը տարուինք իրենց վերլուծական կիրքէն, պաշարին ապահով ճշդութիւնէն, թելադրած միջին, խորունկ, նուրբ ու խուսափուկ գգայութիւններէն: Բայց չենք սորվիր»: Այսինքն՝ գործերէն եկողը գիտելիք է, այլ տպաւորութիւն, որուն վրայ կը հիմնուի գրականութեան պատմութիւնը, ինչպէս՝ դատումը:

Օչական կը խօսէր նաեւ աշխատանքը դժուարացնող բազմատեսակ տագնապներու եւ «Համապատկեր»ի ծրագրին մեծութեան առջեւ ուժերու սպառումին մասին:

«Համապատկեր»ը քննադատական ձեռնարկ մըն է, այլ՝ դարու մը կեանքի (արուեստի ելած իր կերպարանքին մէջ) համապատկերը: Այս մեծածաւալ գործին յղացքը բազմազանութիւն մըն է՝ կենթադրէ, բերւած՝ ընդհանուր համադրութեան մը: Այստեղ հեղինակը չի գբաղիր կենսագրութեամբ, ոչ ալ մեծ գործերու փոքր պատմութեամբ: Ան գուտ գրականութեան պատմութիւնն է, այլ՝ վկայութիւն մը, հիմնուած՝ անձնական տպաւորութիւններու վրայ, ուր յստակօրէն կը հակադրուին դատաստաններն ու գնահատումները, ուր անձնական յարաբերութիւնները մարդոց հետ ունին վաւերագրական արժէք: Հեղինակին թիրախը «կեանքն» է: Կեանքի ետին խորհուրդը, որու նուաճումին կը ձգտի «Համապատկեր»ը եւ անկէ անդին՝ ինչ որ Օչական կը կոչէ՝ տպաւորապաշտ քննադատութիւն:

Բայց ի՞նչ է «վկայութիւն» յղացքին տարողութիւնը, որուն միջոցով Օչականի արտադրութիւնը կը հեռանայ քննադատութենէն եւ միեւնոյն ատեն կը խաղայ չափանիշի դեր: Վկայութիւնը արձանագրութիւնն է իրողութիւններէ բարձրացած հոգեխառնութեան եւ ապրումներու: Վկայութիւնը աւելի թրթռում է, քան՝ վերլուծում, յուզում, քան՝ դատում: Վկայութիւնը համարժէք է վաւերագրի, յուշագրի, կտակի, որոնք վիճակներ են ինքնատիպ, անփոխարինելի յայտնակերպումներ են:

Համապատկերի աշխատանքի մեծութիւնը կը թելադրէր սեղմել, ամփոփել, գեղջել, անդրադառնալ միայն հականին՝ «թուղթին յանձնել, աւա՞ղ, ոչ իսկ մոխիրը այդ կրակներուն...»: Ինչ կը վերաբերի կարգ մը անուններու բացակայութեան «Համապատկերէն», Օշական կ'ըսէ. «Իմ ուժերուս սպառումն է գլխաւոր ազդակը սա զանցումներուն»: Աւելի՛ն. այդ սպառումը արգիլեց ձեռնարկելու «Արեւելահայ գրականութեան լիակատար վերլուծում մը»:

Ուրեմն «Համապատկեր»ը կը ծնի սպառումէն ու կը ձգտի կեանքին: Արդեօք սա նշանը չէ՞՞ վիպագրին իսկ սպառումին, հարց կու տայ Պրյոտեան, որ վերջալոյս մը կը տեսնէ այնտեղ ու կը մեկնէ. «Եթէ նկատի առնուի՝ «Մնացորդաց»ի անաւարտութիւնը եւ անկէ ետք վիպական արտադրութեան դադարը «Կեանքին պէս»ը նորէն անաւարտ, մեր եզրակացութիւնը համոզիչ կը դառնայ: Այսինքն՝ այս սպառումը կը յղուի Օշականի «ենթակայական» կործանումին:

«Համապատկեր»ի ընդգրկած ժամանակաշրջանը՝ 1850-1915. Օշական կ'ըսէ. «Ես ապրեցայ իմ սերունդիս բոլոր զարհուրանքները եւ կը շարունակեմ ապրիլ սփիւռքի նսեմաստանը: Իմ գործիս մէջ չկայ էջ մը, որուն ետին իմ սիրտը յանձնառու չըլլայ: Անոնք իմս են, եղեր են, արեան ճամբով»:

Օշական անխոնջ ու յամառ ընթերցող մըն էր. ինք էր, որ կ'ըսէ. «Կարդալը, վերլուծումը, ստեղծելէն չի տարբերիր, ամէն անգամ որ հասարակաց ապրումներու հանքն է որ կ'իյնայ շահագործման...: Կարդալը ապրիլ է գրուածը, այսինքն՝ գրուածին անհունը բռնելու ճիգը, զայն վերապրելու փորձն է, որովհետեւ ամէն հեղինակ հասարակաց ապրումներու բիւրեղացում մըն է: Մինչ վերլուծելը՝ բռնկեցնել է երկրորդ անգամ ըլլալով մոխրացած պատնէշը, լուծարել ինչ որ լեզուական հնարք է եւ վերայայտնաբերել տուեալին մէջ պատահածը: «Համապատկեր»ին մէջ ատիկա կ'ենթադրէ Օշականի ամբողջ համակարգը:

Ուրեմն՝ «Համապատկեր»ը համագումարն է արեւմտահայ գրական ոճով մեզի հասած իրաւ, վաւերական, անփոխարինելի արժէքներու: Անիկա պատմութիւն է, որովհետեւ կը վկայէ, կը կենսագրէ, որովհետեւ կեանքը գրելով կը փորձէ հատել մահուան վտանգը: Այս մեկնակէտով՝ «Համապատկեր»ը ապրումներու հանդէս մըն է, ուր կը բեմականացուի ստեղծումի արկածախնդրութիւնը: Սա՝ Օշականի կողմէ կը կարդացուէր իրրեւ փնտռտուք մը, գնացք մը դէպի «խորհուրդը հայ հոգիին», ինչ որ անոր կու տայ ճանաչողական, ճշմարտութեան մը գրաւումին ձգտող տարողութիւն: Մասնաւոր վերլուծումը կը ձգտի «հոգեյատակներ» լոյսին բերելու, կիրքերուն թանձրութիւնը կտրել-անցնելու, երթալով մակերեսէն՝ խորքը: Կ'ենթադրեմ, որ «Համապատկեր»ը կը ձգտի ըլլալ տեսակ մը փրկարար խօսք, որ ժխտական բնագոյն ընդդէմ հաստատէր կեանքի եւ ստեղծումի սկզբունքը:

Արդարեւ, «Համապատկեր»ի արկածախնդրութիւնը ունի յարացոյց արժէք, հերոսութիւն մըն է, որ կը ձգտի հաղորդակցութեան: Նախ՝

գիրքը կ'ընծայուի «առաւելապէս... այն հասարակութեան, որ հազիւ թէ կ'այցուի գրելու փառասիրութենէն, ունենալով զօրաւոր համակրութիւն մը իր ժողովուրդին իմացական ճիգին, արժէքներուն, իր մշակոյթին»:

«Համապատկեր»ի շարքի աւարտին հեղինակը հարց կու տայ. «Ո՞վ պիտի գրէր վէպը Օշականի մը»: Պատասխանը ներյայտ է: Օշականն է որ պիտի գրէ-ապրի ինքզինք: Այս ինքնապատմութեան փորձի մուտքին Օշական կը յայտարարէ թէ իր վէպը քննադատութեան մը չափ յորդ է գաղափարներով եւ իր քննադատութիւնը ապրումներու հանդէս մըն է, մտքի երեւոյթ ըլլալէ խորշող մենագրութեամբ մը»:

Այսպիսով՝ ինքնավերլուծման, ինքնապրումի հատորով կ'աւարտէ «Համապատկեր»ը, գրողն ալ մտցնելով պատմութեան գրութեան մէջ:

* * *

500 էջերու մէջ համադրած, գինք յուզող ու խանդավառող չորս հեղինակներու գրական աւանդը հանգամանօրէն քննարկած այս պատկառելի աշխատասիրութեամբ չրաւարարուելով, լրացուցիչ 187 էջերու վրայ երկարող, յայտնութեան մը հետամուտ ռահվիրայի մը նախաձեռնութեամբ, Գ. Պըլտեան հատորի աւարտին ձեռնարկած է տեսարանական երկասիրութեան ընդարձակ ու սխրագին շրջագայութեան մը, յաւելեալ հզօրութիւն պարտադրելու իր ուսումնասիրած «ազգ ստեղծող» մեծերու էութեան:

Ինքնատիպ ոճով, յանդուգն փորձ մըն է սա, գուցէ ազատագրուելու՝ իր հոգին մրրկող հեղեղներէն, որոնց սպառումին համար ան պիտի չտատամսէր (Օշականի օրինակով) մտնելու «խորհուրդներու մեհեան»ը, շարունակելու անոր հիմնադիր հանգանակին աննախընթաց սխրագործութիւնը, մաքրագտելու կենսաւորը անկենդանէն ու՝ գրելու արուեստը բարձրացնելու պաշտամունքի պատուանդանին:

Պըլտեանի գնահատումով՝ ժամանակակից գրականութեան հոլովոյթը իրրեւ կենդանի, այսօր իրագործող կիրք ու տենդ ու մտածում կապ չունի քննադատութեան հետ: Երկու անջատ կալուածներ ըլլան կարծէք, նման խրամատին, որ կը բաժնէ ստեղծողները՝ մտածողներէն, զգացումը՝ մտքէն... Թէեւ տեսութիւն/ստեղծում զոյգին մասերը կը սնանին իրարմէ, գիրար հերքող գործօններ չեն:

Ապա, կ'աւելցնէ թէ հայ գրականութիւնը ներկայիս գուրկ է ընդհանրապէս ժամանակակից արտադրութիւնները ընկալելու, ներառելու կամ վերլուծելու միջոցներէն: Այս հաստատումը նկատի ունի ոչ միայն սփիւռքը, այլեւ Հայաստանը ու շատ երկրացիի «Քննադատական տարեգիրք»ի մը կարճատեւ հրատարակութիւնը (որմէ լոյս տեսան երեք հատորներ), որ եւ բան չփոխեց կացութենէն: Աւելին՝ ան կը շեշտէ՝ թէ հայ գրականութիւնը գուրկ է տակաւին մեկնաբանող գրական քննադատութենէ մը, ու կը շարունակէ ծիծաղելիօրէն «գիտական» մեթոտը,

կամ ալ «տպաւորապաշտութիւնը», առանց անդրադառնալու ժամանակակիցի յայտնութեան: Քննադատութեան դատողական եզրը արարքին՝ կը շարունակէ ընթանալ աւանդական ուղիներէն, մինչդեռ մեկնաբանական եզրը ենթակայ է տեւական բարեշրջումի մը:

Պըլտեան կը կարեւորէ վերլուծական հանդէսի մը հրապարակումը, սփիւռքի գրականութեան համար պատրաստելու իմացական գետին՝ «Տեսարանական աշխատանքներ» դարձուածքով: Ան նկատի ունի քննադատութեան տեսութիւնը, անոր մեթոտներու, կիրարկման, եղանակներու ըմբռնումները: Իր ակնարկութիւնը կ'երթայ «Կաւմ» հանդէս վերլուծականին, իր չորս թիւերով (Փարիզ 1980-86), որ Պըլտեանի հաւաստումով՝ աննախընթաց երեւոյթ էր նաեւ սփիւռքի մէջ, ապա մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Ըստ հեղինակին, գրական-քննադատութեան մը տեսաբանութիւնը՝ գրական տեսութիւն մը չէ: Գրական տեսութիւնը արդիւնք է կիրարական որոնումներու եւ կը հիմնուի գրական երկերու փորձին վրայ, հանգանակ մըն է անիկա, յայտարարութիւն մը... մինչդեռ քննադատութեան մը տեսաբանութիւնը՝ վերացականացման աւելի բարդ մակարդակ մը կ'ենթադրէ:

«Գրական քննադատութիւն» յղացքը ունի երկու մակարդակ. ա. գրական երկերու քննութիւնը իբրեւ գրադատութիւն, որ ի գործ կը դնէ գրական չափանիշներու համակարգ մը, բ. գրական երկերու քննութիւնը իբրեւ գրական առարկայի ուսումնասիրութիւն, մեկնաբանութիւն, պատմութիւն: Խորքին մէջ՝ բ. տեսակէտը բանասիրութիւնն է, հետամուտ «առարկայականին» գիտելիքներու, ապացոյցներու վրայ հիմնուած հաստատումներու, որոնք կը զանցեն ենթակայական մեկնաբանութիւնը:

Գրական քննադատութիւնը գրական երկերու հետ յարաբերութիւն մըն է, որ կը մեկնաբանէ, կը յարուցանէ ըմբռնումի, ճանաչումի, նշանակութեան, իմաստի հարցեր: Ուրեմն մեկնողական արարքը կը կազմէ գրական քննադատութեան գրահը:

Ապա կը խօսի տեսաբանական գիտակցութեան մասին, որ կ'ապրի գրական երկերով, որոնք միշտ անծանօթ ու պեղելի դաշտ մը են իրեն համար:

Ու կ'անդրադառնայ գրական երկի ընթերցումին, զայն որակելով բարդացման հոլովոյթ մը, որ կը ձգտի հետախուզել երկերու մէջ պահուած «գրական առասպելները»: Ուրեմն ընթերցողական մտածումը հասարակաց յայտարարն է այն առընչութիւններուն, որոնց ընդմէջէն նշանակութիւններ կը կազմաւորուին: Տակաւին, ընթերցումը կարելի կը դառնայ իբրեւ բարդացման հոլովոյթ, երբ կը կազմակերպէ հարցադրութիւն մը երկին հետ ու մէջ: Հարցեր տեսնել գրական երկի մը մէջ, հարցադրութիւններ ստեղծել գրական երկին հետ, ահա այն նուազագոյնը, որ չ'ըներ աւանդական քննադատութիւնը: Ուրեմն, հարցադրումը գրական երկի մը ճանաչման ամէնէն ուժական, գործունեայ գոր-

ծօնն է: Ընթերցող/գրական երկ յարարերութեան մէջ հարցադրումը կը դառնայ ընկալման մէկ ձեւաւորումը, ընթերցումին ճակատագիրն իսկ որոշողը: Ընթերցողը հարկին տակն է երբեմն գուտ բանասիրական աշխատանք ընելու, քննել բնագիրները, բռնել վրիպակը, ճշդորոշել գրութիւններու ժամանակագրութիւնը: Ընթերցումը դժուար թէ կարենայ չըջանցել հաստատ ու անսխալ կռուաններ ունենալու պարտադրանքը: Օրինակ, երբ ընթերցողը հարցադրէ ի՞նչ է ի վերջոյ Եղիայի հիւանդութիւնը, ի՞նչ կապ ունի ատիկա այլագան ծածկանուններու գործադրութեան հետ: Եւ կը ծագի միւս հարցը՝ կրնա՞նք Եղիայի պարագային խօսիլ գրական «գործ» յղացքի մասին, ի՞նչ կը մտածէ Եղիա այս ուղղութեամբ, ի՞նչ է իրեն համար դրելը:

Երկրորդ օրինակ մը՝ Սայաթ Նովան, որուն կեանքը լուսաւորող արխիւային բաւական աշխատասիրութիւններ հաւաքուած են: Բայց՝ Պրլտեան նկատել կու տայ երեւոյթներ, որոնք վրիպած ըլլալ կը թուին ամէնէն ուշադիր ուսումնասիրութեանց մէջէն: Առնենք Սայաթ Նովայի սէրը, որուն շուրջ մեկնաբաններ ինչե՛ր չեն գրած: Արդ՝ բազմաթիւ քերթուածներ կ'ուղղուին երկդիմի դէմքի մը, որ անպայման կնոջ մը դէմքը չէ: Աւելին. ինչպէ՞ս կարելի է աշուղի մը բազմամշակոյթ արտադրութեան իրողութիւնը հասկնալ, առանց բաղդատական գրականութեան ծիրին մէջ մտնելու, երբ աշուղը գրած է իր տաղարանը կովկասեան երեք լեզուներով:

Քննադատ ընթերցողը պարտի կիրարկել այլութեան սկզբունք մը:

* * *

Վերջին օրինակ մը՝ Գրիգոր Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան»-ի պարագան: Հազարամեայ գիրք մըն է, որ դարերով առիթն եղած է այլազան հին եւ նոր մեկնաբանական եւ նոյնքան տարբեր թարգմանութեանց: Նարեկեան աւանդութեան մը քննութիւնը նոյնքան շահեկան է, որքան Մատեանին ընթերցումը: Կը գրեն մարդիկ Նարեկացիի աշխարհահայեացքին, մարմնի ու հոգիի պայքարին, երկին «վերածննդական» հանգամանքին մասին: «Մատեանը» ուղղուած է Աստուծոյ, բայց ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս գրական քննադատութիւնը իր ուշադրութիւնը չի սեւեռեր այս խօսքին, որ կը խօսի Աստուծոյ: Եւ կը ծագի հարցումը՝ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ անիկա, որո՞նք են անոր ըլլալու կերպերը, ի՞նչ է լեզուի ըմբռնումը Ժ-ԺԱ. դարու մեր վարդապետին, որ մտահոգ չէր որեւէ գեղարուեստական երկի համար անհրաժեշտ թուացող յառաջխաղացքի սկզբունքով: Ընթերցումը կ'ընթանայ որոշ չափով գրութեան հակառակ ուղղութեամբ, կը մեկնի անոր բացայայտութենէն դէպի խորութիւնը, որ երկին մէջ է ամէն տեղ:

Ահա տարբեր ժամանակներու գրողներ, տարբեր գեղագիտական ոլորտներէ: Անոնց ընթերցումը նկատի կ'առնէ պայմանական հանգամանքներ, սակայն ընթերցումը ղեկավարող սկզբունքները կը բանին

նույն կերպով: Մատենագրութիւնն եւ արդի գրականութիւնն չեն կրնար
ենթարկուիլ հիմնովին տարբեր մօտեցումներու:

Ներկայ գեղարուեստական ամէն երկի մէջ, մարդկային փորձառու-
թիւնն մը կը կերպարանաւորուի ու կը խօսի, ինչ որ կը կոչուի պատկե-
րային կամ գեղարուեստական մտածողութիւն: Գրական երկը այդ
մտածումին արտագրութիւնը չէ, այլ այդ մտածումն է, որ կը գոյաւոր-
ւի երկով: Այնտեղ գաղափարական-գեղագիտական յստակ ուղենիշե-
րու, գրական չափանիշերու պահեստը՝ ներկայիս դարձած է ամբողջո-
վին խնդրական, ապաշտմէ, ու գեղարուեստական գնահատումի հարցը,
որ կը կազմէ քննադատութեան հիմնական եզրերէն մէկը, չի հիմնուիր
«առարկայական» չափանիշներու վրայ:

Ընթերցումը՝ գրական երկերուն մօտենալու վերլուծական կերպ մըն
է, որ կ'ապահովէ ինքն իրեն համար ստեղծարար հանգամանք մը, որով-
հետեւ կը բանի տարբերութեան տրամաբանութեան մը մէջ:

Ընթերցողական մտածումը գրական երկին մէջ կը գտնէ անակնկալն
ու անստգիւտը, որմէ կը սնանի: Այս ձեւով ան կը մասնակցի երկի լինե-
լութեան: Հոս է թերեւս ո՛չ միայն երկի մշտական մեկնաբանելիութեան
առեղծուածը, առքն ու հմայքը, այլեւ ամէն ընթերցումի անաւարտե-
լիութեան հիմերէն մէկը:

Ապա հեղինակը նկատել կու տայ, որ մշակութային կայուածները
իրարմէ բոլորովին անջատ միաւորներ չեն, բայց թէ անոնք ունին գոր-
ծարկման, զարգացման ուրոյն եղանակներ, ինչ որ գրական քննադա-
տութեան կ'ընձեռէ ազատագրման հնարաւորութիւններ: Բայց կը շեշ-
տէ, թէ մեր քննադատութիւնը կը մնայ հակակշռին տակ գաղափարա-
կան հզօր ճնշումի:

Ու կրկին կ'անդրադառնայ 1914ի «Մեհեան» հանդէսին, որուն խմբա-
գիրները իրենց հանգանակին մէջ կ'աղաղակէին «Ջուտ գրականու-
թիւնը հեռու պահել քաղաքականութենէն եւ լրագրութենէն»: Պըլտե-
եան կ'առաջարկէ՝ «Ջուտ գրականութիւնը» կարելի է փոխարինել
«Ջուտ գրական քննադատութիւնը»ով եւ «Մեհեան»ի բանաձեւը կը
մնայ լիովին ի գօրու եւ դեռ իրագործելի:

Առանց քննադատութեան, ազգ մը գուրկ է բանականութենէ:

Քննադատութեան շնորհիւ գրական երկը կը դառնայ անջատ ու ան-
կախ մտածումի ատաղձ:

Բայց՝

Զի բաւեր ըլլալ յանդուգն քննադատ, անհրաժեշտ է նաեւ յանդուգն
խմբագիր...:

ՎԱՀԻ ՄԱԼՃԵԱՆ

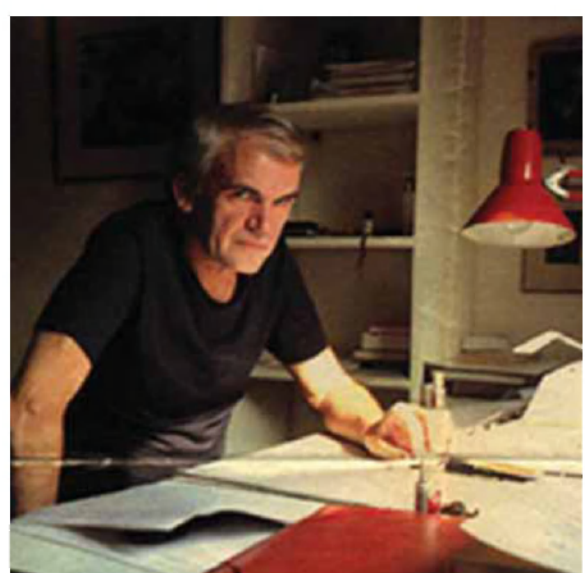
19 Հոկտեմբեր, 2009

Պէյրութ

ԷՋ ՄԸ՝
ՄԻԼԱՆ
ՔՈՒՆՏԵՐԱՅ
Ի
«ՀԱՆԴԻՊՈՒ
Մ ՄԸ»
ԳԻՐՔԵՆ*

ՄԱՅԸ ԵՒ ԹՐԱԼԱԼԱՆ
(Լուի-Ֆերտինան Սելին.
«Դդեակե մը միւսը»)**

«Դդեակե մը միւսը», պատմու-
թիւնը էգ շան մը, ան կու գայ Դանիոյ
սառցային գօտիներէն ուր վարժուած
էր անտառներուն մէջ երկարատեւ
փախուստներու: Երբ ան Ֆրանսա
կու գայ Սելինի հետ, վերջ կը գտնեն
փախուստները անտառներու մէջ: Յե-
տոյ, օր մըն ալ, խլիրդը...

«... Կ'ուզէի գինք պառկեցնել յար-
դի վրայ... լուսարացէն անմիջապէս
վերջ... չէր ուզեր որ գինք պառկեցնէի
այդպէս... Հուզեց ... կ'ուզէր այլ տեղ
ըլլայ... տան ամէնէն ցուրտ կողմը եւ
խիճերու վրայ... երկարեցաւ սիրուն
ձեւով... եւ սկսաւ հռնդալ... վերջա-

ւորութիւնն էր... ինծի ըսած էին, բայց չէի հաւատար... բայց այդ ճիշդ էր, ան կը
գտնուէր յուշի ուղղութեան վրայ, ուրկէ որ եկած էր, Հիւսիսէն, Դանիայէն, դունչը դէ-
պի հիւսիս, հիւսիս դարձած... շունը ձեւով մը հաւատարիմ, հաւատարիմ այն անտա-
ռակներուն ուր կը փախչէր, Քորսոր, հոն վերը... հաւատարիմ նաեւ սոսկալի կեան-
քին... Մէօտոնի անտառները ոչինչ կ'ըսէին իրեն... մեռաւ երկու... երեք հռնդիւնով, օ՛,
փափկանկատ... առանց երբեք տրտնջալու... այսպէս ըսած... եւ իրապէս գեղեցիկ դիր-
քով, թափով սլացքի մէջ կարծէք, փախուստի մէջ... բայց կողքի վրայ, տապալած, վեր-
ջացած... քիթը դէպի իր փախուստի անտառները, հոն վերը ուրկէ ինք կու գար, ուր տա-
ռապած էր... Աստուած գիտէ:

«Օ՛, ես քանիցս տեսած եմ հոգեվարքներ... հոս... այլուր... ամէնուրեք, բայց ոչ այս-
քա՛ն գեղեցիկ, փափկանկատ... հաւատարիմ... ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի
պարագային թրալալան*** է... մարդը միշտ այդուհանդերձ բեմի վրայ է... ամէնէն
պարզը...»

«Ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի պարագային թրալալանէ...: Ի՛նչ խօսք: Եւ՛
«մարդը միշտ այդուհանդերձ բեմի վրայ է»... Ո՞վ չի յիշեր մեռելական կատակերգու-

Թիւնը հռչակաւոր «վերջին խօսքերուն»՝ արտասանուած մահուան անկողնին մէջ: Այսպէս է, նոյնիսկ հռչակաւոր, մարդը միշտ բեմի վրայ է: Եւ նոյնիսկ ամենէն պարզը, ամէնէն քիչ ցուցամոյլիկը, քանի որ միշտ ալ ճիշդ է՝ որ մարդ ինքզինք կը դնէ բեմի վրայ: Եթէ ինքզինք չդնէ հոն, զինք հոն կը դնեն: Իր մարդու ճակատագիրն է այդ:

Եւ Թրալալան: Մահը միշտ ապրուած է որպէս հերոսական բան մը, որպէս աւարտը թատերական երկի մը, որպէս պայքարի մը եզրայանգումը: Թերթի մը մէջ կը կարդամ. քաղաքի մը մէջ հագարաւոր կարմիր փուչիկներ կը դրկեն երկինք՝ ի յարգանս սիտայէ մեռածներու: Կանգ կ'առնեմ այս «ի յարգանս»ի վրայ: Յիշողութեան, յուշի, տխրութեան եւ վշտակցութեան որպէս արտայայտութիւն, այո՛, պիտի հասկնայի: Բայց ի յարգանս: Հիւանդութեան մէջ կա՞յ տօնախմբելիք, հիանալի բան մը: Մահը արժանի՞ք մըն է: Բայց այդպէս է, եւ Սելին այդ գիտէր. «...ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի պարագային՝ Թրալալան է»:

Սելինի սերունդէն բազմաթիւ մեծ գրողներ, իրեն պէս ճանչած են մահուան, պատերազմի, սարսափի, տանջանքի, արտաքսման փորձառութիւնը: Բայց այս սարսափելի փորձառութիւնները, անոնք ապրած են սահմանի միւս կողմը. արդարներու, ապագայ յաղթականներու կամ անարդարութիւն կրած լուսապսակ ունեցող զոհերու կողմը, կարճ՝ փառքի կողմը: **«Թրալալան»**, այս ինքնագոհութիւնը որ կ'ուզէ ինքզինք ցուցադրել այնքան բնականութեամբ ներկայ էր իրենց վարուելակերպին մէջ, որ անոնք չէին կրնար գայն տեսնել եւ դատել: Բայց Սելին քսան տարի գտնուած էր դատապարտուածներու եւ արհամարհուածներու շարքին, Պատմութեան աղբամանին մէջ, յանցագործ՝ յանցագործներու շարքին: Իր շուրջ բոլորը լռութեան դատապարտուած էին, ինք եղաւ միակը որ արձագանգեց այդ արտակարգ փորձառութեան. փորձառութիւնը կեանքի մը՝ որմէ ամբողջովին խլած էին **Թրալալան**:

Այս փորձառութիւնը իրեն թոյլ տուած է տեսնել ունայնութիւնը ոչ որպէս թերութիւն մը, այլ որպէս մարդու գոյութեան մաս կազմող որակ, որ զինք բնաւ չի լքեր, ոչ իսկ հոգեվարքի պահուն, եւ այս մարդկային **Թրալալան**, զոր կարելի է արմատախիլ ընել, իրեն թոյլ տուաւ տեսնել շան մը վսեմ մահը:

ՍԵԼԻՆ, «Հանդիպում մը», էջ 36-38
Հայացուց՝ Յ.Պ.

.....

ԵՐԼՆՈՔԻԳՐՈՒԹԻՒՆ:

*Une rencontre, Milan Kundera, Ed. Gallimard, 2009, 204 p.

Միլան Բունտերա ծնած է 1 Ապրիլ 1929ին, Պոնո, Չեխոսլավաքիա, այժմ՝ Չեխիա: Կը գրէ չեխերէն եւ ֆրանսերէն: Ստացած է բազմաթիւ գրական մրցանակներ: 2001ին՝ ֆրանսական Ակադեմիայի Գրական Մեծ Մրցանակը իր գրական ամբողջ վաստակին համար: Յաճախ յիշուած է Նոպելեան գրական մրցանակի թեկնածուներու շարքին:

** Սելին (1894-1961): Քսաներորդ դարու ֆրանսացի մեծագոյն գրողներէն մին է եւ ամէնէն աւելի օտար լեզուներով թարգմանուածներէն: Իր մտածումը կը յատկանշուի ոչնչապաշտական, դիւցազներգական, հերոսական եւ կատակերգական երանգով: Վիճալարոյց է կարգ մը հակասեմական էջերու պատճառով: Կ'ատէ արդի աշխարհը:

*** Բացազանչութեան պէս բառ: Հասկնալ որպէս ցուցադրական իրարանցում:

ԹՈՐԻԿԵԱՆ – ԹԱՍԼԱՔԵԱՆ՝ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԱՃՈՒՄԸ

Դոկտ. Էտի Թորիկեան

Արտերկրի հայութիւնը միշտ ալ իր ներդրումը ունեցած է իր ապրած երկրի ազգային մշակոյթի զարգացման եւ տարածման մէջ: Քիչ չէ թիւր անհատականութեան տէր այն արւեստագէտներուն, որոնք օտար մշակոյթի մէջ աւելի մեծ ներդրում ունեցած են, քան տեղւոյն հայ համայնքայինին: Ոմանք նոյնիսկ ժամանակի վատնում համարած են իրենց ներուժը սոսկ հայապահպան առաքելութեան մը հետ կապելը, եւ, իրենց տեսակէտէն, արդարօրէն արարած են օտար շրջանակներու մէջ, սակայն իրենց սեփական յաջողութիւններով ինքնաբերաբար միշտ ալ նպաստած են հայոց ընդհանրական նպատակներուն, մինչ ուրիշներ, ժամավաճառութիւն իսկ կը համարեն հայ մշակոյթի անդաստանէն դուրս որեւէ դործունէ-

ութիւն, ինչքան ալ հրապուրիչ ու շահաւէտ ըլլան օտար միջավայրին հնարաւորութիւններն ու անոնց բերելիք համբաւն ու նիւթական բարիքները:

Սփիւռքահայ կեանքին մէջ քիչ չէ թիւր նաեւ այսպիսիներուն:

Կայ նաեւ ոսկէ միջինը գտնող (առնուազն փնտռող) արուեստագէտներու խումբ մը, որ օտար շրջանակներու մէջ յաջողութիւններու հասնելով, յանձնառու է նաեւ հայ կեանքին մէջ իր՝ մերթ ի միջի այլոց, մերթ ալ նշանակալից ներդրումը ունենալուն:

Առնենք պարագան լիբանանահայ գաղութին, ուր մշակութային մեր ժառանգութիւնը, որ կը նիրհէ հայ մամուլի թէ՛ զանազան արխիւներու մէջ, դեռ պէտք է ի մի բերուի եւ պատմութեան համար ուսումնասիրուի եւ արժեւորուի: Յատուկ ուսումնասիրութեան եւ գնահատութեան խնդիր է յատկապէս Լիբանանի արաբական մշակոյթին մէջ հայոց բերած եւ երբեմն նոյնիսկ ամբողջական պատկեր ու կշիռ պարզող անգնահատելի ներդրումը: Օրինակ, ծանօթ ըլլալով հանրայայտ Րահպանի եղբայրներուն երաժշտական ասպարէզին մէջ Ալեքսան Մնակեանի եւ Պօղոս Ճէլալեանի ներդաշնակման թէ՛ նուագազրական շատ լայն վաստակին, իսկ առաջինի պարագային՝ նոյնիսկ բեմական-կատարողական ներդրումին, միշտ ալ մտածած եմ, թէ՛ եթէ առաջիններուն թողօնէն դուրս բերենք վերջիններուն կատարածը, ի՞նչ կը մնայ ամանին մէջ...: Նոյն կամ նոյնանման պարագաներ շատ

կան վստահաբար արտերկրի հայտնության հանրային կեանքին մէջ, սակայն, այսօր կ'ուզեմ անդրադառնալ լիբանանեան իրականութեան մէջ վերջին քանի մը տարիներուն իւրապատուկ երեւոյթ պարզած, երաժշտագէտ դուկտ. Եդուարդ Թորիկեանի արաբական երգերու խմբերգագրութեան առանձնայատկութիւններուն, որոնք յարաճուն յաջողութեամբ կը կատարուին եւ կը տարածուին առաւելաբար խմբավար Պարգեւ Թասլաքեանի ՖԱՅՀԱ երգչախումբին, ինչպէս նաեւ երբեմն ալ Սուրիոյ, Յորդանանի եւ Թունէզի Պետական երգչախումբերու կողմէ:

Պարգեւ Թասլաքեան

Իր երաժշտական աւանդական եւ միաձայնային (մոնոթիք) երաժշտական լեզուին, ձեւին, բնոյթին, ոճին թէ զգացական ներաշխարհին բերումով, արաբական երգը առաջին ականարկով անհնարին կամ անիմաստ կը թուի բազմաձայն խմբերգաւորումի ենթարկելը: Այս շատ բնական եւ օրինաչափ յատկութիւններէն մէկն է արաբական երաժշտութեան, որ ոչ միայն իր քառորդ ձայներու համակարգէն կը բխի, այլեւ արաբերէն լեզուին շարք մը կոկորդային հնչիւններուն պատճառած դժուարութիւններէն: Ուրեմն պէտք է անյապաղ յայտնել, որ որեւէ մշակող երաժիշտի համար դժուարագոյն խնդիր է բազմաձայնել արաբական (եւ ոչ թէ արաբերէն - ամէն արաբերէն երգ դեռ անպայմանօրէն արաբական չէ) երգ: Նոյնիսկ ականաւոր ու ակադեմական երաժիշտներու ստուար խումբ մըն ալ կայ, որ սկզբունքային կերպով դէմ է արաբական երգին բազմաձայնումին: Մեր անդաստանէն ներս ալ մեզի ծանօթ է Կոմիտասի եւ իր նախորդներ՝ Քրիստափոր Կարա Մուրզայի ու Մակար Եկմալեանի կրած անհուն տառապանքը՝ հայ ժողովրդական թէ հոգեւոր երգերու շտեմարանին բազմաձայն խմբերգաւորումին պատճառով (օրինակ, Աստուած մէկ էր եւ հետեւաբար պատարագը միայն միաձայն պէտք էր երգուէր)...

Այս իմաստով մեծ յանդգնութիւն եւ հմտութիւն կը պահանջէ արաբական երգերու բազմաձայն երգչախմբային մշակումի նախաձեռնութիւնը, որ բարձր վարպետութեամբ կատարած է եւ կը շարունակէ կատարել Եդուարդ Թորիկեան: Ան ոչ միայն կը յենի սովորական բազմաձայնութեան դասագրքային կանոններուն, այլեւ լաւապէս սերտած ըլլալով արաբական երաժշտութեան ոճական առանձնայատկութիւնները, ստեղծագործ շունչով եւ արհեստավարժ մօտեցումով կը կատարէ իր աշխատանքը: Թէեւ աշխատանքին ընդհանուր ծաւալին մէջ թերեւս երգերուն միօրինակութենէն իսկ եկող ոճական կրկնութիւններու կը հանդիպի ամբողջ շարքը յաջորդաբար եւ միաժամանակ լսող ունկնդիրը, սակայն իւրաքանչիւր խմբերգ առանձինն գեղարուեստական արժէքի հասցուած է իր մշակման ու ներդաշնակման գունեղ, հիւթեղ, անակնկալ շեղումներով ու արտայայտման հնարքներով լեցուն հնչեղութեամբ: Հոս տեղը չէ իւրաքանչիւր երգ առան-

ԱՅՍԹԶ ԾՃՊԱՉԵԱՑԾՊՊՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՉԵԵՉԾՊՊՈՒՆՆԵՐԻ ՊԵՆՏԱՑԻՆՆԵՐԻ

ձինն քննութեան ենթարկելու, բան մը, որ մեզ կը տանի դէպի նեղ մասնագիտական ոլորտներ, սակայն անվարան կարելի է ըսել, որ Նդլարդ Թորիկեան մեծաւ մասամբ յաջողած է իր մշակած երգերը չդատարկել իրենց ազգային պարունակէն, պատկանելութենէն, անհատականութենէն, շունչէն, մէկ խօսքով՝ արաբականութենէն, պահելով ա-

նոնց ազգային ինքնատիպ նկարագիրն ու դիմագիծը:

Պէտք է ընդգծել նաեւ, որ առհասարակ քիչ կը գտնենք արաբական բազմաձայն խմբերգներ ո՛չ միայն Լիբանանի, այլեւ նոյնիսկ արաբական զանազան երկիրներու մէջ: Քիչ են նաեւ արաբական արհեստավարժ կամ նոյնիսկ կէս արհեստավարժ երգչախումբերը: Այս առիթով տեղին է յիշատակել տարիներ առաջ Բարսեղ Կանաչեանի կատարած աշխատանքը, որ թէեւ չունի արաբականութեան մէջ մնալու Թորիկեանի ոճական հարազատութիւնը, խմբերգային ժամանակակից նորարարութիւնը եւ ստեղծագործ թռիչքը, սակայն այն օրերուն ուշագրաւ նորամոծութիւն էր արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ եւ լաւ ընդունելութեան արժանացած՝ անդրանիկ փորձարկում մը: Ժամանակի թաւալումին եւ երաժշտական կեանքի արհեստավարժ նոր մօտեցումներու լոյսին տակ, Թորիկեան մեծ ուստում մը կը կատարէ այս մարզէն ներս, առաջատար ըլլալով ամբողջ արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ: Կարելի է պարզապէս հաստատել, որ այն ինչ որ աւելի քան հարիւրամեակ մը առաջ հայ երաժիշտներ հայ իրականութեան մէջ կատարեցին, հաջագգի երաժիշտը կը կատարէ ա՛յս օրերուն արաբական աշխարհին մէջ: Ա՛յս է նաեւ գլխաւոր արժանիքն ու գրաւականը Թորիկեանի ժամանակակից վաստակին: Հետեւաբար, հռետորական այս հարցումը, որ արդեօ՞ք Նդլարդ Թորիկեան արաբական խմբերգագրութեան ջահակիրն է, կրնայ շատերու մօտ երկմտում կամ տարակուսանք յառաջացնել, սակայն լուրջ երաժշտագէտներ, կատարուած աշխատանքին բնոյթին, քանակին, որակին ու կշիռին ի տես, անպայմանօրէն դժուարանք կուլեամբ պիտի ժպտին: Յամենայն դէպս, ժամանակն է նման հարցադրումներուն գլխաւոր դատաւորն ու ամէնէն վերջին խօսքը ըսողը: Կ'ապրինք, կը տեսնենք:

Աւելի քան քառասուն խմբերգներու մշակումները կրնային չկատարուիլ, չտարածուիլ, կամ ալ գուրկ ըլլալ կենդանի լսողութեամբ վերատեսութեան ենթարկումի եւ

յղկումի կարեւոր ազդակէն, եւ դեռ աւելին, կրնային զանոնք մշակողին դարակին մէջ մնալու դատապարտուիլ, եթէ անոնց լաւագոյն կատարողն ու տարածողը չըլլար նոյնպէս լիբանանահայ խմբավար Պարգեւ Թասլաքեանը, որ իբրեւ անդրանիկ եւ գլխաւոր կատարողը Թորիկեանի մշակումներուն, Թրիփուլիի մէջ իր ստեղծած ՖԱՅՀԱ երգչախումբով ո՛չ միայն Լիբանանի մէջ կը կատարէ զանոնք, այլեւ շատ աշխոյժ ընթացքով եւ աշխարհագրական շատ լայն ընդգրկումով տարածելով զանոնք, իր անուան շուրջ կը հիւսէ արդար հռչակ մը, որ տարիներու յամառ ու յարատեւ տքնանքով ձեռք բերուած է:

ՖԱՅՀԱ երգչախումբը ինքնին առանձին եւ իւրայատուկ երեւոյթ է արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ, ուր երգչախմբային աւանդութիւններ եւ որակաւոր խումբեր գրեթէ չկային: Հիմա ալ դժուարութեամբ կը գտնուի համերգէ համերգ ինքզինք կատարելագործող ու հնչեղանգային նրբութիւններ արտայայտող արաբներէ բաղկացած երգչախումբ մը: Շնորհիւ Պարգեւ Թասլաքեանի անդուլ աշխատանքին, ՖԱՅՀԱ հասած է արդէն իր կարողականութեան գագաթնակէտին եւ արդարօրէն վերածուած է Լիբանանի մշակոյթը օտար միջավայրի մէջ ինքնատիպ եւ վստահելի ներկայացուցիչի մը, որ, նաեւ կազմուած ըլլալով արաբական երաժշտարուեստը բնականօրէն ճիշդ զգացող ու հնչող լիբանանցի արաբ երիտասարդ երգողներէ, լաւագոյն մեկնաբանն է Թորիկեանի մշակումներուն:

Ահաւասիկ, յանձինս Եղուարդ Թորիկեանի եւ Պարգեւ Թասլաքեանի, դէմ յանդիման կը գտնուինք արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ արդէն իսկ վիթխարի ու արգասաւոր աշխատանք իրագործած հայ երաժիշտներու, որոնք լի են ստեղծագործական կորովով ու նորանոր նուաճումներու խոստումը կող տան:

Եղուարդ Թորիկեանի ստեղծած արաբական խմբերգային գրականութիւնը արժանի է մէկ երդիքի տակ համախմբումի եւ հրատարակութեան, որով առիթ կը տրուի ո՛չ միայն անոր տարածումին, այլեւ անգամ մը եւս կ'ընդգծուին հայութեան անառարկելի ու բարձրարուեստ ներդրումն ու ներկայութիւնը՝ լիբանանեան մշակութային իրականութեան մէջ:

ԶԱՔԱՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆ

ԿԱՐԴԱԼ՝

Ժամանակակից Գրողներու Ներկայացումներ

Նանսի Ակապեան

«Կարդար» գրական երեկոները ծնունդ առին 2002ին, Նիւ Եորքարնակ Նանսի Ակապեանի ջանքերով: Պոսթըն ծնած եւ աշխարհ թափառած այս հեղինակը ջանք ու ճիգ չխնայեց, որպէսզի կարենայ իրագործել իր մտասեւեռումներէն մէկը, այն, որ հայ ծագումով գրողներ իրենց գործերը բեմի վրայ կարդան:

Եռամսեայ հանդիպումները տեղի կ'ունենան Նիւ Եորքի բանաստեղծութեան գանազան ակումբներու մէջ, ուր մեծ թիւով հայեր եւ գրող-բրոց հայասէրներ կը հաւաքուին ունկնդրելու գրողներն ու իրենց գործերը:

Առաջին օրէն Ակապեան կրցաւ ամերիկահայ գաղութի յատկանշական դէմքերէն քանի մը հոգի հրաւիրել, ինչպէս՝ Նանսի Գրիգորեան («Զապէլ»ի հեղինակը), բանաստեղծներ՝ Ալէն Սեմերճեան, Կրէկորի Ճանիքեան, Շուշան Աւագեան, Լոյս Գունտաքճեան, Տիանա Տէր Յովհաննէսեան, Էյմի Ուզունեան, վիպասաններ՝ Միշելին Ահարոնեան

Մարքամ, Արթուր Նէրսէսեան եւ ուրիշներ:

Հանդիպումները միշտ հետաքրքրական են եւ սրահները՝ լեցուն:

Գրողները տարբեր քաղաքներէ կու գան եւ տարբեր խաւեր ու ճաշակներ կը ներկայացնեն: Թէեւ մեծամասնութեամբ անգլիագիր են, բայց իրենց ժառանգութիւնը ներկայ է իրենց գործերուն մէջ: Իրենց համար տպաւորիչ է հայ մթնոլորտի մէջ եւ հայ գրողներու հետ ելոյթ ունենալ:

Ակապեան ԿԱՐԴԱԼներու ճամբով կը փորձէ տարբեր մարդիկ իրարու ծանօթացնել եւ հանրութեան ներկայացնել նոր գրողներուն առաջին հունձքը:

Նանսի Ակապեան հեղինակն է Princess Freak, եւ, *me as her again. True Stories of an Armenian Daughter* (Aunt Lute Books), գիրքերուն: Շուշան Աւագեանին եւ Լարա Ահարոնեանին հետ եռալեզու՝ «(ԱՆ)տարածութեան Մէջ» գիրքը: Իր յօդուածները տպուած են «Արարատ»ի, Women Studies Quarterly (The Feminist Press) եւ Homelands: Women's Journeys Across Race, Place and Time (Seal Press) ինչպէս նաեւ Forgotten Bread: First Generation Armenian American Writers (Heyday Books)ի մէջ:

Անոր բանաստեղծութիւնները ցարդ լոյս տեսած են հայ գրողներու անգլիագիր հաւաքածոներուն մէջ, ինչպէս՝ Birthmark (Open Letter Press) and Deviation (Inknagir):

Ան դասախօս է Նիւ Եորքի CUNY եւ NYU համալսարաններուն մէջ. կ'աւանդէ գրողական արուեստի կալուածը շօշափող նիւթեր:

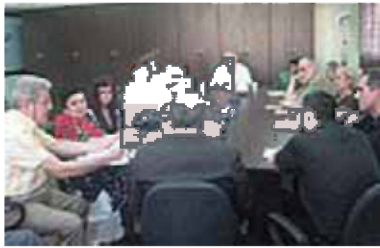
Կապուելու համար՝

Armeniadrama.org/GARTAL.php nancyagabian@gmail.com.

Լ. Գ.

ԲԱԳԻՆԻ «ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ» ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐԸ

2. Գագանճեանի նուիրում իմանալով

գ. Մանօթացնել գիրքը գրադատութենէ տարբեր եղանակով, էջերու ընթերցումով:

դ. Առաւելաբար տեղ տալ ապրող գրականութեան, նոր դէմքերու եւ փորձերու, առանց անգիտանալու անոնք որոնք դասական կը համարուին:

Այս հանդիպումները գրողին հետ կ'ընդունին գրասէրը, ընթերցողը, որոնք գրողին համար հայելի են, ուր ան կը տեսնէ ինքզինք: Գրողը, նոյնիսկ երբ չի հանդիպիր ընթերցողին, կը գրէ անոր համար: Ընթերցողը գրողին «միւս»ն է, alter ego-ն, որուն հետ շփումը ստեղծագործական ազդակ է:

Երկխօսութիւնը միշտ գրական է, որպէսզի հոգիի եւ միտքի անապատէն դուրս գանք:

Յարդ ունեցանք քանի մը հանդիպումներ. Արթուր Անդրանիկեան՝ Հայաստանի Հանրապետութենէն, Զուլալ Գագանճեան՝ բանաստեղծ, նոր մահացած, Յարութ Շէքէրճեան, Պէյրութէն, դերասան՝ որ թատերական գրականութիւն կը փորձէ, Պէպօ Սիմոնեան գիր - գրականութեան վաստակաւոր, Կարօ Աբրահամեան՝ պոլսահայ

Պ. Սիմոնեան կ'ընթերցէ իր սեկ ընթերցածը

գրողներու մասին: Նպատակ ունինք շարունակելու գրական մեր հանդիպումները նաեւ յառաջիկայ տարի՝ ամսական դրութեամբ:

Կը յաջողի՞նք այս շրջանակի աստիճանական ընդլայնումով ընթերցող գանգր-լած ստեղծել: Ժամանակը ցոյց կու տայ:

Կարելի չէ ակնկալել առանց փորձելու:

Հանդիպումները ընդհանրապէս տեղի կ'ունենան ԲԱԳԻՆԻ խմբագրատունը:

Եթէ հետաքրքրութիւնը աճի, աւելի մեծ հաւաքատեղի մը կ'երթանք: Արգիլուած չէ երազել:

Բայց ինչո՞ւ երեսունը պիտի չլրլայ ինիսուն, կամ երեք հարիւր: Գրական ժառանգութիւնը կը պատկանի ժողովուրդին: Եւ այդ ժողովուրդը կը սպասենք:

Բ.

Յ. Շէքէրճեանի «Օվըրտոպ» թատերակի ընթերցում

Կ. Աբրահամեան կը խօսի պոլսահայ գրողներու մասին (Լ. Շանթ կեդրոն)

Ս. Կիրակոսեան կը ներկայացնէ գրող Մովսէս Պէքմեանը

A man with grey hair, wearing a light grey t-shirt and khaki pants, is seated at a wooden workbench in a workshop. He is focused on a small object in his hands, possibly a piece of wood or a tool. On the workbench, there are various tools including a hammer, a chisel, and a screwdriver. In the background, a stone wall and a wooden door are visible. A small framed picture hangs on the wall. The overall scene suggests a traditional craft or carpentry workshop.

Խաչքարագործ Պ. Պարոյր-
եան ծնած է Երեւան, աւարտած
է Երեւանի Մանկավարժական
Համալսարանի Պատմութեան
բաժանմունքը, 1985էն ի վեր կը
գլխադի քանդակագործութեան
ուսուցմամբ, միաժամանակ

ԲԱԳԻՆԻ Արուեստի բաժնի հիւրն է հայրենի խաչքարագործ Պարոյր Պարոյրեան, որ 2009-ի ամրան Պուրճ Համուտի քաղաքապետութեան հրաւերով մասնակցեցաւ Լիբանանի Էհտէն գիւղաւանի մէջ կազմակերպուած «Էհտէնիյէթ»ի փառատօնին, քանի մը օրուան մէջ եւ տեղւոյն վրայ քանդակելով հայկական խաչքար մը, իբրեւ կենդանի նմուշ հայկական խաչքարային արուեստի:

Վարպետին հետ մեր հանդիպումը կայացաւ ԲԱԳԻՆի գրասեն-
եակին մէջ. զրոյցը անցաւ մտերմիկ եւ մշակոյթով յագեցած մթնոլոր-
տի մէջ, որուն ընթացքին արծարծեցինք եւ ուրախալի, եւ ցաւոտ
հարցեր՝ մեր ազգին ու մշակոյթին ներկայ կեանքին ու ապագային
կապուած։ Հարցումին թէ զեղա՞ծ էք Արեւմտահայաստան, վարպետը
պատասխանեց՝ ո՛չ, որովհետեւ ես տակաւին հոգեպէս պատրաստ
չեմ. միայն զօրսաշրջային նպատակով Արեւմտահայաստան մեկնե-
լու, երբ պիտի չկարենամ մեզմէ խլուած վայրերը տեսնելէ ետք մեր
ազգային ճակատագրին մէջ փոփոխութիւն յառաջացնել, ապա
աւելցուց. «Ես Արեւմտահայաստան կը գնամ միայն տիրոջ իրա-
ւունքով»։

ԲԱԳԻՆ- Ծիներու խնդիր կա՞յ հոս. այսինքն ժառանգաբա՞ր իւրացուցած էք այս արուեստը, թէ անձնական նախասիրութեան եւ ընտրութեան հարց է:

ՊԱՐՈՅՐ ՊԱՐՈՅՐԵԱՆ.- Սա ժառանգական է, ես իմ պապայից եմ սովորել դա, իսկ իմ պապան սովորել է իր քեռուց: Քարը շատ հոգեհարազատ է ցանկացած Հայաստանում ապրող հայի համար, որովհետեւ մեր երկիրը լեռնային երկիր է, ու քարը ամէն տեղ է: Ի հարկէ Հայաստանի մէջ արդէն քարը ուրիշ իմաստ է ձեռք բերում, եւ մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ քարը օգտագործել է թէ՛ շինարարութեան մէջ (տուներ է կառուցել) եւ թէ՛ արուեստի մէջ: Դա գալիս է դեռեւս չորրորդ-հինգերորդ դարից եւ նոյնիսկ դրանից շատ առաջ, իսկ ես պարզապէս մեր ժողովրդի ազգային աւանդոյթները շարունակողներից մէկն եմ: Տեսնելով իմ ծնողի ստեղծագործութիւնները, քարը ինձ համար եւս դարձաւ շատ հոգեհարազատ եւ ես սկսեցի քարի վրայ խաչքարեր պատրաստել, յուշարձաններ կառուցել:

Երբ քարի վրայ արուեստի գործեր էի անում, մտածեցի ինչո՞ւ նոյնը չա-

նել նաեւ փայտի հետ, որը աւելի նուրբ է, աւելի փափուկ է եւ էղպէս էլ փայտի վրայ սկսեցի փորագրութիւններ անել, եւ փայտը կարելի է օգտագործել նաեւ տան ներսում:

Ինչպէս հայկական ժողովրդական ցանկացած արհեստի կամ արուեստի ճիւղում, էնպէս էլ խաչքարագործութեան մէջ շարունակականութիւնը կայ, եւ ասեմ ձեզ, հիմա էլ Հայաստանում կան շատ հրաշալի վարպետներ, միայն ես չեմ, հրաշալի արուեստագէտներ կան: Ասեմ որ այսօրուան դրութեամբ խաչքարագործութիւնը շատ վարգացած է Հայաստանում, նոր տիպի խաչքարեր են ստեղծւում, իւրաքանչիւր քանդակագործ արդէն ստեղծել է իր առանձին ոճը, որ նման չի միջնադարեան կամ 15-րդ դարի շրջանի խաչքարերին:

Բ.- Այսինքն բարեշրջում կայ, համաձայն էք:

Պ. Պ.- Այո՛, անպայման... անպայման վարգացում կայ: Արուեստը չի կարող նոյն տեղում կանգնած մնալ, դրա համար նոր ճանապարհներ, նոր ուղիներ ենք փնտռում, նոր ոճեր ենք

փորձում ստեղծել, էնպէս որ, խաչքարագործութիւնը բաւականին զարգացած արուեստ է այսօր Հայաստանում:

Բ.- Արտասահմանէն ուսանողներ կ'ունենա՞ք, դուրսէն հետաքրքրուողներ ալ կ'ըլլա՞ն այս արուեստով:

Պ. Պ.- Օտարերկրացի ուսանողներ դեռեւս չենք ունեցել, բայց օտար երկրէ հայ ուսանողներ ես ունեցել եմ, մէկը՝ Սիւրբեալ Նահանգներից, միւսը՝ Ֆրանսիայից, որոնք եկել են Հայաստան, Երեւանի Պետական Համալսարանում են սովորել եւ միաժամանակ յաճախել են ինձ մօտ եւ խաչքարագործութիւն սովորել:

Բ.- Ինչո՞ւ խաչքարագործութեան արուեստը չունի միջազգային այն համբաւը, զոր կը վայելեն հայ երաժշտութիւնը, պարարուեստը, նկարչութիւնը եւ միւս արուեստները:

Պ. Պ.- *Խաչքարագործութեան համար հարկաւոր են պայմաններ. աս ենք՝ նոյն խաչքարերը տանեն դուրս, ինչպէս նկարներից ցուցահանդէսներ են լինում, էդպէս խաչքարերից ցուցահանդէս կազմակերպեն. սա գործնականօրէն բաւականին դժուար է, հսկայական ծանրութիւն փոխադրելը իսկապէս վիթխարի միջոցներ կը պահանջի եւ դրա համար ալ խաչքարագործութիւնը մասսայականութիւն չի վայելում ինչպէս նկարչութիւնը կամ երգարուեստը: Իսկ թէ մենք Հա-*

յաստանում կազմակերպենք նման ցուցահանդէսներ, իմ կարծիքով դրա կարիքը չկայ, առանց այն էլ Հայաստանը խաչքարերի թանգարան է, ցուցահանդէս է՝ պարզ երկնքի տակ:

Բ.- Տակաւին մօտիկ անցեալին հայկական խաչքարեր ոչնչացուցին իրանեան սահմանի վրայ: Իրրեւ խաչքարային արուեստի վարպետ՝ ի՞նչ զգացիք, երբ այդ լուրը առիք: Որեւէ քայլի դիմեցի՞ք այդ բարարոս արարքին դէմ:

Պ. Պ.- Այդ երեւոյթի դէմ, ցաւօք սրտի, ես ոչ մի բան չէի կարող անել, կարող էի միայն ցաւել եւ ամստալ, բոլորս էլ գիտենք՝ ո՞վ է թուրքը... նրանք այդ տարածքի հայկականութեան դէմ արին էդ բոլորը... ոչինչ հնարաւոր չի անել, որովհետեւ էդ օրերին հայկական պետական եւ հոգեւոր շրջանակներից բարձրացուած բողոքի ձայները ոչ ոք էլ չուզեց լսել, որովհետեւ վերջին հաշուով կայ քաղաքականութիւն... ամէն ինչը, նոյնիսկ արուեստը բերել մտքել են քաղաքականութեան մէջ, էնպէս որ էնտեղ միայն հզօր Հայաստանն է որ ի վիճակի կը լինի ինչ որ բան անել, քանի դեռ դրան չենք հասել, օտար հո-

դում առկայ մեր մշակութային ժառանգութիւնը ցաւօք սրտի կ'ոչնչացւի:

Բ.- Իսկ Հայաստանի մէջ պահպան-

ւած են խաչքարերն ու կոթողները պէտք եղածին պէս:

Պ. Պ.- Հայաստանի տարածքում ոչ մի խաչքար չի ոչնչացւում, դա բացառուած է: Հնարաւորութեան դէպքում տեղափոխում են, եթէ դրա պահանջը կայ: Այլապէս թողնում են նոյն տեղում, թէկուզ նրա տարածքը ինչ որ բանի համար ուզում են օգտագործել:

Բ.- Ձեր գործերէն նմուշներ ո՞ր կրնանք գտնել:

Պ. Պ.- Հայաստանի Արգել կամ նախկին Լուսակերտ գիւղում կանգնեցուած է Քրիստոնէութեան 1700-ամեակին նուիրուած 15 խաչքարերից բաղկացած յուշարձան: Կան փայտի աշխատանքներ, որոնք գտնւում են Երեւանի Ժողարուեստի թանգարանում: «Մայրութիւն» կոչուող ափսէն կայ, փայտի վրայ փորագրուած եւ մէկ մեթր տրամագծով, որ գտնւում է Հայաստանի Պետական պատկերասրահում, սա իմ հօր գործն է, իսկ իմ գործերին, կարելի է հանդիպել Հայաստանի տարբեր գիւղերում, նաեւ՝ Գերմանիոյ Պրեմէն եւ Պրեժնի քա-

ղաքներում ունեմ մէկական մեթրանոց խաչքարեր, նուիրուած՝ Հայկական Յեղասպանութեան 90ամեակին, տեղւոյն համայնքների պատուէրով:

Բ.- Եւ վերջապէս, խաչքարագործութեան մէջ ձիշդ ո՞ր կը սկսի արհեստը արուեստի վերածուիլ:

Պ. Պ.- Եթէ հեղինակը սովորական քարտաշ է, արհեստաւոր, վերցնում է մէկ ուրիշի գործը եւ ընդօրինակում: Մի խօսքով՝ կրկնօրինակն է անում: Իսկ մենք, մենք ինքներս խաչքարի գծագիրը պատրաստում ենք, զարդանախշերը գծում ենք եւ մենք էլ փորագրում ենք: Եւ կապ չունի թէ ես էդ գործը գերեզմանի համար եմ անում, թէ կոթողի համար: Գա անպայման պէտք է լինի արուեստի գործ, որովհետեւ 200 տարի յետոյ երբ այլեւս ես չեմ լինի, իմ արած գործը, իմ ձեռակերտ խաչքարը կամ կոթողը պէտք է պատմի իմ արուեստի մասին:

Բ.

20 Հոկտեմբեր, 2009

**«Բագին»ի
Ֆարգարժան խմբագրութեան**

«Բագին»ի վերջին թիւին (Յուլիս, Օգոստոս, Սեպտեմբեր 2009) խմբագրականը սրտամօտ էր, տրամաբանական, նաեւ անհրաժեշտ, երբ կոչ կ'ըլլար «իրաւ յանձնառութեան»՝ հանդէպ գիրի ու գրականութեան:

Ոչ ոք կրնայ ժխտել, որ գիրի ու գրականութեան հիմնաքարն ու ատաղձը լեզուն է եւ առանց լեզուի (խօսքը՝ անշուշտ մաքուր հայերէն լեզուի մասին է) գրականութիւնը չի կրնար անթերի, կատարեալ ու գեղեցիկ ըլլալ:

Լեզուն միայն բառապաշար չէ, այլ նաեւ՝ քերականութիւն է, ուղղագրութիւն, կէտադրութիւն, շարահիւսութիւն, եւ այս բոլորը ունին իրենց օրէնքներն ու կանոնները, որոնց անաղարտ պահպանման յանձնառութեան կոչուած ըլլալու են գիրի ու գրականութեան բագինի սպասարկուները:

Երբ միեւնոյն խմբագրականին մէջ կը բացատրուի որ հիները (մեր մեծերը) կրկնելու, «քօնաժ» ընելու չենք, քանի որ «Անցելապաշտութիւնը մահացու ախտ է», եւ դռները բանալու ենք նորերուն ու նորարարներուն առջեւ («Բագին»ի եւ մեր սրտերուն դռները...), լաւ, սակայն երբ նորերը եւ նորարարները ապաւինելով բառապաշարին, յաճախ կը շրջանցեն քերականական ու կէտադրական կանոնները, նոյնիսկ՝ տրամաբանական շարահիւսութիւն չես գտներ իրենց մօտ, լեզուն ինչպէ՞ս անաղարտ պահելու ենք:

Այս է հարցը: Դեղատուփին մէջ բացատրողական թերթիկը քեզի կ'ըսէ դեղին օգուտները ինչ են, նաեւ՝ կողմնակի վնասներն ու հակազդեցութիւնները:

Արդի գրականութեան «դեղատոմս»ը ո՞ւր է:

Ի՞նչն է օգտակար եւ ի՞նչը՝ ոչ, կարելի՞ է լուսաբանել:

Ֆարգանքներով՝

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

2009 ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ 1, 2, 3, 4 ԹԻԻԵՐՈՒ

ԲԱԳԻՆ

Հաճ երիտասարդություն, ինքնություն եւ մշակույթ	1	1
Գրականություն, գիրք, ընթերցող, ընթերցասրահ	2	1
Գիրք եւ գրականության հանդէպ իրաւ յանձնառություն	3	1
Զրոյց ընթերցողին եւ - չընթերցողին - հետ	4	1

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԻ	ԷՋ
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ	Դոներ, Քոյրեր	1	2
ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Հազար եւ մէկ գիշերներու Վախճանական հանդրուանին	1	5
ՋԵՄՄԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Էքսպրոմտ, Բէյրութի Գիշերը Լիբանանեան մայրին	1	9
ԱՐԵԻՇԱՏ ԱԻԱԳԵԱՆ	Հոգեկերտուածք, Հայոց երկիր	1	15
ՅՈՎՍԷՓ ԷՍԿԻՃԵԱՆ	Իղձ առ Աստուած, Նայուածքներու լեզուն		
Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Մայրամուտի շողերու հմայքով Գոյարմատ, Սրարչաւ,	1 2	17 10
ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Մազապուրճ, Վերջալոյս		
ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆ	Amalia Rodrigues	2	12
ԿԱՄԻԼԱ	Տեսարաններ, Թատրոն	2	16
ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ	Լուսածերպեր (Շարքից)	2	22
ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄԱՊԵՏԵԱՆ	Հայրենիքս եղի՛ր», Կը յիշե՞ս	2	23
ՄԵԼԱՆԻԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Քերթուածներու շարք մը Օգնի՛ր ինձ, գիշեր, Դու քեզ գտիր	2	43 51
ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ	Յաւերժություն		
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ	Գրիչ մը կանաչ	3	3
ԼԻԼԻԹ	Ներշնչում, Դուրս, ***	3	5
ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Վերադարձրու անունս, Կարօտ	3	8
ԽԱԶԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ	Յարակցներու հաւատարմութեամբ	3	10
ԼՕԼԱ ԳՈՒՆՏԱՔՃԵԱՆ	Գրգանքը պատրանքի	3	13
ՊԱՐՈՅՐ ՍԵԻԱԿ	Քերթուածներու շարք մը	3	17
ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԼԱՆ	Անլռելի գանգակատուն (հատուած) Մայրամուտին թոռորի (հատուած)	4 4	7 15

ՀԵՂԻՆԱԿ

Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼԸՆՃԵԱՆ

ԽՈՐԱԳԻՐ

Վերադարձ
Ազդանշան, Անբալասան դատաստան,
Բառ համատարած,
Բառերուն կիրքը տկար, Զդուշաւոր
Հայկ Դիւցազնահօր
Հայաստան, Նախատինքի նշաւակ,
Մնամ երկրում, Անվերնագիր

ԹԻԻ

4
4
4
4
4
4

ԷՉ

33
35
38
42

ԱՐՁԱԿ

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ
ԿՈԼԻԱ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՍԻՐՈՒՆ ՍԻՍԵՌԵԱՆ-ՀԱՃԷԹԵԱՆ
ԿՈԼԻԱ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՍԻՐՈՒՆ ՍԻՍԵՌԵԱՆ-ՀԱՃԷԹԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ
Յ. ՊԱԼԵԱՆ
ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ
ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Աստղը
Յորձանուտ
Աղջիկտեսը
Վեց-մէկ-վեց
VICTORY!!!
Ճաշի անակնկալ հիւրեր
Մենաւոր իշխանը
Անանուններու կեանքի շերտը
Պէսա
Ես հայ չեմ, ես ի՛նկ եմ

1
1
1
2
3
3
3
4
4
4

19
23
36
26
21
26
31
45
55
60

ԹԱՏՐՈՆ

ՅԱՐՈՒԹ ՇԷՔԷՐՃԵԱՆ

Օվըրտոզ 3 39

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԵԴԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ
ՄԱՐԳՐԻՏ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

ՍԷՐԳԷՅ ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ
Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԵԴԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ
Վ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

ԱՆԻ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ
ՎԱՀԷ ՄԱԼՃԵԱՆ

Յարութիւն Կոստանդեան
Հայ մշակոյթի անխոնջ մշակ
Հրանդ Մարգարեանի 70ամեակ
Երգիծանքի լեզուական միջոցները
Գ. Մահարու արձակում
Զուլալ Գազանճեան բանաստեղծ էր
«Կիրակմուտք»
Հայ բանաստեղծութեան Գոհարը
«Այս աչքերը»
Հերոսի ինդիրը եւ արդի հայ վէպը
Մասին եւ արտացոլում,
յոռետեսութիւն եւ լաւատեսութիւն
Ժանրային ինդիրները
Երուանդ Օտեանի յուշագրութեան մէջ
Շանթի հերոսուհիները
Մարտ

1
1
1
1
2
2
2
3
3
4
4
4
4
4
4

39
54
63
3
48
55
46
8
16
22
65

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԽՈՐԱԳԻՐ

ԹԻԻ

ԷՉ

ԱՐԽԻԻ

Մ. Իշխանի նամակներէն	3	51
Վ. Շուշանեանէն եւս երկու նամակ՝ Ա. Վրացեանի	3	54

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵԻՈՐԵԱՆ	Քանաքօ՝ Ճափոնուհին...	1	44
ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝ Յ. ՊԱԼԵԱՆ	Գրել յանձնառութիւն է, նաեւ ընթերցումը	1	49
ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝ Յ. Պ.	Նստակեացի մը մտածումները-Ֆրանսուա Մորիաք	1	51
	Գիրքի, դրադարանի, մատենադարանի	2	3
	եւ եթերայնացման մասին - Ալպերթօ Մանկէլ		
Յ. Պ.	Ճափոնական դրականութիւն	3	58
ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝ Յ. Պ.	«Վալրի ոչխարին որոնումը»	3	60
Յ. Պ.	Ֆրանչեսքօ Փեթրարք (1304-1374)	3	70
ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝ Յ. Պ.	Փեթրարքէ հայերէնով վերծանուած	3	71
	բանաստեղծութիւններ		
ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝ Յ. Պ.	Էջ մը Միլան Քունտերայի	4	79
	«Հանդիպում մը» գիրքէն		

ՄՇԱԿՈՅԹ

ԺԻՐԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ	Անտեսուող խորիմաստ մշակոյթ մը՝	1	71
	սննդառութիւնը հոգեկան եւ կրօնական		
Ս. ՄԱՀՍԵՐԷՃԵԱՆ	ըմբռնումներու ուղիներուն վրայ		
	Ազգային երգին առանցքը,	2	62
	ողնասիւնը՝ ազգային հնչերանդն է...		
Բ.	Դակայուկի Եռչիմուրա՝	2	71
Բ.	Ճափոնցի գիտնական՝ հայերու		
	եւ Հայաստանի մասին	2	71
Ս. Գ.	Զոքաք էլ Պլաթ՝ կորսուած		
	քաղաքակրթութիւն մը	3	74
ԲԱԳԻՆ	Ժամանակակից երաժշտագէտ	4	4
	Յարութ Ֆազլեան կը խօսի Կոմիտասի		
	դերի եւ արժէքի մասին		
ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԱՆՅ	Կոմիտասի աշակերտները	4	26
ԶԱՔԱՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆ	Թորիկեան - Թասլաքեան	4	81
	ստեղծագործական համագործակցութեան		
	նուաճումը		
Լ. Գ.	Կարդալ՝ ժամանակակից գրողներու ներկայացումներ	4	85
Բ.	Բագինի «Ընթերցման» հանդիպումները	4	86

<u>ՀԵՂԻՆԱԿ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻԻ</u>	<u>Էջ</u>
<u>ԱՐՈՒԵԱՏ</u>			
ԲԱԳԻՆ	Վահէ Պարսումեան՝	1	75
Բ.	լուսարձակներէ հեռու գեղանկարիչ մը	2	75
Յ. Պ.	Վիգէն՝ ինքզինք փնտռող սփիւռքածին արուեստագէտի խառնուածք մը	3	76
Բ.	Յովսէփ Գասպարեան՝ բնատուր շնորհ եւ նկարելու կիրք Խաչքարի հայրենի վարպետ Պարոյր Պարոյրեանի հետ	4	87
<u>ՆԱՄԱԿԱՆԻ</u>			
Յակոբ Միքայէլեան		4	91
<u>ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ</u>			
Թ/ւ 1	80-81		
Թ/ւ 2	80-81		
Թ/ւ 3	80-81		
Թ/ւ 4	96-97		

ԲԱԳԻՆ

**«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
ԵՒ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ»**

ՀՐԱԶ ՏԱԱՆԱՊԵՏԵԱՆ

(Խմբագիր՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ)

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԷԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009

«ՊԱՏԻԺՆԵՐ»

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԷԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009

«ՎԷՄ»

Համահայկական հանդես

Խմբագիր՝ **ԳԵՈՐԳ ԽՈՒՐԻՆԵԱՆ**

Երեւան, 2009 (թիւ 1 - Ապրիլ-Յունիս)

khoudinyan@yahoo.com

«ԵՐԳՈՂ ՑԱԻԵՐ»

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԷԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009

